

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

Цибух Олена Валеріївна

УДК 340.12

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОМУНІКАТИВНОЇ
РАЦІОНАЛЬНОСТІ
У МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ**

Спеціальність: 12.00.12 – філософія права

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Гарасимів Тарас Зеновійович,
доктор юридичних наук

ЛЬВІВ
2011

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Філософсько-правовий контекст структурування українських комунікативно-перемовних позицій у новому світопорядку.....	14
1.1. Історіографія поглядів на міжнародно-правовий дискурс.....	14
1.2. Антропологічно-правові та аксіологічно-правові основи аналізу міжнародно-правового дискурсу.....	29
1.3. Договірні-правові основи комунікативної раціональності: історичні засади формування та їх еволюційний поступ.....	42
Висновки до першого розділу.....	63
РОЗДІЛ 2. Правові рамки міжнародної взаємодії у комунікативних процесах держав та їх філософсько-правове обґрунтування.....	66
2.1. Ідеальна модель міжнародно-правового дискурсу у контексті глобалізаційно-геополітичних намірів України.....	66
2.2. Філософсько-правова парадигма герменевтичного поля у міжнародно-правовій комунікації.....	82
2.3. Правова ефективність міжнародно-правового дискурсу.....	96
Висновки до другого розділу.....	117
РОЗДІЛ 3. Дискурс-онтологічні локалізації правового забезпечення геостратегічних шансів України	120
3.1. Національно-правові домінанти міжнародно-правового дискурсу.....	120
3.2. Правові стратегії подолання розбіжностей у намірах країн-комунікантів.....	136
3.3. Еволюційна сутність моделювання міжкультурного консенсусу і компромісу.....	149
Висновки до третього розділу.....	162
ВИСНОВКИ.....	165
ДОДАТКИ.....	174
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	193

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ЄС – Європейський Союз
- ЗМІ – засоби масової інформації
- ЗМК – засоби масової комунікації
- НАТО – Північноатлантичний Альянс
- МК – міжнародна комунікація
- МПД – міжнародно-правовий дискурс
- МПК – міжнародно-правова комунікація
- ООН – Організація Об'єднаних Націй
- СОІ – стратегічна оборонна ініціатива
- УНР – Українська народна республіка

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. XXI століття, серед інших викликів, поставило перед Українською державою питання про вибір місця в системах колективної безпеки. Україні, що на початку 1990-х рр. приступила до вироблення внутрішньої політики, тепер потрібно самостійно формувати зовнішню політику на перетині сучасних геополітичних інтересів, у суперечливому стратегічному трикутнику США – ЄС – Росія.

При виробленні курсу новітньої зовнішньої державної політики особливого пріоритету набуває міжнародний комунікативно-дискурсивний ресурс, сформований на основі правового подолання розбіжностей у позиціях різних країн. Концептуально важливо визначити та усталити правову комунікативно-дискурсивну раціональність частиною міжнародної державної політики України, в якій «найвищою преференцією» є національні інтереси, що реалізуються через інтернаціональні правові комунікативні дії міжнародного рівня.

Міжнародна комунікативна раціональність – це здатність до мотивованого вибору збалансованих правових способів вербальної та невербальної взаємодії у рамках міжнародних інтеракцій з метою вироблення раціональних позицій у системі нормативних регуляторів співпраці.

Незаперечний факт універсалізації розвитку взаємин на нинішньому етапі спричинений державотворчими завданнями та глобалізацією міжнародних стосунків, сучасними загрозами міжнародній безпеці і світопорядку, що вимагають для свого розв'язання перш за все не військових підходів, а раціональної взаємодії через правову комунікацію, міжнародні перемовини.

Проблеми комунікативної взаємодії міжнародного рівня, на жаль, до сьогодні зрідка перебували у полі зору дослідників, окрім деяких її аспектів у працях таких учених, як Н. Автономова, К.-О. Апель, Е. Бенвеніст,

Л. Вітгенштейн, Ю. Габермас, Ж.-Ф. Ліотар, О. Мережко, П. Рабінович, З. Сокулер, Ю. Степанів, М. Фуко, М. ван Хоек, С. Шеретов та ін.

Філософсько-правовий напрям репрезентують праці А. Алюбова, В.Бачиніна, Т. Гарасиміва, О. Данільяна, Д. Керимова, А. Козловського, С.Максимова, Д. Масленникова, В. Нерсисянца, А. Полякова, Е. Соловійова, С. Сливки, І. Шутака.

Комунікативна раціональність з філософських позицій представлена: працями «неокласиків» соціальної філософії (В. Афанасьєва, Л. Буєвої, А. Брудного, П. Гайденко, Ю. Давидова, Ю. Замошкіна, В. Мансурова, К. Мегрелідзе, Б. Паригіна, Е. Соловійова, А. Спіркіна, В. Тюхтіна, Б. Українцева, А. Урсула; київської філософської школи М. Булатов, В. Горський, В. Іванов, С. Кримський, А. Лой, М. Мокляк, В. Табачковський, В. Шинкарук). Комунікативну практику з культурологічних позицій досліджували Л. Березницька, О. Злобіна, А. Єрмоленко, Т. Кононенко, С. Кошарний, В. Малахов, В. Пазенко, Л. Ситниченко, М. Тур, Н. Хамітов та ін. Онтологічний підхід до культури, у т. ч. її комунікативний характер, описали у своїх працях такі дослідники, як Г. Батіщев, Є. Бистрицький, В. Біблер, Л. Буєва, О. Злобіна, П. Копнін, В. Межуєв, С. Пролєєв, Е. Соловійов, М. Тарасенко та ін.

До вивчення об'єкту міжкультурної комунікації долучилися С. Артановський, В. Біблер, Ю. Бромлей, П. Гайденко, Н. Іконнікова, Л. Іоніна, Н. Лисиця, А. Паніна, Б. Старостін, В. Шкода та ін.

Разом з тим, комплексного філософсько-правового аналізу комунікативних дій різних сторін перемовного процесу досі не здійснено. Відтак недоліки у взаємодії суб'єктів права, особливо на міжнародному рівні, неодноразово спричиняли негативні наслідки в українському державотворенні.

Щоб забезпечити раціональність міжкультурної комунікації, у т. ч. дипломатичних взаємин, активізованих у перемовних процесах в умовах посилення міждержавних зв'язків, необхідним стає філософсько-правове

осмислення результативності/нерезультативності перемовної практики у плані додержання прав суб'єктів комунікації. Численні прорахунки суверенної держави виникають там і тоді, коли гарантовані однаково рівні права перемовників порушуються через знівелювання комунікатором прав і свобод іншого суб'єкта, які забезпечують у дискурсі (відповідно до міжнародних норм) умови досягнення рівності та справедливості.

Відтак сутнісним у цьому концепті є окреслення кола філософсько-правових оцінок перемовного процесу та їхньої детермінованості у сучасному європейському праворозумінні і порозумінні суб'єктів.

Дослідження ґрунтується на контексті нової самоідентифікації України як «позаблокової держави», в якому саме міжнародно-правова комунікативна раціональність постає вихідною передумовою успішного творення міжнародно-правового дискурсу держави.

Поставлені завдання викликають потребу вести дослідження крізь призму норм міжнародного права з урахуванням низки сучасних особливостей міжнародної комунікації та принципів її організації: поява т. зв. поновних перемовин (сесії Генеральної Асамблеї ООН, саміти «Великої вісімки», сесії ОБСЄ), застосування як способу прийняття рішень консенсусу.

Теоретичною і методологічною основою дисертації є Конституція України, Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» 2010 р., Закон України «Про основи національної безпеки України» 2003р., документи, що становлять договірно-правову базу відносин Україна-НАТО та Україна-Європейський Союз, у тому числі Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору, Угода про Партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами 1994 р., План дій «Україна-Європейський Союз» 2005 р., матеріали парламентських слухань щодо співробітництва з НАТО 2002 р. та матеріали слухань Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції 2008 р., Конвенція про захист прав людини та основних свобод

тощо.

Основні норми міжкультурної комунікативної раціональності вибудовуються на міжнародних стандартах юридичного забезпечення прав і свобод людини, оскільки норми міжнародного права у сфері захисту прав людини є обов'язковими для всіх держав та їхніх органів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Наукове дослідження виконано у контексті наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямками «Розробка методології теорії держави і права, філософії права» (Державний реєстраційний номер 01006U003648); «Проблеми наукового забезпечення професійної діяльності органів внутрішніх справ в умовах розбудови правової держави та громадянського суспільства в Україні» (Державний реєстраційний номер 0106U003639); «Філософсько-правові та теоретико-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (Державний реєстраційний номер 0109U007855).

Мета і завдання дослідження. *Мета* полягає у комплексному науковому висвітленні системної еволюції міжнародно-правової комунікації та її теоретичних описів у європейській специфікації комунікативної раціональності та національних рис міжнародно-правового дискурсу.

Досягнення мети зумовило необхідність постановки таких конкретних завдань:

- сформулювати визначення понять «комунікативна раціональність», «міжнародно-правовий дискурс» та розкрити їхні складові;
- здійснити соціально-історичний аналіз взаємозв'язків започаткованих та сучасних форм міжнародно-правової комунікації з ідеями та умовами їхнього функціонування, критеріального зіставлення оцінок правової міжкультурної комунікації з обставинами соціально-історичного розвитку;
- проаналізувати антропологічно-правові та аксіологічно-правові основи міжнародно-правового дискурсу;

- окреслити сучасні правові рамки міжнародної взаємодії у комунікативних процесах держав;
- узагальнити модифікації ідеальної моделі міжнародно-правового дискурсу у досягненні глобалізаційно-геополітичних намірів України;
- систематизувати особливості герменевтичного поля міжнародно-правової комунікації;
- встановити критеріальні ознаки правової ефективності міжнародно-правового дискурсу;
- узагальнити спостереження щодо досягнення національно-правових домінант міжнародно-правового дискурсу у державотворчому процесі;
- проаналізувати втілення у практику взаємин держав правових стратегій подолання їхніх розбіжностей;
- з'ясувати еволюційну сутність моделювання консенсусу і компромісу як способів комунікативної раціональності на етапі відстоювання національних інтересів у взаємодії з іншими державами.

Об'єкт дослідження – комунікативна раціональність міжнародних відносин.

Предмет дослідження – філософсько-правові засади комунікативної раціональності у міжнародно-правовому дискурсі.

Методи дослідження. Методологічне підґрунтя дослідження становить діалектико-матеріалістичний метод, який сприяє аналізу об'єкта дослідження у контексті поєднання потреб науки і практики. Використана система методів наукового пізнання: загальнонаукові методи системного аналізу, загальнофілософські, спеціально-наукові методи, що дозволяють аналізувати проблеми в єдності змісту та міжнародно-правової форми, застосовувати комунікативний підхід із комплексом загальноправових, філософських, герменевтичних, аксіологічних принципів. Комплексний підхід до філософських та спеціально-наукових методів філософії права, юридичної думки дозволили забезпечити аналіз специфіки комунікативної

раціональності у системній єдності соціоонтологічних та культурно-правових вимірів.

У дисертації використано *природно-правову методологію* - при дослідженні аксіологічно-правових засад комунікативної раціональності у міжнародно-правовому дискурсі (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1);

– *діалектичний метод* - при розгляді взаємозумовленості національно-правових домінант міжнародно-правовим дискурсом, його правовою ефективністю (підрозділи 2.3; 3.1);

– *герменевтичний метод* - у трактуванні філософсько-правової парадигми герменевтичного поля міжнародно-правового дискурсу (підрозділ 2.2);

– *історико-філософський метод* - при дослідженні історіографії поглядів на міжнародно-правовий дискурс (підрозділи 1.1; 1.3); а також *спеціально-правові методи*, зокрема:

– *порівняльно-правовий* - для виявлення особливостей розуміння феномену комунікативної раціональності та узагальнення сучасного зарубіжного досвіду (1.1; 1.3.);

– *історико-правовий метод* з його діахронічним та синхронічним спектром для характеристики еволюційного моделювання раціоналізації міжнародно-правової комунікації, оцінки наявних теоретичних поглядів щодо неї (підрозділи 1.1; 1.3);

– *догматичний* - у тлумаченні юридичних категорій, поглибленні та уточненні понятійно-категоріального апарату (1.1; 1.2; 1.3; 2.1; 2.2; 2.3; 3.1; 3.3.).

При оцінці міжнародно-правової дискурс-практики і взаємодії із комунікантами використані відповідні *формально-логічні методи* аналізу, синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, узагальнення, ідеалізації (підрозділи 2.1, 2.2).

Системно-структурний, логіко-семантичний та структурно-функціональний методи застосовано для аналізу складових елементів міжнародно-правового дискурсу (розділи II-III).

Робота виконана на основі принципу наукового плюралізму. У ході дослідження вивчені відповідно до предмету аналізу праці із філософії права, теорії права, міжнародного права, теорії та історії й інших дисциплін. Емпіричну базу дослідження склали міжнародні правові документи, вітчизняний законодавчий фонд, практика перемовин, аналітичні дані ЗМІ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній філософсько-правовій теорії феномен міжнародно-правової комунікації досліджується як об'єктивне явище в розвитку нової комунікативно-функціональної парадигми, основним поняттям якої є комунікативна раціональність міжнародно-правового дискурсу.

Вперше:

- систематизовано наукові підходи до концепту комунікативної раціональності у міжнародно-правовому дискурсі;
- обґрунтовано домінантне розуміння міжнародно-правового дискурсу як простору, в якому здійснюються міжнародні взаємозв'язки у світі і функціонують тексти у найширшому значенні слова;
- доведено подекуди суперечливий характер міжнародно-правового дискурсу, зумовленого конфронтуючими інтенціями сторін на фоні ускладнення глобально-цивілізаційних процесів;
- виокремлено основні риси міжнародно-правового дискурсу та його ідеальні моделі такі, як контекстуальність, особистісність, процесуальність, міжнародно-правова автономність на рівні держав, визнання значущості кожного ціннісного світу, рівноправності і взаємовідповідальності суб'єктів комунікації;
- показано дискурсивний радикал як раціонально- і функціонально-комунікативне бачення сутності предмета договору, уведення у предметне поле суб'єктного (людського) чинника;

- акцентовано дискурс-онтологічні локалізації, серед яких домінують національні пріоритети, соціальні світи, правила і норми діалогу, скеровані на досягнення угоди, консенсусу, компромісу, подолання тиску і зневажання опонент-суб'єктів;

- схарактеризовано міжнародно-правові комунікативні естетичні смисли у сфері «відносини» (конфліктогенність, подолання інтенцій привласнення права розпоряджатися світом);

- акцентовано увагу на конкретизації поняття правової комунікації як об'єктивно сформованої міжнародної взаємодії між суб'єктами міжнародно-правових відносин, спрямованих на досягнення комунікативної раціональності у координації та врегулюванні спірних питань.

Удосконалено:

- на ґрунті філософсько-правового підходу окреслено пріоритети та цільові настанови розуміння реальної взаємодії права (національного і міжнародного), змістовно зорієнтовані на питома національне начало в розбудові міжнародно-правового дискурсу;

- на основі результатування наслідків міждержавних взаємин простежено єдність загальноноормативного та комунікативно-ситуативного у юридичному регулюванні міжнародно-правового дискурсу;

- на підставі аналізу удосконалено розуміння того, що разом із визнанням загальної системи взаємодії перемовних сторін вказано на неминучість наявності оцінковості, соціальних протиріч і потреби системно працювати над вивченням конкретно-історичних та культурно зумовлених інших систем права з метою передбачуваної перспективізації комунікативної раціональності у побудові міжнародно-правового дискурсу.

Отримали подальший розвиток питання:

- виявлення інструментальної цінності підходів МПД у правознавстві та міжнародній юридичній практиці;

- викладення розуміння соціально-історичних причин звернення до комунікативних ідей у філософії права;

- реконструювання комунікативно-правових підходів до міжнародно-правового регулювання міжкультурної комунікації на основі системного аналізу пам'яток права;
- з'ясування залежності змісту міжнародно-правової комунікації (далі – МПК) від процесу створення і функціонування таких смислових значень, які унеможливають МПК у рамках комунікативної раціональності;
- здійснення інтерпретації загального поняття МПК у державно-юридичній діяльності у контексті комунікативної раціональності, яка вказує на якісні, сутнісно-смислові, соціально-змістові аспекти міжнародних правовідносин.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані:

- у подальшій науковій розробці проблем раціональності моделювання міжкультурних комунікативних актів;
- у законодавчій діяльності з метою трансформації сучасного міжнародно-правового дискурсу;
- у правозастосовній практиці державних органів, а також міжнародних інститутів з метою вдосконалення практики взаємин між державами і народами, захисту прав і свобод людини і громадянина;
- у міжкультурних просвітницьких заходах, спрямованих на утвердження прав людини і її свобод, рівності і справедливості;
- у навчальному процесі при викладанні нормативних дисциплін «Філософія права», «Філософія», «Міжнародне право», «Конституційне право України» та ін.

Апробація результатів дисертації здійснювалася на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ, а також під час участі в роботі наукових та науково-практичних конференцій різного рівня: Міжнародній науково-практичній конференції курсантів і студентів Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, 2006); науково-практичному семінарі «Юридична наука та актуальні проблеми забезпечення прав

людини» (м. Львів, 2008); V Міжвузівській науково-практичній конференції «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (м. Київ, 2009); Міжнародній конференції, присвяченій М. Шкільнику (м. Львів, 2009); II Всеукраїнському «круглому столі» «Порівняльне правознавство: філософські, історико-теоретичні та галузеві аспекти» (м. Львів, 2010); Всеукраїнському «круглому столі» «Державотворення та правотворення в Україні крізь призму дотримання прав людини: ретроспектива, сучасні проблеми та наукове прогнозування» (м. Львів, 2010); у роботі «круглого столу» до 60-річчя підписання «Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» (м. Львів, 2010).

Публікації. Основні результати дослідження викладено в десяти наукових статтях, три з яких опубліковані у фахових виданнях, що належать до переліку затверджених ВАК України.

Структура дисертації зумовлена метою, завданнями і структурно-логічними її параметрами. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують дев'ять підрозділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 219 сторінок, з них 173 сторінки основного тексту, додатки розміщені на 19 сторінках, список використаних джерел - на 27 сторінках і налічує 285 найменувань.

РОЗДІЛ І

Філософсько-правовий контекст структурування українських комунікативно-перемовних позицій у новому світопорядку

1.1. Історіографія поглядів на міжнародно-правовий дискурс

Міжнародно-правовий дискурс відіграє сутнісну державотворчу роль в історії становлення і розвитку України. Міжнародно-правовий дискурс – це правовий простір, у якому здійснюється комунікативно-правовий акт, призначений для фіксації, збереження, консенсуалізації і передачі юридично-значущих інформацій та забезпечення раціональних результатів взаємодії міжнародного значення.

Термін «міжнародний» означає відносини між народами і країнами, який існує між народами і поширюється на них. У ньому беруть участь представники різних країн та народів [206, с. 319].

Міжнародно-правовий процес формується на підставі дискурсу. У міжнародному плані в основі дискурсу знаходиться концепт «перемовини». Усталений термін (переговори) тлумачиться, як розмова, бесіда з метою обмінятися думками або домовитися про що-небудь з кимось, обговорення з метою з'ясування думки, настроїв сторін або укладення угоди [206, с. 397].

Дискурс, як елемент комунікації, його складова, до певної міри наділений тими функціональними ознаками, що властиві комунікації. Комунікація – поняття із семантико-прагматичним змістом, яке містить два елементи: обміну значеннями; узгодження дій. Складовою міжнародно-правового дискурсу є перемовини, в яких втілюється зміст намірів суб'єктів.

Перемовини, за визначенням дослідників, – це один із найважливіших засобів дипломатичної діяльності, один із численних видів взаємодії між людьми. Міжнародні перемовини – основна форма контактів між представниками різних держав із метою обміну думками, розв'язання

проблем, що становлять взаємний інтерес, урегулювання суперечностей, розвиток співробітництва, вироблення та укладення міжнародних угод і т. ін.. Виокремлені характерні особливості перемовин: 1) наявність проблеми; 2) подібність і розбіжність інтересів сторін; 3) взаємозалежність учасників перемовин; 4) складність структури (три стадії перемовин: підготовка, взаємодія (власне перемовини), імплементація; 5) спілкування сторін; б) спільне розв'язання проблеми. Отже, дослідники підсумовують таке визначення перемовин: це діалог між сторонами, які обговорюють ідею, інформацію та альтернативи, щоб досягти взаємоприйнятної ухвали [249, с. 14-16].

Методологічні засади нашого дослідження до певної міри полегшені тим, що теоретичні постулати міжнародно-правових взаємин виписані.

Класично ґрунтовно досліджені у теорії міжнародного права класифікація та функції перемовин (подекуди – старий фонетичний варіант «переговори»), де під класифікацією розуміється загальноприйняте в науці її визначення як розподіл у певній системі сукупності предметів на групи за найбільш суттєвими ознаками подібності і розбіжності. До підстав класифікації належать: зацікавленість сторін у перемовинах; рівень представництва; потреби учасників перемовин; обговорювані проблеми; число учасників перемовин; ступінь регулярності перемовин; форма перемовин (конгрес, саміт, конференції, зустрічі, сесії, наради і т. п.) [249; 140; 143].

Оскільки в історії розвитку гуманітаристики відбулися зміни трьох наукових парадигм – генетичної (історичної, еволюційної), таксономічної (інвентарної, системно-структурної) і комунікативно-функціональної, то саме через призму останньої актуалізується таке засадниче поняття, як міжнародно-правовий дискурс. У даному випадку – міжнародно-правовий дискурс – як правовий простір, у якому здійснюються міжнародно-правові контакти у світі і функціонують правові тексти у найширшому значенні слова. До основних рис міжнародно-правового дискурсу відносимо:

конструктивізм, особистісність, процесуальність, рівноправність і справедливість. Дискурсивний поворот у комунікативно-функціональній парадигмі пов'язаний із функціонально-комунікативним баченням сутності предмета дослідження, введенням у предметне поле людського чинника. Якщо у попередній механістичній онтології у сфері «локалізація» домінують співтовариства людей, соціальні світи, то у сучасній сфері «сутності» – мовленнєві акти і дискурси, у сфері «відношення» – залежності рекультивування можливостей діалогу від правил і норм діалогу. Міжнародно-правовий дискурс якнайповніше результується у процесі міжнародних перемовин.

Дещо глибше трактують це поняття інші дослідники: перемовини – це процес, у якому принаймні дві або кілька сторін висловлюють свої побажання і пропозиції та намагаються прийняти взаємовигідну ухвалу. В ідеальному світі таке рішення повинно бути справедливим, коли обидві сторони вважають себе у вигаші і почуваються стабільно, проте не обов'язково однаковою мірою. Сторони у правовому руслі приймають, імплементують, виконують і дотримуються рішення [117].

Методологічним підґрунтям критичного дискурс-аналізу є міжнародно-правова комунікативна раціональність, екзистенційно-феноменологічна концепція права, в якій міжнародне право – це право апелювати до суб'єкт-суб'єктної рівності і справедливості як форми міжкультурного людського співіснування у контексті правового дискурсу, що є засобом глобального перетворення соціальної реальності.

Дискурсологія виформовує значний теоретичний ґрунт для дослідження типології та стратифікації міжнародно-правового дискурсу (Ф. Бацевич, Г. Почепцов, Є. Сидоров, О. Шейгал), його моделювання (Е. Атаян, Г. Почепцов, О.О. Селіванова, К. Серажим), характеристики окремих його складників (Н. Арутюнова, Н. Бардіна, О. Воробйова, О. Іссерс, Т. Ковалевська, І. Колегаєва, Т. Радзієвська, К. Седов, Ю. Степанов) і категорійних ознак (Ф. Бацевич, В. Дем'янков, В. Карасик, М. Макаров,

О. Селіванова, К. Серажим, І. Смущинська). Когнітивний напрям дискурсивних досліджень спрямований на аналіз структур репрезентації концептуального простору дискурсу, прагматичної компетенції комунікантів, з'ясування ролі прототипних ефектів у дискурсі, обґрунтування когнітивних механізмів породження й інтерпретація текстів як знакових посередників дискурсу (Т. ван Дейк, О. Воробйова, О. Селіванова, А. Cicourel, J. Collins, A. Duranti, Ph. Johnson-Laird, W. Kintsch, H. Nizka, P. Ricoeur, R. Tomlin, M. Jorgensen, L. Phillips).

Аналізові дискурсивних типів присвячені, зокрема, праці про науковий дискурс: О. Кравченко, В. Лук'янець, Л. Озадовська, Т. Радзієвська, політичний – Ф. Бацевич, Г. Почепцов, К. Серажим, Г. Яворська, релігійний – Ф. Бацевич, С. Кот, спортивний – Ф. Бацевич, рекламний – В. Зірка, Т. Ковалевська, діловий – Л. Науменко тощо. Для з'ясування специфіки міжнародно-правового дискурсу мають значення дослідження Н. Кравченко, О. Мережка, Ю. Прадіда, Ю. Мосенкіса.

Визначень комунікації багато, однак, як констатують учені, єдиного, загальноприйнятого немає [263, с.9]. У ролі суб'єкта виступає не лише особистість, але і в першу чергу соціальна група, організація, сім'я, місто, країна й інші неособистісні міжкультурні суб'єкти взаємодії. Це та характеристика дії, яка виступає для всіх незаперечною.

Первісно філософське тлумачення терміна «комунікація», що походить від лат. *communico* – повідомлення, зв'язок, спілкування, «окреслює людську взаємодію у світі». Філософсько-правова ознака такого раціоналізування взаємовідносин полягає у конструктивній взаємодії суб'єктів права (соціальні групи, нації, етноси) «на основі толерантності, порозуміння» та рівноправності. За Габермасом, комунікація «розглядається у контексті раціональних структур ідентифікації та індивідуалізації, містить такі процедури, як кількісна нумерація, усвідомлення належності до генерації та якісна ідентифікація персони». Н. Хамітов справедливо зауважує, що сам процес того, «як етичні цінності функціонують на особистісному та

інтерперсональному рівнях, а також у комунікативних процесах між культурами, державами, народами» [226, с. 291], постає об'єктом сучасних міждисциплінарних досліджень. Однак, на нашу думку, поки що реалізація таких підходів на рівні комунікативно раціоналізованого освоєння міжнародної практики правової комунікації у смисловому аспекті видається мало достатньою.

Із визначень і оцінок у поле дискурс-аналізу міжнародно-правових комунікацій потрапляють такі ключові терміни: комунікативна раціональність, міжнародно-правова комунікація, критичний дискурс-аналіз, суб'єкти комунікації, протистояння дискурсів, комунікативний процес.

Комунікативну раціональність у міжнародно-правовому дискурсі трактуємо як правила, норми, взаємодії, що у перемовному процесі до певної міри носять умовний характер. У грудні 1998 р. резолюцією Генеральної Асамблеї ООН були прийняті «принципи і установки для ведення міжнародних переговорів». До них віднесені такі підходи: а) перемовини повинні вестися добросовісно; б) мета і предмет усіх перемовин повинні бути сумісні із принципами і нормами міжнародного права; с) додержання взаємно погоджених рамок ведення перемовин; d) підтримання конструктивної атмосфери; утримання від будь-яких кроків, що можуть привести до зриву перемовин і їхнього проведення; е) сприяння проведенню чи завершенню перемовин із концентрацією уваги протягом усього перемовного процесу на головній меті таких перемовин; f) державам робити все можливе для продовження роботи щодо досягнення взаємоприйняттого і справедливого рішення у випадку, якщо перемовини заходять у безвихідь [249, с.59].

Комунікативна раціональність, за твердженням В. Бачиніна, - це ближче до теорії Вебера: «ідеальний тип» - модель належного, а не суцього, нормативно-ціннісний взірць «наукового комунікування», вибудований відповідно до логіки чистої раціональності [26, с.94].

Втілення змісту намірів у діях і відносинах через комунікативну раціональність охоплює етапи: ідентифікації інтересів сторін; складання списку інтересів; пояснення важливості інтересів; визнання інтересу іншої сторони частиною проблеми; визначення спільних інтересів; погодження різних інтересів[249, с.67].

У МПД важливим є процес вербального з'ясування достовірності інформації і її інтерпретації; перефразування сприйнятого, резюмування, тому що комунікативна раціональність за своєю суттю є процесом вербального втілення суті намірів у діях і відносинах суб'єктів міжнародного права. Важливим є не стільки її якісні показники, скільки вивчення функціонування і результати дії.

Важливим етапом у дослідженні перемовних процесів стали 50-70-і рр. ХХ ст. Хоча, як твердить дослідник міжнародних перемовин (С. Шеретов), лише в останні двадцять років їх вивчення було поставлено на систематичну наукову основу. Більше трьох тисяч наукових досліджень належить американським ученим.

До праць комунікативного спрямування умовно можна віднести дослідження перемовного процесу.

Серед них: 1). загальнотеоретичні, що вивчають закономірності ведення перемовин; 2). довідкові видання прикладного характеру; 3). праці психологічного спрямування, що вивчають принципи і психологічні аспекти взаємовідносин учасників перемовин.

Щонайменше у згаданому спектрі досліджень налічується праць філософсько-правового спрямування.

Міжнародна правова комунікація України як складова універсуму людського буття є тим реальним інструментом, через який прогресує матеріальна і духовна культура, яка спричиняє перспективний поступ молодій суверенній держави. Відтак саме вказані інтерпретації та їхня нерозробленість на рівні міжнародно-правового дискурсу через відсутність

їхнього розвитку стримують смисложиттєвий пошук конструктивної основи комунікативної дієспроможності нашої держави у світі.

Інтерпретативний аналіз дискурсу допомагає перебороти обмеженість «чистого» когнітивного підходу до спілкування, може претендувати на роль «когнітивного інструмента» вивчення живої комунікації особистостей, оскільки приділяє значну увагу не лише індивідуально-психологічним, але й соціальним чинникам комунікації, бо трактує комунікацію як правову організовану діяльність, взаємодію, враховує когнітивні чинники установок, пам'яті, ментальності, знань, оцінок тощо.

Відтак на міждисциплінарному рівні виразно проглядається співвіднесеність дискурсу із проблемами філософії права, такими, як правова онтологія, правова антропологія, правова аксіологія, філософськими проблемами права і влади у посттоталітарному суспільстві. О. Данільян [223] та інші визначають фундаментальні проблеми права: справедливість, свободу і рівність, вину і відповідальність та ін., які одночасно є і найважливішими філософськими проблемами. Однак не осмисленими виявляються актуальні філософсько-правові питання міжнародної правової взаємодії, що особливо видозмінюються у плані появи та впливу на них новітніх державно-правових закономірностей на фоні загальносвітових процесів. Для нас це завдання видається актуальним на основі чітко визначеного авторами спектру максимум: філософія права, співвідносячись із природним правом, а теорія права – із поняттям позитивного права, усе-таки є відносно диференційованими. Вивчаючи у філософії права «світ права» у його всезагальності і цілісності, його смислового змісті, ми беремо за концептуальну основу визначені авторами правові феномени – правові норми, інститути, наявні правовідносини, правові концепції, явища правового менталітету і т. ін., що співвідносяться із міжнародно-правовою діяльністю. Це і дасть змогу пізнати стимули для змін, визначити засади, оцінки правової реальності через описаний у руслі філософії права міжнародно-правовий дискурс-концепт комунікативної раціональності.

Неусталеність трактувань дискурсу засвідчує семантичну неоднозначність поняття, в яке кожний із дослідників вносить своє розуміння через призму практики його застосувань. Однак конструктивним можна вважати дискурс як «ефективний методологічний інструмент» трансдисциплінарних досліджень. Таке запропоноване філософське розуміння дискурсу як «мовної практики, тобто живого середовища спілкування його учасників з будь-яких подій, приводів, проблем», як «середовище спонтанного виникнення та вільної еволюції бажань, образів, уявлень, понять, повір'їв, думок, переконань, гадок, знань», розглядається як наслідок спілкування та його «психічні продукти». Дослідники визнають, що наслідки ці не є «надлюдськими», божественними, а є суттю людського, занадто людського, випадкового евентуального». «Якщо ж якісь наслідки оголошуються «надлюдськими», то це спричинено чиймись задумами та проблемами». Для прикладу, такою є природа «дискурсу влади» – керування, контролю, маніпуляції почуттями, поведінкою, мисленням людей за допомогою певних типів моводій [129, с. 18-19].

Не уніфікованими досі є різні класифікації дискурсів. Проте у кожному з них незаперечно вписуються маловивчені галузеві дискурси. Беручи до уваги універсалізм моделі правової, правоохоронної практики, стверджуємо про поширеність такого дискурсу на різні сфери діяльності (політику, економіку, мораль, і т. ін.) із поєднанням різних типів дій (інтелектуальний, моральний, духовний, політичний, ідеологічний) з єдиною чітко визначеною метою легітимації інтеракцій, із гетерогенними специфікаціями суб'єкт-суб'єктного зв'язку у дискурсі (міжособистісний, груповий, колективний, масовий, загальнолюдський). Характеристику «професійного», тобто галузевого, дискурсу, уточнюють тематичні дискурси (адміністративний, цивільний, кримінальний і т. ін.), які відповідно передбачають породження метадискурсів.

Тобто, запропонована класифікація за типами дискурсів (тематичний, конфесійний, професійний, метадискурси, дискурс влади) не може бути

визнана як досконала, оскільки практика є складною психо-лінгво-ментальною багатовимірною моводією. Відтак незаперечною залишається концепція дискурсу як універсальної моделі різних соціальних практик, оскільки вона може бути використана як ключовий концепт особливого лінгвосоціологічного осмислення й аналізу найрізноманітніших соціальних практик і навіть усієї соціокультурної дійсності в цілому». Однак найбільш близьким до мети правової комунікації є трактування дискурсу як «найважливішого знаряддя глобальних перетворень соціальної реальності». [129, с. 24, 27, 30], спрямованих на еволюціонування прав і свобод комунікантів за умови розумної правової відповідальності кожного суб'єкта.

Найбільш репрезентативною у розвитку дискурс-аналізу є теорія Мішеля Фуко (якого найбільше цитують і критикують водночас). Він визначає дискурс таким чином: «Це група тверджень настільки, наскільки вони належать до однієї і тієї ж дискурсивної формації [...Дискурс] будується на основі обмеженої кількості тверджень, щодо яких може бути визначена група умов їхнього існування. У цьому розумінні, за Фуко, дискурс – не ідеальна, позачасова форма [...Дискурс] – це фрагмент історії, який висуває свої власні обмеження, пропонує ділення і трансформації, специфічні способи вираження своєї приналежності до певного часу.

Поділяючи цю концепцію Фуко, сучасні дослідники, зокрема Л. Філліпс, М. Йоргенсен, викладають своє важливе висновкування: дискурс – це відносно обмежені набори тверджень, що встановлюють межі того, що має значення, а що значення не має. Дискурсно-аналітичні підходи використовують ідеї Фуко про істину. А саме те, що істина значною мірою створюється дискурсивно [213, с. 30-31].

Ні один дискурс не є замкнутим і завершеним: він, за словами Ернеста Лакло і Шанталь Муфф, швидше за все, постійно змінюється завдяки контактам з іншими дискурсами.

Ключовим словом цієї теорії є боротьба дискурсів. Різні дискурси – кожний із яких являє собою спосіб спілкування і розуміння соціального

світу – захоплені постійною боротьбою за досягнення переваг в тому, щоб зафіксувати своє значення в мові. Тоді перевагу можна трактувати як пріоритет однієї певної точки зору .

Критичний дискурс-аналіз, за теорією Нормана Феркло, теж надає особливого значення активній ролі дискурсу у конструюванні соціального світу. Однак на відміну від Лакло і Муфф, Феркло наполягає на тому, що дискурс є лише одним із багатьох аспектів будь-якої соціальної практики.

Феркло використовує поняття дискурсу трьома різними способами. В абстрактному розумінні дискурс співвідноситься із використанням мови, тобто є соціальною практикою. По-друге, дискурс розглядається як різновид мови, використовуваної у межах певної галузі. І по-третє, у найбільш конкретному значенні дискурс використовується як «вираховуваний іменник». Це значення поняття дискурсу належить до способу говоріння, який надає значення життєвому досвіду, заснованому на певній точці зору .

Дискурс у трактуванні Феркло, йдучи за М. Холідеєм, виконує три функції: функцію ідентичності, функцію відношення, функцію означання [213, с. 22, 108-109].

В аналізі важливими і центральними моментами є два виміри дискурсу:

1) комунікативна подія – окремий випадок використання мови, наприклад, газетна стаття, комюніке і т. ін.;

2) порядок дискурсу – конфігурація всіх типів дискурсів, які використовуються в будь-якому соціальному інституті чи соціальній галузі.

У середині певного порядку дискурсу існують певні дискурсивні практики, через які продукуються, сприймаються чи інтерпретуються текст і розмова. У центрі уваги – роль дискурсивної практики у підтримці соціального порядку і соціальних змін. Така модель Феркло ґрунтується на основі того, що тексти ніколи не можна зрозуміти чи проаналізувати ізольовано – їх можна зрозуміти лише у взаємозв'язку з іншими текстами, стосовно всього соціального контексту [213, с.112- 113].

Феркло визначає критичний дискурс-аналіз як підхід, який систематично досліджує помітні відносини причиновості і детермінованості між: а) дискурсивними практиками, подіями і текстами та б) більш широкими соціальними і культурними структурами, відносинами і процесами [213, с. 104].

Критичний дискурс – аналіз є критичним у тому розумінні, що він прагне показати роль дискурсивної практики у підтриманні соціального устрою, включаючи соціальні відносини із нерівним розподілом влади.

Одним із найкращих засобів для з'ясування та визначення правових відносин, навіть принципів права, які повинні панувати в галузі міжнародних зносин, завжди слугував (за Ф. Мартенсом) міжнародний договір. «За своєю суттю міжнародний договір є юридичною формою, яка втілює угоду його учасників щодо змісту та обов'язкової сили положень, котрі містяться в цьому договорі». Договір у Віденській конвенції охоплює договори за участю інших суб'єктів права (незалежно від найменування – договір, конвенція, хартія, статут, акт, декларація, конкордат, обмін нотами, узгоджений протокол, меморандум угоди, модус вівенді та ін.). Зауважимо, що, крім терміна «договір», у міжнародній практиці використовуються такі терміни, як: угода, трактат, пакт, статут, хартія, протокол, *modus vivendi*, *proces-verbal* та ін.. Однак, як зауважує авторитетний дослідник проблем міжнародного права професор О. Мережко, назва міжнародного договору або угоди не впливає на їхню юридичну силу [143, с.55-56]. Із посиланням на досконале, на думку останнього, визначення професора І. Лукашука, міжнародний договір бачиться як явно виражена угода суб'єктів міжнародного права, призначена для регулювання їхніх взаємовідносин шляхом створення міжнародно-правових зобов'язань. Отже, на рівень комунікативної раціональності вочевидь впливатимуть такі двоякі ознаки договору, як :

Угода юридично **рівних** суб'єктів, Суб'єкти права, які укладають яка втілює збіг їхніх воль. договір, **не завжди є рівними** за своєю правоздатністю.

«Узгоджені волі сторін» творять «Волі сторін договору» «не міжнародну угоду і неможливість застигають». Зміни повинні бути їхньої односторонньої зміни. взаємно узгодженими в ясно вираженій або мовчазній формі.

Волі сторін договору мають отримати Право не враховує суб'єктивних чітке зовнішнє виявлення у певній міркувань сторін. об'єктивній формі.

Для права інтерес представляє не Для права інтерес представляє воля *per se*, яка може існувати лише у виявлення волі у певній поведінці свідомості. суб'єкта (його діяльності чи

Юридичне значення має тільки та бездіяльності).

воля суб'єкта, яка була виражена в адекватній правовій формі.

«Мовчазні угоди» або угоди, «які Укладаються за допомогою маються на увазі», внаслідок яких символічних дій чи шляхом «можуть виникати певні прийняття паралельних законів. зобов'язання, покликані такими Ніяка угода не може бути укладена інститутами, як односторонні акти, внаслідок такої поведінки [143, с. 59-естоппель, мовчазна згода і звичай. 62].

Міжнародний договір – один із дискурсивних різновидів, аналіз якого спрямований на виявлення сутнісних ознак, що репрезентують рівень комунікативної практики та ступінь її раціональності, яка впливає на формування міжнародного права.

Наші підходи до методологічних засад комунікативної раціональності у міжнародно-правовому дискурсі доповнює ще і така особливість: дискурс, за Феркло, це форма існування інших соціальних практик і структур. Тобто, дискурс знаходиться у діалектичних взаємовідносинах з іншими соціальними вимірами, які й охоплюють міжнародно-правову практику. Відтак проглядаються до певної міри не лише сталі ознаки МПК, але й сутнісно

наповнені, хоча й змінні, її складові, що стають джерелом міжнародного права.

Феркло доречно зауважив, що аналіз тексту (дискурсу в т.ч. – *О.Ц.*) сам по собі не достатній для дискурс-аналізу, оскільки він не проливає світла на зв'язки між текстами, соціальними і культурними процесами та структурами. Необхідна саме міждисциплінарна точка зору - і це найважливіша засада комунікативної раціональності, - у якій поєднується текстовий і соціальний аналіз. Застосування макро-соціологічної традиції до дискурс-аналізу корисне у зв'язку із тим, що соціальні практики формуються на основі соціальних структур і відносин влади [213, с. 107-108]. Відтак комунікативна раціональність функціонує у межах інтенцій останніх інституцій, а відтак права і правовідносин.

Особливості комунікативної взаємодії вироблені учасниками учасниками міжнародних семінарів: у Лондоні (1998), Женеві (1998), у Люблянці, Копенгагені та Парижі (1999), у Женеві та Відні (2000). На їхній основі, запрограмовані заходи дають поштовх до вироблення засобів комунікативної раціональності, що ґрунтуються на мовних засобах демократичності, максимального плюралізму і свободи.

Значний внесок у розробку нової концепції «юридичної системи, демократії, легітимізації закону і відповідно ролі суддів, законодавців та учених-юристів, що повинна базуватися на взаємодії і взаємозв'язку у спілкуванні, а не на монолітності та ієрархії» зробив професор права і юриспруденції Католицького університету в Брюсселі Марк ван Хоек. Не лише законом регулюються людська взаємодія і зв'язок, вказує вчений, але такий зв'язок відіграє всезростаючу роль у створенні та легітимізації закону. Його праця «Право як комунікація» побачила світ в Оксфорді у 2002 році. Автор, сповідуючи виразний акцент на комунікативному характері закону, а також на розумінні юридичної природи комунікації, назагал тяжіє до традицій європейської юридичної філософії. Ван Хоек спирається на ідеї

комунікативності права, запропоновані Хансом Келсеном та Н.Л.А. Олень[273, с.2].

У зв'язку з цим безцінним осмисленням упорядкування та об'єктивації функцій зовнішньої правової комунікативної діяльності постає дослідження Оксани Пахльовської, яка реалізацію культурної ідентифікації українства концептуалізує саме через відтворення досконалих форм міжнародної взаємодії у процесі комунікації. Авторська концепція достатньо зріла, новаторськи цікава, однак досі, як на нашу думку, залишається не достатньо введеною у науковий обіг, що і ставить на даному етапі перед нами вказану мету – виявити сутнісні ознаки сучасного міжнародного дискурсу, які виражаються у суспільній свідомості, культурі і реалізуються у правовій міжкультурній взаємодії народів та спільнот.

Те, що «ми вперше вступаємо в діалог зі світом на рівноправних началах, - за визначенням О. Пахльовської, - не зовсім так. Існують неперервні (хоча не в історичному контексті) традиції міжкультурної комунікації, де саме українська культура з усіх культур православно-візантійського кола – чи не найвідкритіша на діалог, чи не найбільш комунікабельна. Українська культура завжди була органічною, хоч і суперечливою, частиною власне європейського культурного мислення, кидаючи тим самим виклик цілій системі цінностей і понять, які домінували в межах православного моноліту, від Росії до Сербії» [163, с. 541]. Однак «За віки суцільної «ночі бездержавності», якщо вжити термін С. Маланюка із посиланням на О. Пахльовську, в українського суспільства інстинкт комунікації із зовнішнім світом атрофувався.

«Культурна дискразія», за визначенням О. Пахльовської, існувала між Рутенією та Московією в XV–XVII ст. Тому боротьба «за Україну точилася у формах політичних, зрідка – в криптокультурних, але завжди масштабних». Йдеться про «наскрізний конфлікт української історії та діалектики взаємозв'язків України з Росією» [163, с. 63], які, на жаль, не стимулювали

еволюційного розвитку міжнародно-правового дискурсу і аж ніяк не формували ознак комунікативної раціональності.

Отже, дослідження «універсальної прагматики», тобто «глибинних умов можливості мовного спілкування, виявлення загальних норм, що виформовують підвалини комунікативних практик»[21] містить підґрунтя для вироблення філософсько-правових концептів взаємодії держав і народів у цілому, і комунікативної раціональності зокрема.

Саме з кінця 80-х – початку 90-х років у надрах філософії мови зароджується, а із середини 90-х років певною мірою починає домінувати комунікативна (дискурсивна) парадигма, яка, на думку деяких філософів, «репрезентує методологічний поворот від класичної парадигми філософії свідомості до посткласичної парадигми філософії комунікації» [74, с. 9]. Ідеї «посткласичної парадигми філософії комунікації» великою мірою закладались у межах досить впливової на Заході практичної філософії, презентованої працями К.-О. Апеля, Ю. Габермаса, Д. Бьолера, В. Кульмана, П. Ульріха та інших, і мали своїми витокami філософські концепції Ф. Ебнера, М. Гайдегера, Ж.-П. Сартра й інших мислителів.

Сучасній теорії мовної комунікації присвячене дослідження Н. Кравченко. Вона трактує міжнародно-правову картину світу як універсальну частину картини світу, яка репрезентує через призму теорії мовознавства унормовані відповідними документами константи міжнародно-правової свідомості.

У теорії Н. Кравченко «дискурс розглядається як синергетична система, складники якої взаємно детерміновані й залежні від параметрів зовнішнього середовища, зокрема, соціуму, культури, політики, права, інтеріоризованого буття етносу й цивілізації» [122, с. 3].

Дослідження здійснює опис тих засобів і принципів поєднання, які забезпечують ідентифікацію тексту як знака і дискурсу як знакового процесу. «Сучасне моделювання дискурсу як семіотичного акту пов'язане із створенням знакових комплексів і їхньою інтерпретацією з урахуванням

нетотожності смислів адресанта й «адресата». В основі теорії Н. Кравченко – розроблена О. Селівановою в ракурсі концепції діалогічності гуманітарного пізнання теорія М. Бахтіна і теорії семіотичного універсуму Ю. Лотмана. Н. Кравченко через призму теорії загального мовознавства доповнила і розвинула авторське визначення дискурсу як складного комунікативно-когнітивного феномена, що у вигляді синхронізованих знань комунікантів про цивілізації, ситуацію спілкування, семіотичний універсум культури, етносу, закономірності і правила спілкування, соціум і інституційну специфіку, відповідає замкнутій комунікативній ситуації з когнітивною основою [122, с. 7].

Отже, міжнародно-правові комунікативні явища, що можуть бути репрезентовані різними дискурсами і жанрами (договір, конвенція, хартія, статут, акт, декларація, обмін нотами, узгоджений протокол, меморандум угоди та ін.), не лише впливають на міжнародно-правовий дискурс, але й можуть суттєво змінювати його. На цій підставі «порядок дискурсу» формує і формується як джерело міжнародного права на засадах комунікативної раціональності, на основі укладання угод між суб'єктами міжнародного права і з метою регулювання їхніх взаємовідносин.

1.2. Антропологічно-правові та аксіологічно-правові основи аналізу міжнародно-правового дискурсу

Масштаби глобальних процесів у світі – криза на рівні економіки, політики, військових дій, психології і навіть філософії – зобов'язує до сучасної переоцінки ролі державної внутрішньої і зовнішньої політики, наділення її новими людськими важелями, до координації і відповідальності за кожне слово, кожну дискурсивну дію. Визначаючи пріоритети зовнішньої політики, прийнятну для суспільства систему цінностей, схилиємося до загальноновизнаної думки, що такими є: по-перше, людина, громадянин; по-друге – суспільство; по-третє – держава.

Право у теоретичній своїй інтерпретації формується через здатність людини вступати у зв'язки з іншими людьми і контролювати, урегульовувати їх. З іншого боку, право – це форма психолінгвоментальної діяльності суб'єктів (як фізичних, так і юридичних) у вигляді комунікативної інтерсуб'єктивної взаємодії, наслідки якої втілюються у правосвідомості, правових нормах і правових відносинах, «об'єктивуються у правовій культурі, у соціальних інститутах, у правових текстах і утворюють єдину правову структуру» [170]. Відтак сформовані правові правила міжкультурної поведінки реалізуються у комунікативних діях та міжнародно-правовому дискурсі. Суть права зводиться до здійснення міжнародно-правової комунікації для всіх без винятку суб'єктів комунікації, що передається засобами юридичної семіотики і набуває трактування через призму юридичної аксіології у юридичній герменевтиці.

Право – складне і багатогранне соціальне явище. Кожна із його особливостей чи сторін оригінальні і своєрідні, і вони надають загальному, тобто праву, неповторність. Ураховуємо новітні підходи у праворозумінні: дослідники стверджують, що новий етап у розвитку права пов'язаний із перехідним періодом, що полягає у кардинальній зміні першопочаткової позитивної установки і переосмислення базових принципів. Правова теорія більш консервативна, ніж право, яке на практиці суттєво видозмінилося. Нові явища безпосередньо пов'язані із розвитком правової комунікативістики. Система взаємодії індивідів являє собою об'єктивний фактор правового нормотворення і для правового оформлення такого правотворення необхідне вдосконалення адекватних цьому процесу способів: судової практики, договірних відносин, корпоративної нормотворчості, санкціонування звичаїв. Отже, як слушно підкреслює дослідник, правові комунікації можна розглядати як джерело права [114, с. 90–91]. Таким джерелом права є і міжнародно-правові відносини, у результаті яких виникає сформований дискурс, про що зазначено вище.

Наша мета дослідження вписується у контекст «нової технології» – «технології використання, складання динамічних систем», які призвели до констатації зміни традиційного характеру когнітивної взаємодії наукового співтовариства із природою, соціумом, світом ментального. Такий підхід і стимулював появу «нового планетарного комунікативного праксису» [129, с. 13].

Йдучи за дослідниками сучасного наукового дискурсу, стверджуємо, що методологічні основи гуманітарних наук обґрунтовано переосмислюються на ціннісних орієнтирах людиновимірного підходу.

Як слушно зауважують дослідники теорії дискурсології, зміст і структура дискурсів «не просто відображає уявлення людей про світ, але вони і створюють символічну реальність, яку люди потім сповідують як певний соціальний закон». Автори зауважують: існування дискурсів і їхній розвиток – цілком незвичне явище. Воно має великі соціальні наслідки. Тому для практиків у зв'язку з цим виникає «дуже гостра необхідність – керувати такими соціальними наслідками, тобто прогнозувати розвиток дискурсу і створеного у ньому поля значень» [213, с. 10].

Дискусійним, на наш погляд, є твердження американського професора К. Уїлка, на думку якого, – для існування міжнародного права необхідне прийняття зобов'язань, залежність людських відносин від мінімуму, що сягають за національні межі і таких, що допускають і потребують міжнародного регулювання, а також від мінімуму цінностей, які за межами держав розуміються чи можуть бути зрозумілими і служити у якості регулювання такого масштабу. Цінними для нас залишаються висновки із такого постулату вченого: сфера дії міжнародного права настільки широко розповсюджується, наскільки широко існують такі постійні (людські – *О.Ц.*) відносини і загальне розуміння цінностей. Тобто, у подекуди суперечливих твердженнях Уїлка проглядається для нас засадничо важлива річ: визнання взаємозв'язку між такими складовими міжнародного права, як: 1) комунікація («людські стосунки»); 2) аксіологія («мінімум цінностей») і 3)

герменевтика (розуміння цінностей). На основі таких складових О. Мережко робить однозначний концептуально зрілий висновок про те, що загальні цінності (контекстуальність, процесуальність, міжнародно-правова автономність, рівноправність визнання цінності кожного суб'єкта комунікації) становлять фундамент міжнародного дискурсу і визначають ступінь його раціональності.

Важливі основні принципи міжнародного права, які є втіленням міжнародно-правових цінностей. Першим таким визначальним принципом є принцип суверенної рівності держав. Він ґрунтується на суверенності, рівності і незалежності держав, принципі поваги до прав людини, який підносить людину і її права у якості однієї із провідних цінностей, на захист якої спрямована діяльність ряду міжнародно-правових інститутів; другий принцип – спрямований на захист миру і стабільності міждержавних відносин - це принцип незастосування сили [140, с.169- 170].

Йдучи за Габермасом, потрібна легітимізація норм, яка запобігала б дії механізмів створення комунікації, такої, яка руйнує принципи панування права, основну правову цінність – справедливість.

Комунікативна дія у міжнародно-правових відносинах ґрунтується на інформації, покладеній в основу дискурсу. Учасниками МПК є суб'єкти комунікації, які є носіями правових національних цінностей.

Правова міжнародна комунікація – це творення різноментального і одночасно ціннісно спільного у міжнародному масштабі, що передбачає еволюційний поступ через єдність правових підходів до розв'язання проблем держав і народів. Центральною постаттю МПК постає людина.

Як зазначає В. Петровський, особливий шлях творення ідеального міжнародно-правового дискурсу орієнтує на аналіз феноменів і механізмів ідеальної представленості певного індивіда як суб'єкта активності у життєдіяльності інших індивідів. На цьому шляху дослідження для інших – буття індивіда виступає як відносно автономне (незалежне) від нього самого. По суті, перед нами проблема інобуття індивіда, чи інакше – його ідеального

буття (відображеної суб'єктності). Тут, зрозуміло, йдеться не стільки про образ будь-кого у свідомості інших людей, образ людей виступає лише приватним можливим фрагментом представленості, швидше – про зміну смислових утворень іншого індивіда, в них ніби записані ефекти впливу першого (умовно вони позначені терміном «внесок»). Внесок не зводиться до будь-яких, хай навіть суттєвих з точки зору першого індивіда, змін поведінки і свідомості другого, але лише ті зміни, які суттєві для другого, виявляють свою значущість для його самовизначення, для постановки і вирішення його власних проблем і завдань. При такому підході у якості спеціального предмету аналізу виступає не дзеркальний ефект, а ефект присутності індивіда у «задзеркаллі» спілкування з іншим індивідом. Особливий напрям досліджень особистості як суб'єкта спілкування спостерігається у розробці проблеми «відображеної суб'єктності» [166, с. 10-11].

Відтак, за твердженням основоположника комунікативної теорії К. Ясперса, «Людина існуюча ... повинна зі знанням справи вступати у хід речей, в якому вона стає сама собою; звичайно, вона ніщо перед обличчям трансценденції, але самостійна істота перед обличчям світового буття, яке бажає що б то не стало принизити його до простого засобу; в т. ч. і перед обличчям майбутнього, бо майбутнє набуває певного виду і дається лише тому, що володіє реальною сутністю» [265, с. 541].

Саме в комунікації як дискурсі, де виявляється «здоровий» практичний розум (глузд) людини, індивіди можуть спільно обговорювати, обґрунтовувати й інститувати різноманітні норми та цінності співжиття, доходити порозуміння у сучасному складному, насиченому взаємопротилежними дискурсами суспільстві [74, с. 21, 29-30]. З окреслених позицій «мовленнево-комунікативна діяльність є конститутивною і щодо цілераціональної діяльності, і щодо пізнання об'єктивного світу» [74, с. 37].

Методологічно суттєвою є заувага М. Спенгла і М. Айзенхарт: перемовини у кросс-культурному, міжнародному контексті (двосторонні,

багатосторонні) трактуються як об'єкт впливу на них навіть відсутніх людей, наділених повноваженнями приймати рішення [196].

До основної функції перемовин належить спільне обговорення і спільне розв'язання спірних проблем шляхом прийнятих домовленостей. Дослідники виділяють і наступні функції: інформаційно-комунікативну; регулятивну; пропагандистську; функцію вирішення власних внутрішньополітичних і зовнішньополітичних завдань; координації дій на міжнародній арені. Для нас у цьому дещо умовному поділі найбільш важливою видається комунікативна функція, що виявляється у налагодженні каналів взаємодії, в обміні, позиціями. Часто цю функцію розглядають у нерозривній єдності із інформаційною, що дає підстави для формулювання її як єдиної інформаційно-комунікативної функції. На підставі тверджень американського вченого Г. Уїнхема [249, с. 21] обґрунтовано суттєву рису: перемовини являють собою процес зняття інформаційної невизначеності шляхом поступового з'ясування сторонами позицій один одного, що дозволяє більш ґрунтовно реалізовувати основну функцію перемовин – спільне розв'язання проблем.

Ключовим у ході перемовин постає питання про наявність ґрунтовно підготовленої до них договірно-правової бази, що передбачає перелік укладених угод, аналіз на основі верховенства права виконання досягнутих домовленостей та обґрунтованих пропозицій на перспективу.

У комунікативній філософії права найбільш відомою серед концепцій є комунікативна теорія обґрунтування справедливості (К.-О. Апель, Ю. Хабермас). Із позицій етики дискурсу (де дискурс О. Данільян та ін. розуміють як соціально організовану систему мовлення), у якості найважливішої правової цінності обґрунтовується категорія справедливості, що розглядається як основа міжнародно-правової взаємодії народів і культур. Покладаючи в основу постулату праці названих зарубіжних учених, О. Данільян обґрунтовує, що справедливими є «розуміння рішення», прийняті саме із позицій етики дискурсу. «Аргументативний дискурс» як вища

інстанція суспільного життя виступає умовою прийняття всіх розумних рішень. Такий дискурс виявляється можливим, якщо дотримані його основні процедурні нормативні правила і загальна відповідальність усіх можливих партнерів по дискурсу [223, с. 96].

Реалізації правових цінностей у міжнародно-правовому полі комунікації перешкоджають бар'єри, що постають на етапі реалізації основоположних цінностей – захисту прав людини, побудови правової держави і демократії.

До них належать :

- 1) неспівпадіння за змістом різноманітних регіональних систем цінностей;
- 2) різноінтерпретованість різними культурами одних і тих же цінностей;
- 3) кризовість соціальних, юридичних і культурних аспектів життєдіяльності західного суспільства, пов'язана із кризою у галузі етики і права [140, с. 180].

Оскільки норми та цінності перемовників різняться за культурними чи національними ознаками, то актуалізується бачення особистості «ефективного перемовника». Позиціонованими є: тонке чуття різниці у стилях комунікації, у рівнях автономії, у значенні (чи його відсутності), якого надають взаємостосункам, у способах демонстрування влади. Перемовник повинен урахувати інтереси і приваблювати до комунікації тих, на кого може вплинути прийнята угода.

Чимало конкретних прикладів відомого фахівця з урегулювання суперечностей Пітера Адлера спрямовані на вироблення уміння основного завдання комунікатора – це знайти вихід зі складної ситуації або досягти компромісу чи угоди. М. Спенглу, М. Айзенхарт вдалося здійснити поетапний опис досягнення результативності у комунікативному міжнародному акті, проте правові способи таких інтеракцій та їхнє філософське осмислення залишилися поза увагою авторів.

Комунікативна дія (правова і неправова) виписана із контексту мовосвідомості індивіда, інтерпретатора його тексту та обов'язково міжособистісного міжкультурного контексту, сформованого під впливом ментального стереотипу, загальнолюдського та семіотико-культурного «кліше». Не можна не брати до уваги конструктивний погляд на міжкультурну комунікативну свідомість, яка користується правом «вибору парадигми і критеріїв» оцінювання іншості, що часто призводить до конфліктних наслідків.

Проте в основі кожної спонтанної взаємодії двох чи більше осіб превалює те, що Кант, а за ним Ю. Габермас та К.-О.Апель називають «фактом розуму», «рефлексивно усвідомлені трансцендентально-нормативні умови аргументації, які належать до фактичності» (в сенсі «передструктури») (Vorstruktur) людського буття – у – світі». Така апріорна досконалість «покладена в основу комунікації як необхідна визнаність нормативних умов аргументації», як нормативна єдність теоретичного і практичного розуму. В структурі універсальної оцінки комунікації Габермас називає лише чотири важливі «сміслові домагання» у людському мовленні: це зрозумілість, правдивість, істина та моральна правильність [74, с.236-237]. Однак, ведучи мову про етичну основну норму, дослідники обумовлюють наперед те, що може викликати ряд зауважень до викладених постулатів. Наприклад, можна твердити про неоднаковість саморефлексій комунікантів, що одночасно із їхньою герменевтично-культурною скерованістю на іншість порушує будь-які ідеальні умови дискурсу.

Так само свідоме протистояння, суб'єктів інтеракції не дозволяє знайти оптимальне розв'язання проблем для урівноваження суб'єктивних намірів сторін.

У таких випадках лише право постає умовою можливості соціальної інтеграції на основі комунікативної взаємодії. У цьому плані сучасний правопорядок виконує два завдання: забезпечувати, по-перше, фактичне взаємне визнання громадянами прав (одних іншими) і, по-друге, можливість

легітимації правових норм, де закон здійснюється «через повагу до закону». Для правових норм критерієм легітимності є їхня відповідність комунікативній раціональності, іншими словами, той стан, коли правові норми заслуговують вільного визнання з боку кожного члена правового співтовариства. Якщо продовжити логічний ряд тверджень Хабермаса, а за ним і дослідників харківської школи філософії права, то вибудовується такий конструкт: якщо «в основі справедливої законотворчості лежить саме етичний дискурс співтовариства» [223, с. 97], то в основі міжнародно-правової комунікативної практики лежить дискурс, раціональність якого зумовлена функціональними особливостями МПД, статусом учасників перемовин, інституційними нормами толерантної взаємодії.

Критикуючи Ю. Хабермаса, О. Хьоффе переосмислює результати сучасного філософсько-правового дискурсу. Його модель постмодерністської концепції інтеркультурного правового дискурсу, спрямованого на поглиблення антропологічної рефлексії права, обґрунтовує значення висновку про те, що правова форма соціального має антропологічний статус. Своїх попередників Хьоффе критикує за те, що вони ігнорують ті аспекти етики держави і права, які пов'язані із фактами облаштування суспільного життя людей у формі права, що є втіленням практичного чи соціального розуму, і того, як втілюється у правовій формі їхнього суспільного життя ця колективна ідея [215, с. 98].

У цьому сенсі для нас визріває підтвердження вибору форми рефлексії міжнародного права - раціоналістичної чи ірраціоналістичної. Не на користь останньої служить наступна константа. Хьоффе ставить питання: чи будь-хто має право нав'язувати домінуючу тепер західну правову форму різним культурам – демократичну конституційну державність і навіть вимагати її визнання. Чи тут не прихована загроза продовження більш витонченими способами у принципі вже засудженого давно культурного імперіалізму? Автор теорії дає таку відповідь: будь-який спільний для всіх культур правовий інститут вимагає на рівні їх консенсусу закріплення свого значення.

Це, на думку Хьоффе, дозволило б його учасникам розробити прийнятну для суспільств різного типу концепцію, незалежно від їхньої соціокультурної специфіки. Для цього в теорії права і у правотворчості необхідно зсилатися не на партикулярні елементи євроамериканської правової культури, а виключно на ті складові, які породжує інтеркультурний правовий дискурс. Одночасно треба дуже обережно у правозастосовній діяльності втілювати інтеркультурно виправдані принципи задля того, щоб вони залишалися відкритими для різних культур.

На думку вчених-філософів права харківської школи, така постмодерністська концепція Хьоффе є постнекласичним форматом комунікативно-дискурсивної доктрини сучасної філософії права, яка прагне якнайчіткіше сформулювати та обґрунтувати поняття соціальної справедливості, яке стало розмитим, на їхню думку, і опинилася поза критикою раннього правового комунікативізму [215, с. 98-99].

Оскільки правові цінності мають регулятивну основу, яка знаходить своє підтвердження в МПД, то цю ідею підтверджують такі концептуальні аргументи. В основу теорії міжнародного права покладено розуміння комунікативної природи права: держави у сукупності утворюють *societas gentium*, що являє собою спілкування без будь-якої спільної влади [140, с. 90]. Ф. Мартенс заснував у російській юриспруденції теорію міжнародного спілкування, в основі якої твердження про те, що кожна самостійна держава є органічною частиною єдиного цілого, пов'язаною з іншими державами спільністю інтересів і прав. На думку цього відомого юриста-міжнародника, міжнародне спілкування виникло як результат усвідомлення державами необхідності взаємодії з метою досягнення спільних цілей та реалізації своїх інтересів: «Міжнародне спілкування – це вільний союз держав для досягнення спільними діями повного розвитку своїх сил і задоволення своїх розумних потреб. Сукупність юридичних норм, що визначає здійснення ідеї міжнародного спілкування, становить право міжнародного спілкування; це і є міжнародне право». Далі у своїх дослідженнях пішли американські

дослідники М. Макдугал, Г. Лассвел, Дж. Міллер. Вони сформулювали концепцію міжнародної угоди: її розуміння полягає не у розумінні (сприйнятті) угоди як простої сукупності слів і знаків, а як тривалого процесу комунікації і співробітництва сторін угоди у формуванні та використанні відповідних цінностей міжнародної співдружності [140, с. 91].

У створенні єдиної системи цінностей першу і помітну роль відводимо комунікативно-правовій моделі побудови міждержавних відносин. Зміна у сучасному світі пріоритетів і підходів до практики взаємодії ґрунтується на зміні особливої відповідальності за створювані дискурси і комунікативні інтеракції міжнародного рівня у формуванні суспільної правосвідомості і філософсько-правовому осмисленні. Підстави для такого висновку знаходимо у спостереженнях американського соціолога Імануїла Валлерстайна, думки якого розвиває і вітчизняний юрист-міжнародник О. Мережка. Набагато більше залежить, ніж це було раніше, від дій (у даному випадку вважаємо саме комунікативних – О.Ц.) окремих держав і навіть індивідів залежить набагато більше, ніж це було раніше. При затратах індивідуальних зусиль порівняно незначних, стверджують дослідники, досягти можна значних змін у рамках соціальних і навіть міжнародних відносин [140., с 178].

У цьому сенсі йдеться про вибір загальнозначущих і об'єктивних цінностей, які часто бувають продиктовані іншими суб'єктами і усталеними позиціями, що викликають неоднозначні оцінки. Дискусійність шляхів конституювання сучасних етичних і юридичних цінностей, а особливо їх «творення штучно» чи природно – спонукає до подолання кризових явищ не лише стану міжнародного права (його чуттєвої етики і права), а насамперед до необхідності нової абсолютизації й універсалізації цінностей. До таких ефективних універсальних цінностей відносимо комунікативно-дискурсивні правові інтеракції, в яких «Міжнародне право виступає у ролі нормативної моделі міжнародних відносин», тобто, за висновком О. Мережка, міжнародне

право є ідеалом нормативно-аксіологічним, якому зовнішньополітична реальність повинна відповідати.

Постає питання, яке викликає чимало дискусій: чи існує ідеальне право взагалі. Відповідь на нього знаходимо у видатного юриста-міжнародника І. Лукашука. Учений стверджує, що міжнародне право існує у трьох видах: 1) формальне право (те, що фіксоване у нормах); 2) фактичне право (втілене у реальних відносинах); 3) ідеальне право (ідеальна модель права) [140, с. 172-173, 182]. Останнє постає об'єктом юридичної аксіології, тобто системи цінностей, які лежать в основі права, а також у домінуючій соціально-правовій ідеологемі. Поки що за наявності чотирьох ідеологічних моделей, що лежать в основі міжнародного права (це консервативна (традиціоналістська), в якій ключовою є домінанта національного права над нормами міжнародного; із пріоритетом над нормами міжнародного; ліберальна – із пріоритетом на політичних правах і свободах людини; «імперіалістична» модель – із гегемонією однієї наддержави; ідеологічна модель «солідаристська» – із пріоритетом загальних інтересів виживання людства над вузькополітичними інтересами окремих держав) на сучасному етапі розуміння міжнародного права і поведінки суб'єктів цього права, їхніх комунікативно-правових реалій, «анархії» і хаотичної невизначеності у міжнародно-правових відносинах складається т. зв. постмодерністська версія міжнародного права. Відтак у старій системі міжнародного права не визріли прерогативи майбутнього міжнародного права. Значною мірою його розвиток залежить від комунікативно-правових цінностей, втілених у практику міжнародної взаємодії. З аксіологічної точки зору, на думку О. Мережка, міжнародне право повинно виступити інструментом творення «більш справедливого, гуманного, істино демократичного і егалітарного світопорядку», бути засобом, який сприяє «створенню єдиної глобальної системи цінностей» [140, с. 177, 179]. Ця методологічна настанова, на нашу думку, цілком прийнятна для пізнання предмету нашого дослідження, оскільки в рамках міжнародного права система цінностей ще не сформована

у більш-менш жорстку ієрархію. Відтак конфлікти між різними цінностями можливі. Йдеться про основний колізійний чинник, який виявляється насамперед у міжнародному комунікативному процесі: це протиставлення цінностей з позицій держави і цінностей з погляду індивіда [140, с. 171]. Хоча визнання соціально-юридичних цінностей у рамках міжнародно-правових відносин для всіх суб'єктів права є завжди незаперечним: це мир, рівність держав, суверенітет, справедливість, свобода, стабільність правової системи, гідність і права особистості, демократія, юридична безпека, гуманістичні цінності, захист біосфери і т.д. Однак на еволюційному «узусі» міжнародного права позначалися і позначаються протистояння між ідеологічно різноспрямованими комунікативними практиками, хоча констатованим є образ своєрідної мета-ідеології, який закріпив принцип мирного співіснування, невторчання, суверенної рівності. Найважче цей принцип реалізується у міжнародній комунікативній практиці через його постійну суб'єктивізацію.

Погляди вчених підтверджують, що нормою цінності стають тільки у випадку, коли певний суб'єкт з ними співвідноситься, якщо вони (цінності) укорінені у трансцендентальному суб'єкті. Цю думку Ріккерта критично переосмислив Макс Вебер. Він вважав цінність як рису, притаманну конкретній історичній епосі, як щось відносне, не абсолютне. Вся наука про суспільство, культуру і право повинна бути вільною від оціночних суджень, а акт співвідношення із цінностями перетворює в об'єктивне судження наше індивідуальне враження, у той час як у межах суб'єктивності залишається оцінка [140, с. 166].

Цю думку доповнюють і розвивають із доречним уточненням інші дослідники: «Зв'язок із практикою зумовлює історичну змінність ціннісного ставлення, складну діалектику відносного і абсолютного у цінності. Її відносний характер полягає в тому, що цінність протягом тривалого історичного часу виступає як крок, ступінь, як засіб до досягнення такого

суспільного стану, де сформуються умови для повного і всебічного розвитку особистості» [121, с. 199].

Отже, міжнародне право цілком аксіологічне: це система укладених ієрархічно певних соціально-юридичних цінностей міжнародного характеру, які норми міжнародного права наповнюють змістом і регламентують практику реалізації цих норм на основі визнання взаємозв'язку всіх складових міжнародного права – комунікації; аксіології та герменевтики із визнанням загальних цінностей, що творять фундамент міжнародного дискурсу, який і детермінує ступінь його комунікативної раціональності.

1.3. Договірні-правові основи комунікативної раціональності: історичні засади формування та їх еволюційний поступ

Нинішній світ оцінений як світ «співбуття людей», якому властиві два фундаментальних виміри – комунікативна дія і дискурс. Для адекватної оцінки цих характерних ознак важливим є методологічний інструментарій комунікативної філософії, філософії права і етики відповідальності.

Термін «раціональний» стосується раціоналізму у двох таких вимірах: це «філософський напрям, що протиставляє містиці, теології, ірраціоналізму переконання у здатності людського розуму пізнати закони розвитку природи і суспільства; напрям у теорії пізнання, який, на противагу емпіризмові, вважає розум єдиним джерелом і критерієм пізнання. Відтак раціональний ґрунтується на вимогах розуму, логіки [43, с. 1017].

Простежимо комунікативну раціональність не стільки на рівні втілення інтенцій у діях і відносинах, скільки на рівні еволюції функціонування та історичного рекультивування її дії через призму вчення відомого філософа. У центрі уваги С. Кримського постав ціннісно-смысловий контекст людської діяльності: при всьому наростанні ірраціональної стихії в ситуаціях розриву між належним та суцям у сучасному світі залишається вагомою й альтернативна, раціональна позиція, що стверджує «співзвучність» людини і

буття. Учений спирається на вже відомі концепти. Ірраціональність – те, що не може бути досягнуте розумом, що не підпорядковується законам логіки, що оцінюється як «надрозумне», «протирозумне» [123, с.188].

«Раціоналізм, за словами Гегеля, вселяє впевненість у тому, що людина «знайде себе у світі, що цей світ має бути до неї дружнім». Таке розуміння раціональності виключає логіко-технологічну редукцію інтелекту до здатності мислити не страждаючи, яка зазнає краху в сучасній цивілізації. Як зазначає С. Кримський, «реабілітація раціональності в наш час – це не проблема інструменталізації людських сутнісних сил, а питання трансформації світу в історичне буття людини та її культури, перетворення історії на «дзеркало» людських можливостей».

«Раціональність, за твердженням авторитетного вченого, не зводиться до чисто логіко-інтелектуальної чи наукової діяльності, не витісняє суб'єкта з раціонального погляду на світ. Оновлена раціональність сьогодення включає проблему людини. Тому вона вже не може бути синонімом однієї лише науковості, логічності та обґрунтованості. Раціональність включає різні види і типи, зокрема художню і практичну форми свого існування.

Дослідник зазначає, що цілі, які «реалізуються, розумно організують діяльність, ідейно мотивують її. А діяльність розумно організована – раціональна в тому значенні, що узгоджується з людськими цінностями та нормами. Так само, як і технологічність, нормативність і доцільність виступають модусами практичної раціональності.

Узагальнену раціональність С. Кримський пояснює як таку, що «орієнтується на мірки розуму, здатність до мотивованого вибору (рішень, можливостей, дій, альтернатив) відповідно до певних порогових (міровизначених) чи нормативних (якісних) обмежень, які можуть бути сформульовані у вигляді певної системи принципів раціональності» [123, с.94 - 98].

Першим філософ називає принцип міровизначення.

«З сучасного погляду, - на думку вченого, - міра має не тільки кількісно-якісні, а й ціннісні аспекти, виступає не тільки як єдність якості і кількості, а і як норматив будь-якої діяльності, основа гармонії і доцільності в моделюванні людини та її світу». У даному аспекті принцип міровизначення автор розуміє «досить широко: будь-який феномен у сфері духовного, духовно-практичного і практичного досвіду має розглядатися під кутом зору певної міри, інтервалу або числа, величини чи фази, симетрії, меж гармонії, параметрів і норм узагалі». Цей принцип наукову раціональність характеризує як альтернативу дилетантизму, який будь-які обмеження на політ фантазії заперечує і не сприймає заборон на експлуатацію будь-яких «спокус» думки, прагне обійти вимоги строгої доказовості і професійної осмисленості тверджень. [123, с. 98-99].

2. С. Кримський бачить «сутність концепції раціональності» пов'язаною в її методологічному аспекті з принципом упорядкованих послідовностей. Він стверджує можливість включення в певний, частково впорядкований, ряд елементів будь-якого аналізованого явища. Це означає те, що будь-якому явищу щось передує і щось настає після нього» .

Цей принцип передбачає доказовість пізнавальних дій, прогнозованість, алгоритмічність. З погляду культурології - врахування попереднього досвіду, традиції «як наслідку тривалої історичної підготовки».

3. За твердженням дослідника, принцип достатньої підстави «полягає в опредмечуванні вимоги опосередкування всього сутнісного, тобто в синтезі онтологічного та логічного постулатів обґрунтованості: «будь-яке положення повинно мати підставу, підкріплену чимось, що наділене для нас примусовою силою істини – фактом, законом, аксіомою, інтуїтивною очевидністю. Інакше кажучи, ніщо в раціональному розмірковуванні не може прийматися без достатньої підстави. Будь-яке твердження чи заперечення має супроводжуватися усвідомленням того, що його можна обґрунтувати через логічний доказ, чуттєву достовірність або якимось іншим способом» [123, с. 100].

4. Йдучи за С. Кримським, «важлива методологічна вимога концепції раціональності виражається в умові, яку можна назвати принципом рельєфності бінарних опозицій. Він передбачає принципову, і причому чітку (рельєфну), розрізнюваність в усіх ситуаціях, що відповідають умовам раціонального пізнання, істини і брехні, правди і кривди, реального та ілюзорного, суб'єктивного та об'єктивного, осмисленого і неосмисленого тощо.

5. «Характерним для концепції раціональності є і принцип аналітичності. Під ним розуміють не абстрактне протиставлення аналізу і синтезу, але припущення самої можливості атомарних розкладів досліджуваного об'єкта і подання його у вигляді рекомбінації простих елементів. Інакше кажучи, існують найпростіші елементи, комбінації яких утворюють складні явища. І навпаки, складні явища можуть бути пояснені завдяки найпростішим підставам» .

6. Характерним для всіх варіантів методологічної розробки концепції раціональності одним з найсильніших допущень, є принцип нормальності: до норми тяжіють досліджувані явища. Тобто, це раціональна установка на подання всього суцього не в аномалії, не у відхиленнях від найбільш типового, впорядкованого (чи такого, що допускає впорядкованість) зразка, а в певному усередненому, збалансованому, співрозмірному, гармонізованому чи симетричному стані».

7. «Оздоровлюючу функцію в концепції раціональності несуть не інтуїція чи одкровення, а принцип сократичної іронії». Цей принцип утверджує, «що для гносеології, яка усвідомлює адекватні засоби освоєння дійсності, немає нічого святого, крім істини і практики; все може піддаватися сумніву з погляду норм істини, будь-яка догма може бути переглянута» [123, с.100-103].

Отож, підсумовує автор, «завданням будь-якого діалогу є не дискредитація дискутуючого, а доведення того, що кожен, хто шукає мудрість, належить до світу напружених людських проблем. Тут іронія

виступає тим засобом варіювання змісту антитези, коли виявляються її нові грані та можливості, несумісні з позою непогрішності і монументальності» [123, с. 103].

8. С. Кримський відмічає, що «Не менш оригінальною з погляду логічності і значущою в історико-культурному аспекті засадою раціональності є принцип ясності. Історично він пов'язувався з метафорично сприйнятою ідеєю «світла розуму» та його всепроникливості, з переконаністю в тому, що всі таємниці світобудови можуть бути прояснені, а всі сутності, які осягаються розумом, – «прозорі» для цього інтелектуального світла. Саме значення терміна «просвіта» сумісне із значенням слова «просвітлення».

9. Гносеологічно скерованим на ідеї раціональності є принцип інтелектуальної розмірності буття, тобто узгодження екзистенції з розумом.

10. Світоглядне спрямування раціональності має принцип гносеологічного оптимізму. Він утверджує «непорожність» майбутнього для людини, осмисленість її діяльності, своєрідний догмат досяжності мети, поцейбічності людських ідеалів, здатність людини розглядати себе в «дзеркалі вічності». Впевненість у тому, що наші зусилля не безцільні, а цілі принципово реалізовані, дає змогу раціоналізувати проєктивну діяльність щодо перетворення «сьогодні» на «завтра», ввійти до майбутнього на доступних для людського інтелекту засадах. За такого розуміння людина, а не якась божественна чи інша метафізична сутність виступає господарем майбутнього, вищої ціннісної сфери проєктивних устремлінь суб'єкта» [123, с.104 - 105].

11. Як і в попередньому принципі світоглядну спрямованість раціонального має і принцип рішучості. «Він закликає іти до кінця в пізнанні явищ, долати всі труднощі, робити всі висновки з прийнятих засад.

При всій, здавалося б, зовнішній самоочевидності і простоті такого принципу, насправді він не так легко реалізується. Принаймні потрібна чимала переконаність у пріоритетності інтелектуальних доказів, щоб виявити

всі логічні наслідки, скажімо, в екзистенційній, «межовій» ситуації між життям і смертю, коли самообман видається більш бажаним і рятівним, аніж гірка правда».

12. Принцип інтелектуальної гідності та етичної цінності істини ґрунтується «на поданні істини і правди як конструктивного начала, яке утворює самодостатній, надособовий світ вищих духовних цінностей».

Дані цінності, за С. Кримським, виступають предметом безкомпромісного служіння і мають переваги перед усіма іншими реальними та можливими благами. Жодні міркування тимчасової вигоди чи політичної користі не можуть в ідейному контексті раціональності затулити чи похитнути аксіологічну (інтелектуальну та етичну) гідність істини. Як підкреслював Гете, навіть шкідлива істина має перевагу перед корисною брехнею, бо істина сама себе виправить, а брехня залишиться суперницею правди. У цьому розумінні істина суверенна.

Істина (під кутом зору концепції раціональності) здатна виконувати не тільки духовні, а й етичні (виховні) функції ідеалу» [123, с. 106].

Отже, комунікативна раціональність вибудовується на засадах міри розуму у виборі комунікативних дій щодо рішень, вибору альтернативних можливостей чи нормативних обмежень, які спираються на історичні традиції взаємодії держав і народів та реалії сьогоденних обставин, за умов достатніх підстав (законів, фактів, аксіом), раціонального пізнання, істини і неправди, об'єктивного і суб'єктивного, а також скерованості на подання певного комунікативного міжнародно-правового дискурсу не в аномаліях, а в певному збалансовано співрозмірному симетричному стані, з урахуванням принципів нормальності, сократичної іронії, інтелектуальної гідності та етичної цінності істини, вироблених С. Кримським. Розглянемо договірно-правову сферу в її історичній ретроспекції та дію вказаних принципів на етапі становлення і розвитку міжнародно-правового дискурсу.

Термін «договір» означає взаємне зобов'язання, письмова або усна угода про права та обов'язки між державами, установами, підприємствами й окремими особами [44, с. 168]

Міжнародно-правові перемовини – це один із найстаріших інститутів міжнародного права, що складався на основі звичаєво-правових норм, нині суттєво видозмінився, однак сформовані історично ознаки договору зберіг і розвинув, хоча норми цього виду комунікації не кодифіковані воедино, а «розкидані» по окремих видах права.

Будучи ефективним правовим засобом забезпечення дії норм міжнародного права, перемовини визнають всі держави світу, які і вплинули на процеси становлення та розвитку цього інституту міжнародного права, на основі якого і в процесі якого формуються засади комунікативної раціональності МПД.

Дослідження комунікативних процесів, як і в цілому міжнародних відносин, можна розділити на «традиційне» і «модерністське» [249, с. 12].

Традиційний (історико-описовий) напрям представлений працями професійних політиків і дипломатів, а також дослідженнями істориків і спеціалістів-міжнародників.

Філософсько-правове осмислення міжнародно-правової комунікації, на жаль, не набуло особливого поширення в історії цієї науки. Фактично до XVIII ст. не існувало досліджень щодо ведення перемовин. Першою стала праця французького дослідника Франсуа де Кальєра «Про способи ведення перемовин із государями» (1714).

Визрівання першоелементів комунікативної раціональності, що лягло в основу становлення і розвитку міжнародно-правового дискурсу, відбувалося як складний і багатоплановий процес взаємодії людей від найдавніших часів.

З давніх часів до 476 року нашої ери, дати падіння Римської імперії, за твердженням Жана Тускоза, на Заході поступово фіксується поява міжнародного права. Людство, будучи розділеним на відокремлені групи, мало спілкуватися між собою через тодішній технічний стан засобів

транспорту та зв'язку. Однак наявні в той час імперії (китайська, єгипетська, інків та ін.) визнавали лише відносини, які базуються на паритеті сил. Імперії намагалися лише розширювати свій вплив. Отже, характер міжкультурної комунікації визначався саме такими особливостями взаємин, які вважалися раціональним способом здобуття переваги над своїм супротивником.

Упродовж V–XV ст.ст. у Середні віки міжнародне право набуває помітного розвитку. Правові норми, взяті із теологічних вчень і впроваджені католицькою церквою, сформовані на ґрунті природного права, формували засадничу роль міжкультурної комунікації: дотримання даного слова [207, с.13-14].

Філософсько-правові ознаки дискурсу міжнародного права склалися упродовж розвитку усіх локальних цивілізацій. Як зазначають дослідники, із чотирьох основних джерел давньосхідних цивілізацій (Єгипет, Міжріччя, Індія, Китай) в історії розвитку філософсько-правової думки особливий інтерес становлять два останніх.

Спільним для філософсько-правової думки Древньої Індії є міфологічні джерела, в які вкладалися міфологічні уявлення про місце людини у світі [215, с. 48] загального релігійно-міфологічного характеру. Всі події, відтворені у священних книгах древніх індуців, зображені як вияв світового порядку, додержання якого вважалося правильним і свідчило про виконання обов'язків кожною людиною. Однак, як справедливо зазначають вказані дослідники, для генезису філософсько-правових концепцій міфології все-таки недостатньо. Тому ми схилиємося до їхнього справедливого твердження, що філософсько-правова думка у Древньому Сході започатковується як коментар: в Китаї – до «І-Цзин» (Канон змін); в Індії – до Вед (Упанішади). Хоча процес становлення і розвитку філософського способу осмислення дійсності хибує наявністю поліваріантності та багатозначності тлумачень цієї дійсності, однак помітна типова риса вчення про право і державу: сповідування принципу пасивного підкорення знатним людям.

Різниця древньоіндійської та древньокитайської філософсько-правової думки полягає у тому, що перша продукує споглядальницький характер і слабкий зв'язок із науковими знаннями, побудова філософських поглядів на принципах етики страждання і щастя, де добро і справедливість розцінювалися як вищий закон світоустрою, який забезпечує всезагальний порядок і гармонію. Брахманістська доктрина (що особливо виділяла образ і обов'язки государя; захист держави і народу) на відміну від буддизму (що передбачав повсюдну моральну орієнтацію) не містила ідей суспільного порятунку мирян, проте і перша, і друга теорії були прикладом сповідання регулятивних принципів людської поведінки, що стали прототипом правових ідей і цінностей [215, с. 56].

В історії розвитку і становлення світової правової думки свою роль відіграла древньокитайська філософсько-правова думка VII–VI ст. до н.е. Концепція Конфуція була першоосновою обґрунтування ідеалу бюрократичної патерналістської держави, «корисливої любові». На відміну від таких поглядів філософ Мо-цзи розглядає істинне людинолюбство як рівно справедливе ставлення до всіх людей, хибуючи, однак, етатизмом і, порушуючи етичні принципи, сповідуючи деспотизм. Таких же поглядів дотримувалися і представники школи легістів-законників, які трактували людську природу як «злу», а потребу у владі лише сильну, що опирається на закон і насилля.

Отже, на відміну від філософсько-правової думки Древньої Індії філософія права Древнього Китаю пройшла шлях від повного злиття права із мораллю до повного їх протиставлення, хоча пізніше – із пріоритетом моралі над правом [215, с. 66]. Саме такі ідеї і визначили наступні етапи розвитку філософсько-правової думки Сходу, а з ними – і шляхи комунікативної взаємодії.

Наступний один із древніх етапів розвитку філософсько-правової думки – це історичний період еволюції філософії права античності, який створив величезний вплив як на європейську, так і на світову цивілізацію в

цілому. Аполонівська ідея гармонійних відносин із навколишнім світом постала в античній свідомості як міфологічні первообрази (архетипи) номосу (закону) і дисномії (беззаконня). Від натурфілософського періоду до часів Сократа, від класичного етапу до епохи еллінізму і Римської імперії сповідуваний намір «шукати і додержувати міру у всьому, справедливість у правосудді, поважати закони у суспільних справах» [215, с. 71]. Так була започаткована в Елладі природно-правова філософія, в якій проблеми праворозуміння Платоном зведені до ідеального права; Арістотелем – до політичного характеру права із його поділом на природне і умовне. Ці етапи перетворили правознавство у самостійну науку (епоха пізньої класики), що знайшла свій розвиток в епоху Середньовіччя і Нового часу: договірний характер права, проблема свободи, правової рівності і ін. [215, с. 88].

Появу перших взірців міжнародного правового дискурсу на території сучасної України відносимо до VI ст. до н. е. З цим пов'язаний факт дипломатичного контакту великого військового походу перського царя Дарія I до Північного Причорномор'я близько 514-512 р. до н.е. з метою підкорення держави Скіфії. У відповідь на пропозицію Дарія I вступити в бій скіфський вождь відмовився так: «О, Персе!... я до цього часу ніколи не лякався і не тікав ні від кого ні в минулому, ні тепер від тебе. І те, що я тепер робив, не відрізняється від того, що я роблю в мирний час. Однак якщо Ви наполягаєте на тому, щоб це сталося якнайшвидше, – гаразд, тоді ось що: у нас є могили наших предків. Нумо, знайдіть їх і спробуйте завдати їм шкоди. Тоді Ви побачите, чи будемо ми воювати заради наших могил чи ні» [100, с. 31].

Історичним доказом дієвості такого толерантного комунікативного акту стала недосяжність войовничої мети персів.

Описаний істориками перший візит в історії княжої України київського князя Кия до столиці Візантії у 527 р. м. Царгорода. Збережені відомості про договори «миру і любові» з Візантією, варягами, болгарами, які започатковували мирні відносини держав. Такими ж мирними інтенціями

позначені були традиційно дипломатичні договори з Візантією 907, 911 і 944 рр.

Від початку X ст. Київська Русь започаткувала дипломатичну комунікативну практику – творення письмових угод (договорів), які охоплювали політичні, економічні, військові та юридичні аспекти.

Поступальним розвитком у порівнянні із попередніми етапами міжнародної комунікації став договір 911 року. У ньому через ряд статей конкретизовані юридичні, військові, торговельні питання Київської Русі та Візантії. Відтак кожний наступний етап міжнародної взаємодії доповнювався і зазнавав удосконалення. Дослідники відзначають договір 944 р. як «вершину давньоруської дипломатичної практики, підготовлену обома сторонами – візантійськими імператорами і руськими послами, які були покликані досягти «рівноправних міждержавних угод».

Ці договори підготували ґрунт наступного «візантійського» – договору 971 року, який став етапним у розвитку мирного міжнародно-правового дискурсу, в основі якого – максимум зобов'язань і справедливості. Зв'язки дипломатичні поглибили міжнародну взаємодію із Польщею, Німеччиною, Чехією, Болгарією, Угорщиною, різними народами і расами. Таким чином поглиблювалася і посилювалася міжкультурна взаємодія, яка активізувала усні контакти, насичувала їх новим змістом, добрими намірами. Набуття досвіду дипломатичних контактів збільшувало потребу його вдосконалення.

Як зазначають дослідники історії дипломатії в Україні, у X–XI ст. Київській Русі належала визначна політична роль у житті тогочасної Європи, з нею шукали зв'язків і порозуміння не лише сусіди, а й віддалені держави» [100, с. 31].

Акцентування уваги на чітко сформульованому концепті «немає більшої турботи», на визначеній стратегії «піклуватися про дружбу», тактиці досягнення мети «підтримувати вперто і міцно» – формувало засадничі правові складові міжнародного дискурсу, який акумулював потреби міжнародної взаємодії і визначав лінгвоментальні компоненти стилю такого

текстуального єднання зі своїми комунікантами. Архівні документи, збережені у Швеції, підтверджують «високу культуру дипломатичного листування та знання європейських мов» гетьманами Богданом Хмельницьким, Іваном Виговським, Іваном Мазепою, Пилипом Орликом [100, с. 39].

Гетьманська держава характеризується появою правових дискурс-актів, які мали певне конституційне значення. До них можна віднести договори Богдана Хмельницького та Івана Виговського з Польщею, Швецією, Туреччиною та Московією.

У часи Київської Русі, Галицько-Волинської та Литовсько-Руської держави організація державної влади в Україні базувалася, як правило, на засадах звичаєвого права, яке мало закорінені у традицію раціональні форми міжнародного правового дискурсу.

Непростими, але плідними для становлення міжнародної комунікації були часи XIV–XVII ст. «Із середини XIV ст. починається епоха Литовсько-Руського князівства. Наприкінці князювання Ольгерда у Великому князівстві Литовському було 9/10 білоруської та української людності, яка ввійшла до цього князівства здебільшого через мирові договори. В цей період українська культура розвивалася інтенсивніше, ніж литовська, активно входила у життя, литовці запозичали українську військову організацію, систему будови валів і фортець. У Великому князівстві панували руська мова і православна віра».

Активну дипломатичну роботу проводили тогочасні правителі у сфері релігійного життя, де стикалися інтереси Православної та Католицької церков, інтереси швидко зростаючого Московського князівства і Великого князівства Литовського.

Кінець століття був трагічним для України, бо її землі спільно нищили Золота Орда та Кримське ханство, а також турки. Сусіди зі сходу і заходу спокійно реагували на пюндрування Київської Русі, виношуючи плани захоплення [100, с. 34].

Такою була епоха Литовсько-Руського князівства та Козацької держави (XIV–XVII ст.). Із попереднього етапу за основу було взято притаманну українському дипломатизму високу християнську мораль і вищу, ніж у тогочасній Європі, культуру. Їх приваблювали простори міцної держави, що водночас спонукали до захоплення цих земель. Вимушено і тактично завбачливо встановлював міжнародні зв'язки для порятунку України Богдан Хмельницький, хоча щоразу така комунікація переривалася її грубим порушенням іншою (турецькою, російською) стороною. Проте прагнення до здійснення самостійної внутрішньої та зовнішньої політики фіксувалося у правовому дискурсі, який не мав суворих рис офіційно-ділового стилю, був наділений до певної міри відповідною експресією і щирим бажанням бути відвертим і зрозумілим. Таким є звернення Богдана Хмельницького до шведського короля 1657 року: «Немає в нас більшої турботи і інших справ, як тільки якнайстаранніше піклуватися про дружбу з усіма нашими сусідами, як вона у нас раз виникла, підтримуймо її вперто і міцно, а якщо ж маємо надію на майбутнє, усім серцем її підготовляймо» [100, с. 36-37].

До імен дипломатів доби Володимира Великого і Ярослава Мудрого дослідники відносять боярина Добриню та його сина Костянтина Путятю, воєводу Вишати, боярина Івана Гавриловича та ін. На київському дворі також перебували іноземні послы, найімовірнішими з яких були єпископ Адальберт (961–962), Райнберн Бруно з Кверфурту (1007), послы французького короля Генріха I Готье з Мо і Роже з Шалону (1049), папський легат Поляно де Карпіні (1246), посол французького короля Людовіка IX Вільям Рубруквіс (1252) та ін.

Плідним був період князювання Романа (1199–1205) та Данила (1205–1264). Данило вів дуже обережну політику стосовно сусідів, шукав з ними добрих зв'язків (Угорщина, Польща), уклав договір з Литвою, яка почала виходити на історичну арену, а також з поморським князем Святополком [100, с. 33].

Започаткуванням у міжнародній комунікації міровизначеності у ставленні до ворога є приклад того, як, подолавши особисту гординю і керуючись вищими інтересами держави, Данило наніс візит до Золотої Орди, формально підкорився їй, дістав від татар підтвердження на все князівство, хоча мусив себе визнати «мирником» – союзником і татарським васалом. Однак усе життя він присвятив підготовці до нової боротьби – за звільнення від татарського ярма, а тому почав будувати нові фортеці й активно шукати зв'язків із Західною Європою. Свідченням цього стали активні зв'язки і листування Данила з Папою Інокентієм IV [100, с. 33].

Новий час, епоха Відродження XII–XVII ст. і Реформації, започаткував радикальну зміну філософсько-правових пріоритетів. Як зазначають дослідники О. Данільян, Л. Байрачна, С. Максимов, зародження істинної правосвідомості (на відміну від моральності і релігійної свідомості) належить саме вказаним періодам: змінилися моральні, соціальні і правові орієнтації (політична свобода, свобода совісті, права людини і громадянина). Поглибилося розуміння природного права, усвідомлення свободи, удосконалення теорії суспільного договору, утвердження ідеї суверенної особистості, а це в свою чергу стало етапним процесом у визріванні національних засад комунікативної раціональності.

Починаючи від XV ст., приблизно до першої світової війни – виникнення євроцентристського міжнародного права – спостерігається розвиток «класичного міжнародного права», що полягало у здатності європейського суспільства реалізовувати формалізовані угоди, що виражали короточасну, нетривку рівновагу. Це підкреслило і слабкість такого права.

Проте, як авторитетно зазначає Жан Тускоз, численні звичаєві норми, багато договорів, підписаних у цей період, залишаються чинними і сьогодні. Ними підтверджується історична констатація дії засадничих комунікативних норм міжнародної правової взаємодії, спрямованих на уникнення «протистояння однієї держави іншій» [207, с. 16]. Забезпечити таку «збалансовану дипломатію» між суверенними, рівними державами можна

було різними комунікативними методами, що визрівали на основі всіх видів норм міжнародного права. Хоча «упродовж ХХ ст. повне визнання та захист прав людини у міжнародному плані дуже мало прогресували» [207, с. 17]. Єдиними суб'єктами міжнародного права були держави. Зневаженою була сама концепція «прав людини». У зв'язку з цим договори, міжнародні переговори, які були укладені видатними історичними особами, такими як: Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Дем'ян Многогрішний мають важливе значення в історії України.. Промовистим прикладом перших міжнародних дискурсів є договір Богдана Хмельницького з московським царем 1654 року.

«Договір гетьмана Б. Хмельницького з московським царем, так званий «Переяславський договір», в історії України мав першорядне значення, бо він розпочав нову добу – співжиття України з Московською державою на певних умовах, що продовжувалась цілих 110 років (1654–1764) і закінчилась позбавленням України гарантованих договором прав і вольностей та повною її інкорпорацією. Договір 1654 р. був основним актом, який надовго означив правні взаємовідносини України й Москви. Непорушно додержувати цей договір присягали українські гетьмани й Військо Запорозьке, а московські царі й російські імператори з свого боку словом, підписом та іншими урочистими актами стверджували та обіцяли не відбирати прав і вольностей, цим договором зумовлених. На цей договір посилались обидві сторони, як на акт, що авторитетно й незаперечно встановив права й обов'язки сторін» [9, с. 280].

Договір 1654 р. займає особливе місце в історіографії та у правознавстві. За твердженням дослідників, не можна сказати, що всі проблеми, пов'язані цим договором, остаточно з'ясовано, що всі питання, які постають при оцінці цього акта, задоволені. Як зазначає Ю. Шемшученко, «найбільше цьому заважають – брак історичних джерел та односторонність, тенденційність і сумнівна достовірність тих джерел, якими дослідники можуть розпоряджатися. Адже сам договір не зберігся в оригіналі; численні його списки, які до нас дійшли, справедливо викликають підозріння щодо

їхньої автентичності; написані не мовою оригіналу, вони дають привід для суперечок при тлумаченні їх тексту»[9, 280].

Історичні документи, що стосуються договору 1654 р., здебільшого опубліковано в X та XI т.т. «Актов, относящихся к Южной й Западной России» та в інших виданнях. У переважній більшості складаються вони з актів, що виходять від Москви та становлять так звані «Статейні списки», себто донесення московських послів та інших агентів московської влади, або протоколи пересправ московських бояр із послами Війська Запорозького, або чорнові проекти (концепти) різних актів, адресованих від Москви Б. Хмельницькому та Війську Запорозькому, або ж, нарешті, так звані «Списки с белорусскаго письма», себто вільні переклади, а то й перекази змісту різних актів українською мовою, пересланих від Б. Хмельницького та інших урядових осіб Війська Запорозького до Москви.

Правдивість та об'єктивність статейних списків давно вже констатовані. Ще відомий Котошіхін, піддячий Посольського Приказу московського, висловився про ці документи та про авторів їх так: «Пишут они (агенти московського уряду) в статейных списках не против того, как говорено, (но) прекрасно, разумно, виславляючи свой разум на обманство, через чтоб достать у царя себе честь й жалованье большое; й не срамляются того творити, понеже о том, кто на них может о таком деле объявить». На думку дослідників (що важливо для процесу розвитку МПД – О.Ц.). Цю ж влучну характеристику можна залучити «до інших документів: до протоколів пересправ та до «списков с белорусскаго письма». Надзвичайно обережно треба використовувати ці документи, як зазначають дослідники, через, ще й через те, що українські записи перебігу переговорів, як і оригінали, з яких зроблено «списки с белорусскаго письма», «до нас не дійшли, а тому нема можливості порівняти оригінали з московськими перекладами та встановити їх точний текст. Нарешті щодо актів, які містять у собі умови договору 1654 р., то оригінали цих актів так само до нас не дійшли»[9, 281].

У розумінні умов та наслідків формування МПД відіграє політична та військова ситуація, в якій знаходилась Україна напередодні складання договору, бо такий контекст також впливав до певної міри на умови договору.

Таким чином, на практиці склалися принципи раціональності у міжнародних взаєминах (принципи міровизначення; упорядкованих послідовностей; достатньої підстави та ін.) і часто порушувалися з іншої перемовної сторони.

Треба мати також на увазі, що це були лише «прелімінарні пересправи», під час яких гетьман і старшина ставили запитання послам і висловлювали побажання не для остаточного їх вирішення, що залежало від царя, а з метою орієнтації, щоб довідатися, як послы будуть реагувати на те чи інше питання, і які з цих питань можуть бути позитивно вирішені в майбутньому. Це добре розуміли й московські послы, які не на всі питання відповідали, деякі умови визнали за можливі до здійснення, а щодо інших зауважили, що з цим треба звернутися до царя [9, с. 291]. Принципи нормальності і аналітичності виразно простежуються у всій подальшій комунікативній діяльності.

Так, значний внесок у розвиток комунікативних зв'язків і становлення міжнародного дискурсу зробив І. Мазепа. Апогеєм дипломатичної діяльності Івана Мазепи були 1708–1709 рр., коли він відкрито виступив проти московського царя Петра I і намагався створити антимосковську коаліцію разом з Туреччиною, Кримом, Молдовою, Валахією, Трансільванією, донськими козаками, кубанськими черкесами, калмиками, казанськими татарами і башкирами. Саме в цей час з'явився його «Маніфест до українського народу» [100, с. 38].

Після полтавської поразки Карл XII і Пилип Орлик розпочали активну дипломатичну кампанію, схилиючи Туреччину і Крим до спільної боротьби з Москвою.

5 квітня 1710 р. у м. Бендери було укладено Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького. У вітчизняній літературі цей акт отримав назву «Конституція Пилипа Орлика». Текст, який до цього часу має значну комунікативно-моделюючу роль у праві, було написано під значним впливом провідних на той час західноєвропейських модусів інтеракції (природних прав, поділу влади тощо) і передбачав нову модель організації державної влади в Україні, яка засвідчила вищий рівень комунікативної раціональності. На жаль, положення цього документа не були реалізовані, хоча формально він діяв на Правобережній Україні до 1714 р.

Як зазначає П. Калашник, 30-річна активна дипломатична діяльність П. Орлика не дала практичних наслідків, вона мала і значні ідеологічні наслідки: у тодішній Європі чимало людей зрозуміли, що незалежна Україна потрібна Європі як протизвага міцній Російській імперії, що виникла на основі Московського царства. Відтак очевидними стають здогади про те, що подальшого прогресування у площині розвитку комунікативно раціональних прийомів взаємодії у дипломатії досягти не вдавалося. Цей занепад у розвитку МПД позначився і на тому, що за гетьманів Івана Скоропадського, Данила Апостола, Кирила Розумовського та правління Малоросійської Колегії Україна поступово перетворилась на провінцію Російської імперії і про дипломатичну діяльність не могло бути й мови [100, с. 38].

Українська дипломатія й елементи дипломатичного протоколу (посольства, дипломатичне листування, дипломатичний церемоніал) активно застосовувались у часи Козацької держави та Гетьманщини і репрезентували Україну як європейську державу, що активно боролася за незалежність, своє місце в сім'ї європейських народів.

Високу культуру дипломатичного листування та ілюстрацію застосування принципу ясності, нормативності саме через знання європейських мов і комунікативну компетентність підтверджують окремі документи Шведського національного архіву гетьманів Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Івана Мазепи, Пилипа Орлика.

Після смерті Пилипа Орлика (1742) дипломатична діяльність України на міжнародній арені припинилася.

Дипломатичний протокол у часи визвольної війни українського народу 1917–1922 рр. коротко схарактеризував П. Калашник: «Дипломатична діяльність на користь майбутньої української держави активізувалася з початком Першої світової війни та виникненням у Львові в серпні 1914 р. безпартійної політичної організації колишніх емігрантів із Наддніпрянщини – Союзу визволення України (СВУ), котрий взяв на себе представництво інтересів України перед Європою і світом» [100, с. 39].

Війна 1914 року «своєю абсурдністю» довела потребу єдності міжнародного суспільства і творення «по-справжньому загальносвітового міжнародного права», через інститути якого правовим дискурсом досягалася мета: можливість забезпечення миру і справедливості. На наступному етапі закономірно саме раціональна комунікація стає інструментом впливу громадської думки на творення нових норм та інституцій для встановлення миру.

Під впливом комунікативних правових процесів період відродження національної Української держави (1917–1920 рр.) позначений появою значної кількості конституційно-правових актів, які передбачали різні варіанти організації державної влади в Україні. До них слід віднести Третій Універсал Української Центральної Ради від 7 (20) листопада 1917 р., Четвертий Універсал Української Центральної Ради від 9 (22) січня 1918 р., Конституцію Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29 квітня 1918 р., Закони про тимчасовий державний устрій України від 29 квітня 1918 р., Закон про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці від 12 листопада 1920 р. Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданні 13 листопада 1918 р. та інші.

Серед цих конституційно-правових актів чільне місце посідає Конституція УНР від 29 квітня 1918 р., яка юридично оформила відродження державності України. Фактично на цьому етапі міжнародно-правових взаємин, на нашу думку, зримо фіксується етап становлення перших усталених ознак функціонування дипломатичного міжнародно-правового дискурсу.

Як зазначає П. Калашник, «започаткувала цей процес Центральна Рада на чолі з М. Грушевським, яка в листопаді 1917 р. проголосила незалежну Українську Народну Республіку. Важливою складовою частиною стало започаткування власної дипломатичної служби для забезпечення повноправного входження України до системи міжнародних відносин, миру і стабільності, територіальної цілісності та соборності українських земель [100, с. 40].

У складний для Центральної Ради час їй вдалося (досягнути відчутних успіхів у дипломатичних відносинах з Антантою, приймаючи в грудні 1917 р. у Києві представників Англії, Франції та Румунії. Франція, зокрема, пропонувала Україні позику коштами, технічним приладдям тощо, пропонувала допомогу і Румунія. Встановилися добрі відносини з Чехословащиною в особі голови Чехословацької Національної Ради Т. Масарика, налагоджувалися зв'язки зі Швейцарією, Італією. Після жовтневого перевороту в Петрограді до Києва переїхали військові місії Англії, Франції, Італії, Японії, Румунії, Сербії та Бельгії, що були акредитовані при Ставці російського головнокомандувача М. Духоніна.

Головним напрямом діяльності молода українська дипломатія визначила справу припинення світової війни [100, с. 40].

Наступному періоду світової науки і практики державно-правового життя – марксистсько-ленінській ідеї – властиві твердження тісного зв'язку виникнення права, його функціонування із класово-економічними причинами. У зв'язку з цим був зроблений висновок, що право – явище історичне, похідне від держави і визначається її волею [215, с. 132]. Воно

значною мірою вплинуло і на подальший розвиток міжнародно-правових стосунків держав, і на формування сучасного міжнародно-правового дискурсу.

Короткий аналіз національно-культурних особливостей побудови правового комунікативно-дискурсивного зв'язку на основі філософсько-правових джерел указує на те, що впродовж двох тисячоліть у національно-правовій спадщині засвідчена поява елементів міжнародно-правової комунікації. В ній визрівали ознаки комунікативної раціональності і дискурсу (когнітивні, психологічні, етичні, естетичні та ін.), вироблялися правові максими як обов'язкові складові комунікативного процесу. Такими можна вважати максими кількості за принципом міровизначення і принципом упорядкованих послідовностей (договір укладали представники князя і послы; мирову угоду – представники обох сторін); максими правових норм на основі принципу достатньої підстави, принципу нормальності (справедливість, чесність); релевантності на підставі принципу аналітичності (нести інформацію, що скеровувала поведінку у суспільному житті), етикетності в основі якого – принципи ясності; рішучості; інтелектуальної гідності; етичної цінності істини (з повагою ставитися до своїх комунікантів) та ін. Їхні філософсько-правові джерела виформовувалися на основі класичних зразків світової правової думки та її національних ідей, які утворили різноспектровість підходів до раціональності міжнародно-правової комунікації, але ще до кінця не сформували єдиних теоретичних засад міжнародно-правового дискурсу. Однак його елементи – право на свободу думки, вираження, вибору – визрівали.

Аналіз міжнародно-правових комунікативних актів на основі пам'яток національної історико-правової думки засвідчує, що правовий комунікативний акт і міжнародно-правовий дискурс не були статичними. Вони змінювалися, як змінювалися політичні, економічні, географічні та інші умови функціонування держави. Динаміка прагматичного контексту з філософсько-правового погляду полягала в тому, що особистість, завдяки

комунікативно-правовим діям, включалася у взаємодію з чужоземними державними інституціями, окремими особами чи групами осіб, у якій прагнула до відстоювання національних інтересів, справедливості. Кожна комунікативна стадія вимагала адекватності її оцінки іншими, відтак вона (оцінка) ставала продовженням комунікативного акту, кроком до творення міжнародно-правового дискурсу, що зобов'язував до взаємозв'язку на умовах раціональності «рівноправності і доцільності».

Даний огляд можна розглядати як історико-теоретичну базу для обґрунтування гіпотези про існування давніх історичних коренів, у подальшому як основи національно сформованого міжнародного дискурсу в Україні, що відтворював національний менталітет і обумовив особливості розвитку та становлення комунікативної раціональності як визначального підходу у формуванні сучасних ознак правового дискурсу та впливає на подальшу його еволюцію.

Висновки до першого розділу

1. Аналіз праць, які утворюють фактичну основу для методології міжнародно-правової комунікації, не вичерпують кола актуальних питань, присвячених аналізу впливу окремих параметрів правових міжкультурних інтеракцій на комунікативну раціональність правової взаємодії. Однак вони виступають теоретико-філософським орієнтиром у виробленні концептуальних засад філософсько-правової оцінки сучасної міжнародної комунікації у контексті міжнародно-правового дискурсу. При цьому домінує розуміння міжнародно-правового дискурсу (як і права), що є результатом суспільного розвитку, як простору, в якому здійснюються міжнародні комунікативні взаємозв'язки у світі, що функціонують як єдність: комунікативної раціональності, контексту (середовище, місце) її розгортання, зустрічі

і форми взаємодії, визначеної соціальною метою його учасників у міжнародно-правовому полі.

2. Регламентувальними для комунікативної раціональності постають основні принципи міжнародного права, які є втіленням міжнародно-правових цінностей: принцип суверенної рівності держав, який ґрунтується на рівності, суверенності і незалежності держав, принцип поваги до прав людини, який підносить людину і її права у якості однієї із провідних цінностей, на захист якої спрямована діяльність ряду міжнародно-правових інститутів; принцип незастосування сили, спрямований на захист миру і стабільності міждержавних відносин. МПД має нормативний характер, оскільки він виступає регулятором суспільних відносин, втіленням верховенства права.

3. Створення історико-теоретичної бази підтверджує гіпотезу про існування давніх історичних коренів як основи раціонально сформованого міжнародного дискурсу в Україні, що відтворював початкові ознаки зародження і функціонування принципів раціональної комунікативної практики: принципу міровизначення, принципу упорядкованих послідовностей, принципу достатньої підстави, принципу нормальності; аналітичності; ясності; рішучості; інтелектуальної гідності; етичної цінності істини.

4. Аналіз міжнародно-правових комунікативних актів на основі пам'яток національної історико-правової думки засвідчує, що раціональний правовий комунікативний акт і міжнародно-правовий дискурс формувалися упродовж становлення і розвитку держави, вони не були статичними, змінювалися, як змінювалися політичні, економічні, географічні та інші умови функціонування держави. Динаміка прагматичного контексту з філософсько-правового погляду полягала в тому, що раціональність через комунікативно-правові дії репрезентувалася у взаємодії з чужоземними державними інституціями, окремими особами чи групами осіб, у якій сповідувалося

відстоювання національних інтересів, справедливості. Кожна комунікативна стадія вимагала адекватності її оцінки іншими, відтак вона (оцінка) ставала продовженням комунікативного акту, кроком до творення міжнародно-правового дискурсу, що зобов'язував до взаємозв'язку на умовах «рівноправності і доцільності».

РОЗДІЛ 2

Правові рамки міжнародної взаємодії у комунікативних процесах держав та їх філософсько-правове обґрунтування

2.1. Ідеальна модель міжнародно-правового дискурсу у контексті глобалізаційно-геополітичних намірів України

Сучасний міжнародно-правовий дискурс (поряд з іншими) є різновидом «інституційного дискурсу», досконалого у суспільному і духовному плані.

Ідеал – «це найвища мета, до якої прагнуть люди і яка керує їхньою діяльністю. Це взірць досконалості». Ідеальний – той, який існує в свідомості, уявний; Дійсний ідеальний світ // у знач. ім. ідеальне; 2) який відповідає поняттю про ідеал (у 2 знач.): вимірний, неземний; 3) досконалий, відмінний, чудовий; 4) такий, що стосується ідеї, діяльності мислення» [43, с.393, 394].

Ідеальну модель трактуємо як «формалізований опис об'єкта», у даному випадку міжнародно-правового дискурсу, необхідний для вирішення завдання діагностування (контролю) діяльності, комунікативного мислення суб'єктів міжнародного права.

Право, що є результатом комунікативної взаємодії членів певного соціуму, творить і «своєрідний скелет» ідеальної соціальної інтеракції, яка виникає в результаті комунікації. Класична модель міжнародно-правового дискурсу передбачає певну категорію учасників та усталених складових: каналу комунікації, комунікатора і комуніканта, повідомлення, наявності спеціальної вербальної складової (термінолексики) як коду повідомлення, суспільних відносин, що разом творять міжнародно-правовий дискурс.

В К.-О. Апеля передбачення ідеальної комунікативної спільноти «не є утопічним» «у прямому значенні цього слова»; воно постає як передумова досягнення консенсусу. Таке бачення дослідник вибудовує як «регулятивну

ідею морального прогресу». Він співвідносить «передумання ідеальних умов» із нормативно обґрунтованим телосом «для процесу, який реконструюється» – не із реальності сучасного суспільного стану, а зі стану ....., до якого прагнуть» [74, с. 239]. Семантика такої ідеї співвідносна із правовою інтенцією у міжнародно-правовій комунікації. Необхідна взаємодія двох свідомостей у цій галузі проростає переважно на ґрунті конфлікту різних ментальностей. Перешкоду становлять ступінь довіри суб'єктів комунікації один до одного, бажання бути відкритим і чути іншого. Відтак міжнародна, міжкультурна комунікація постає як адекватне інтеракційне поєднання свідомостей з метою консенсусного урівноважування претензій на семантику дій у рамках міжнародно-правових норм. Таке змагання у досягненні розумного консенсусу перебуває під міжнародно-правовим контролем і вписується в рамки доцільності не лише вузьких інтересів комунікантів, а й усіх сторін інтерсуб'єктивної комунікативної діяльності. Ідеал впливає через ці ж канали на викорінення із підсвідомості неправових «продуцентів», що мають вияв у правовому дискурсі, або їхню переоцінку.

У ході комунікативної практики спостерігається функціонування різних жанрових видів дискурсу. Жанр визначається як клас дискурсів, причому у даному випадку дискурс трактується як у широкому, так і у вузькому розумінні. Це фактично стильовий різновид текстів міжнародного права (комюніке, угода, договір, ухвала, протокол та ін.).

Текст міжнародного права трактуємо як важливу складову міжнародно-правового дискурсу.

Дослідження взаємозумовленості творення ідеальної моделі міжнародно-правового дискурсу викликане потребою розробки сучасних трансформацій взаємодії держав у світі, оскільки вони хоч і залежать від рівня розвитку країн, змісту спільної діяльності, ці умови моделі (її перспективізації) не є безмежними, хоча, як це помітно у сучасному міжнародно-правовому контексті взаємодії держав, є постійно змінними.

Беремо до уваги і ще один засадничий постулат: «Правильного світового устрою, у крайньому випадку, хоча б до певної міри стійкого і завершеного, теж не буває: все «правильне» є по відношенню до Цілого лише шлях, і відкривається він лише тому, хто вже йде по ньому...» [265, с. 46, 52].

Філософсько-правове трактування ідеалу знаходимо у С. Максимова: ідеал – як зразок, досконалість найвищого гатунку, як необхідність «регулювання людської діяльності, що пов'язана із наявністю у природі людини, яку розуміємо як «відкритість світу», такого моменту, який у класичній філософії розглядається як момент духу [132, с. 355]. Цей момент виявляється в орієнтуванні на зразки і усталені цінності. За твердженням автора, ідеал духовного життя не прирівнюється до ідеалу правового. Конструктивним постулатом дослідника є твердження про те, що «правовий ідеал виступає лише «моментом ідеалу суспільного і ідеалу духовного життя». Отже, він (правовий ідеал) проектує риси ідеалу комунікативного, який доповнений ознаками двох названих чинників. Їхня єдність впливає на ефективність діяльності правових інститутів, проте водночас в окремих випадках не спричиняє створення умов для ідеальної комунікації. Ідеалу трикомпонентної структури – правового, як складової суспільного та духовного життя, – на якому ґрунтується фахова міжнародно-правова комунікація, не заперечують ті ж правові (наприклад, законодавчий різнобій), суспільні (наприклад, плюралізм як суспільна реальність) і духовні засади (міцно усталені морально-етичні норми). Отже, ідеал міжнародно-правового дискурсу спонукає до переборювання факторів негативу комунікантів через міжнародно-правові механізми їхньої взаємодії у суспільному і духовному вимірі.

Дискурс міжнародно-правового спрямування розглядається в умовах реального світу, «як соціальна діяльність, а не як абстрактно-теоретичний конструкт чи лабораторного експерименту продукт», а як комунікативний засіб «для вираження особливої ментальності, а також особливої ідеології».

Ідеї ідеальної комунікативної (дискурсивної парадигми) засновані та розвинені К.-О. Апелем, Ю. Габермасом, Д. Бьолером, В. Кульманом та іншими, узагальнені сучасним вітчизняним дослідником комунікації Ф. Бацевичем. Як і спостереження О. Єрмоленка, висновки останнього ґрунтуються на тому, що у комунікації (як правовому дискурсі – *О.Ц.*), де виявляється «здоровий» практичний розум (глузд) людини, індивіди можуть спільно обговорювати, обґрунтовувати й інституювати різноманітні норми та цінності співжиття, доходити порозуміння у сучасному складному, насиченому взаємопротилежними дискурсами суспільстві [21, с. 52].

Визріваючи на основі національного і міжнародного права, впливаючи із їхньої суті, спрямованої на справедливе унормування поведінки різних суб'єктів, правова міжкультурна комунікація постає засобом унормування чи розв'язання міждержавних і міжособистісних, міжгрупових конфліктів. Подвійна природа комунікації в міжнародно-правовому контексті полягає у наступному: право кореспондує необхідні стимули до міжнародного правопорядку, якого вимагають самі ж члени глобалізованого соціуму. Усе, що індивідуум сприймає і перетворює у правову реальність, є результатом права як комунікації. «Поведінкову спрямованість» права зауважив один із засновників теорії комунікації Н. Вінер, за ним А. Поляков [170, 171]. Закон, який упорядковує реальні комунікативні дії та дискурсивне взаєморозуміння, на глибинному рівні вибудовує порядок міжнародно-правових комунікативних взаємозв'язків. Проте така роль може бути сприятливою, якщо йдеться про досконалі закони та ідеально вибудовані комунікативні процеси взаємодії.

Ідеальна модель правової міжкультурної комунікації вибудовується на засадах права на комунікацію, його нормативно-регулювальних інтерсуб'єктивних нормах (рівності, справедливості, збалансованості, співвідповідальності за наслідки комунікативної взаємодії). «Нормативні умови правових відносин безперервно і щоразу заново народжуються у дискурсі громадськості» [132, с. 361; 45, 46, 47]. Йдучи за Ю. Габермасом,

саме у дискурсі виразно помітні норми або їхнє порушення. І саме у «суспільному просторі дискусії» (за філософією Х. Арндт та Ю. Габермаса розвиненою С. Максимовим), де виникають комунікативні взаємозв'язки з приводу певних правових / неправових дій, комунікація правової галузі набуває ознак правового дискурсу зі всіма інтенціями кожного комуніканта. Для юриста у межах правового поля правовий дискурс стає єдино організуючим правопорядок концептом, в якому здійснюється «відповідальність, реалізуються права і обов'язки, забезпечується легітимація держави і права» [132, с. 361].

Динаміка еволюції концептуального бачення ідеальної міжкультурної правової комунікації полягає у пошуку конструктивної форми фахової комунікації як ідеальної схеми порозуміння індивідів, «абсолютного спілкування розумів» [167]. Ці концепти заслуговують не лише наукового визнання, а й осмисленого застосування та поглибленого розгляду у парадигмі дослідження.

Перша класична теза, підтверджена дослідниками та практикою, це: чим невдаліша комунікація, тим більшої сили набуває цей компенсаторний за своєю природою ідеал [167, с. 15]. Через дискурс може бути знайдений вихід із проблемної ситуації, якщо в основу міжнародно-правової комунікації буде покладена рівність і справедливість, з одного боку, і здоровий «розум», з іншого. До цього додамо застереження Ю. Габермаса: якщо у розумінні суспільства приймається автономія діючих осіб, незалежність культури та прозорість комунікації (цит. за Навроцьким В.В. 2005, с. 18). Однак, визнаючи ці ідеї засадничими, у т.ч. у правовому зв'язку, суб'єкт подекуди ідеалізує лише умови дискурсивного розв'язання проблем, що стосуються його особи. Інша сторона випадає з названих умов. Навіть «повсякденна комунікація», з якої визріла її ідеалізація у Ю. Габермаса, «насправді відхиляється від моделі чистої комунікативної дії» [167, с. 12]. Йдучи за узагальненими висновками вченого, ми беремо до уваги «неминучі функції», на яких все одно апріорі ґрунтується гуманне ставлення один до одного.

Саме тут треба шукати, на наш погляд, суть ідеї ідеального міжнародно-правового дискурсу: гуманність, сперта на справедливість, і співвідповідальність, автономність суб'єктів перемовин, цілковита прозорість комунікації може узгіднювати претензії суб'єктів права. «Посередниками» дискурсивного міжнародно-правового «діалогу» є закон, з одного боку, і комунікатори сторін, – з іншого.

Проблема узгодження міжнародних суб'єкт-суб'єктних зв'язків через правовий дискурс доволі часто ускладнюється. Джон Пітерс стверджує, що «Ніщо не може гарантувати успішного проходження дистанції між двома свідомостями, оскільки суть взаємин виявляється не у словах, а у «свідомостях чи актах референції». Ускладнення спричинені не лише суб'єктивістськи сформованими інтерпретаціями Ми-позиції. Подекуди глибинні корені – у складній міжнародній правовій реальності, моральних принципах, досконалості / недосконалості / неуніфікованості національних норм права. Однак феномен комунікативної дії та правового дискурсу полягає у тому, що інтегральним корелятом міжнародно-правових поведінкових модусів виступає саме міжнародне право як засіб комунікації.

Якщо у міжнародно-правовому дискурсі порушена згода, що стала проблематичною в комунікативній дії [45, с. 10], то встановити порозуміння (згоду), на думку дослідника, можна способом «дискурсивного взаєморозуміння». Саме «дискурс слугує обґрунтуванням проблематичних претензій на значення думок та норм». У дискурсі можна знайти відповідь на запитання, що стоїть на шляху досягнення згоди, взаємодії, і відповідь на те, як прийти до консенсусно-унормувального рішення. Проте на противагу цим слухним зауваженням з'являються не менш суттєві противаги, які стосуються насамперед правоохоронної галузі: не завжди комунікація передбачає консенсус, оскільки інтерпретація як герменевтичний фактор домінує на етапі «когнітивного контакту» [149, с. 19]. На цій основі у правових відносинах виникають різні імперативи: диктат або до готового зразка поведінки, або ставиться завдання «здійснити самостійну оцінку

обставин поведінки», що репрезентує суверенне право суб'єкта на свободу поведінки. Для ідеального дискурсу у галузі права суб'єктові надзвичайно важливо збагнути інтерпретації «за герменевтичним колом» власних дій, і вже від них через «множину припущень» типізувати комунікативні дії із комунікантом.

Йдучи за теоретично обґрунтованим постулюванням двох форм повсякденної комунікації Ю. Габермаса, – комунікативної дії і дискурсу, – спробуємо спроектувати модель галузевої міжнародно-правової комунікації, яка може вкладатися у схему правового дискурсу(див. додаток Е). Цей тип дискурсу має спільні та відмінні риси у порівнянні з описаними Ю. Габермасом властивостями повсякденної комунікації. До спільних ознак відносимо: 1) наявність стимулу до інтеракції (міжнародно-правової взаємодії); 2) прагматичний сенс міждержавних відносин; 3) прагнення до консенсусу у переважній більшості випадків перемовного процесу з метою захисту кожною зі сторін національних інтересів.

Відмінні риси міжнародно-правової комунікації, це:

- 1) проблематичність, що виявляється у комунікативних діях комунікантів, які перебувають на етапі з'ясування проблематичного питання;
- 2) до уваги беруться не лише мовні висловлювання, але й вчинки та стан учасників дискурсу;
- 3) протидія одного з комунікантів у пошуку консенсусу;
- 4) ускладненість правового дискурсу методами використання засобів встановлення згоди через: а) сумнівність тверджень комуніканта; б) недовіру до правомірності дій іншої сторони; в) спонтанне створення додаткових проблемних ситуацій у комунікативному акті, що заважає дискурсивному взаєморозумінню; г) неврахування «ситуації часу» (К. Якобсон)[45].

Ефективність ідеального дискурсивного взаєморозуміння у сфері права пов'язана з умінням збалансувати інтереси конфліктуючих сторін. Гармонія зацікавлень і відстоювання позицій на визнання суверенного права на істину іншістю є бажаною, однак не завжди розвиненою. Її важко досягти, як не

просто досягти істини. Суб'єкт міжнародно-правового дискурсу допускає маніпулювання аргументацією у твердженнях, поясненнях, аргументації та тлумаченнях. За таких умов перспектив досягнення нормативної ідеальної комунікації залишається мало, як і можливості довести опонентові істинне або його фальшиве прагнення щодо досягнення згоди (див. додаток В).

До другої причини, що не сприяє міжнародно-правовому взаєморозумінню, належить неоднакове психоментальне розуміння комунікантами норм вітчизняного і міжнародного права. Якщо суб'єкт(и) правовідносин зважає(ють) на зв'язки із соціумом, інтеріоризованим буттям етносів, а також на правові норми міжнародної спільноти, то це засвідчує спільні константи міжнародно-правової свідомості комунікантів обох сторін перемовного процесу.

Ідеальна модель правового (міжнародно-правового) дискурсу – диференційована система зв'язків у політико-економічному бутті суб'єктів міжнародного права, сформована національно-правовими нормами і нормами поведінки міжнародної спільноти.

Якщо комуніканти однаково готові до застосування «типових засобів для досягнення типових цілей у типових ситуаціях», то така імпліцитна модель буде результативною в контексті концепту «справедливість». Як стверджують дослідники соціальної взаємодії, її успішність передбачає інтерсуб'єктивність, оскільки вона дещо залежна від «узгодження уявлень комунікантів про обставини взаємодії» [149, с. 16]. Створення універсально-узуального колективного ментального простору, що має (за Н. Кравченко) трирівневу (аксіологічну, онтологічну і деонтичну) концептуальну організацію, формує конструктивний дискурс.

Третю пересторогу, яка апріорі може порушити ідеальний правовий дискурс, можна обґрунтувати на основі твердження Юргена Габермаса. На його думку, інтуїтивно кожний суб'єкт, зустрічаючи іншого суб'єкта, вважає його наділеним здоровим глуздом і можливістю відповідати на запитання про свої дії та вчинки: «ми чекаємо, що а) діючий суб'єкт інтенціонально

дотримується усіх тих норм, якими він керується...; б) що діючий суб'єкт керується лише тими нормами, які здаються йому справедливими; чи сам він визнає норми – не відомо» [149, с. 11]. Щодо першої умови, то у полі міжнародно-правового дискурсу вона може ускладнюватися рядом обставин, до переліку яких ми вже зверталися. Суб'єктивне у герменевтичному колі є важко розпізнаваним через мовлення. Знакові системи адекватно спрацьовують за умови, коли до уваги береться увесь мовний і позамовний контекст дискурсу, вербальні та особливо невербальні вияви і прояви символів взаємозв'язку комунікантів. Щодо другої умови, то зневаженим виявляється право на комунікацію іншості, що не гарантує результативності забезпечення справедливості. Принцип права на комунікацію є основоположним у досягненні згоди. Це право не може бути монополізоване одним суб'єктом, хоча явище комунікації передбачає свободу інформування, забезпечення свободи вираження. Сюди ж відносимо й умотивований практикою вільного поширення інформації підхід щодо збалансованого обміну інформацією, регламентований правом на комунікацію. Так само поєднання концепції права на інформацію із концепцією права на комунікацію через механізм їх вертикального і горизонтального поширення інформації зумовлює постановку ще однієї проблемної тенденції: чи існують ідеальні межі вияву вільної комунікації та участі в ній? Якщо наявна свобода вибору комуніканта, свобода обміну інформацією, то нерозв'язаною при цьому постає проблема зловживань правом на комунікацію. Тому гостро актуальним у концептуальному підході є право на відмову від комунікації, у межах, покликаних забезпечити право рівності і справедливості у міжнародно-правовому комунікативному дискурсі, вільному від нав'язування ідей, думок. Захист прав людини і громадянина, міжнародних прав диктує вибір рамок комунікації, у межах яких непорушними залишаються «Я»-позиції кожного комуніканта (Див. додаток Б). Проте міжнародно-правовий конфлікт, як правило, спричинений порушеними умовами рівної співвідповідальності за його наслідки. Наприклад, елементарне порушення

прав споживача не може бути проігнороване під час звернень громадян. Як не може бути безмежною і претензійною інтеракція суб'єкта, права якого порушені (диктат, звернення у невстановлені терміни, принизлива їх форма, завищені вимоги матеріального плану і т.ін.). Таким чином, право на комунікацію мало б передбачати міжнародно-правовий контроль за комунікативними діями суб'єктів у межах раціоналізму правових наслідків. Останнє визначає пріоритет всезагального, суспільного, морального. Баланс у людських зв'язках є надзвичайно складним, і ускладненість його пов'язана нерегламентованістю права на комунікацію. Чим вищою є правова культура, чим розвиненішим є суспільство і в ньому – верховенство права, тим виразнішим виявляється акцент на ліквідацію антизаконних дій, у т.ч. і насамперед комунікативних. І навпаки, неправова держава формує такого індивіда, який через сформоване нормами співжиття у свій протиправний спосіб насильницьки диктує суспільству світосприйняття і світобачення у межах соціально-правової реальності продукує свою систему цінностей. Ця «ціннісно» аморальна реалія виявляється, як правило, у комунікативному мисленні, похідними від якого є комунікативні дії.

Ідея ідеальної комунікативної міжнародної взаємодії як регулятивного стимулу взаємовідносин держав проростає на ґрунті філософсько-морального підходу до права, правової свідомості. Вона (ідея) реальна, як реальним стає визнання прав і свобод людини і громадянина іншості, що становлять засадничі основи комунікативно-дискурсивної галузевої практики. У діяльності політико-правових інститутів центральною постаттю у юридичному просторі є людина, автономна і суверенна особистість. Правове суспільство виступає як такий гіпотетико-ідеальний стан, який є альтернативним і до стану жорсткої упорядкованості, і до стану аномії [132, с. 400].

Виходячи із диференціації права (природне, позитивне, ідеальне), запропонованої В. Бачиніним [23], яке виникло на підставі пошуку ідеальної моделі соціально-правової реальності, схилиємося до думки, що ідеальна

комунікативно-дискурсивна парадигма є категорією природного права, з його розумним конструктивним співвідношенням природного і позитивного права, моральності і права, закону і права.

На формування ідеальної комунікативно-дискурсивної дійсності накладає відбиток правова реальність, що існує «незалежно від волі і бажання суб'єкта» і може бути «і об'єктивною, і суб'єктивною, і інтерсуб'єктивною, і символічною, і трансцендентною (релігійною) [132, с. 32]. Погоджуючись із твердженням автора про те, що правова реальність – це не лише те, що здійснюється в інститутах права чи правовідносинах, але також і ті реалії, які хоч і не мають предметного буття, але які творять поле міжнародно-правового дискурсу. В ідеальній комунікативно-дискурсивній парадигмі превалює активно специфікована на досягнення мети роль суб'єкта-комуніканта. Він одночасно і впливає на міжнародно-правову реальність, відображає через комунікацію свою сформовану культурно-політичною спільнотою позицію. Разом з цим суб'єкт права автономно, подекуди суб'єктивістськи дезорганізує правовідносини, відкидаючи ціннісно ідеальні орієнтири свого етносуспільства. Комунікативно-регулювальним посередником між правом і його суб'єктом постає перемовник зі сформованим типом праворозуміння, правореалізації. Через право як різновид інтерсуб'єктивної комунікативної діяльності перемовник позиціонує співвіднесену сутність міжнародного і національного права. Рівень позиціонування залежить від комунікативного мислення і поведінки, додержання міжнародно-правових деонтологічних норм у створюваній діалогічній правовій реальності.

Отже, умови ідеального дискурс-правового змісту схематично можна відтворити таким чином:

Універсальною формулою трансцендентальної міжнародно-правової комунікативно-дискурсивної взаємодії є:

національні пріоритети = рівноправність + справедливість +
 + співвідповідальність, що спираються на загальні принципи права, зокрема
 права ЄС: принцип солідарності, принцип субсидіарності, принцип
 пропорційності, принцип відповідальності, принцип недискримінації,
 принцип рівності, принцип визначеності права, принцип доброї адміністрації.

Визнання/невизнання норм права одним із суб'єктів не може впливати на легітимацію комунікативних дій. Хоча й порушення суверенітету через тиск щодо сповідування правових норм, з іншого боку, засвідчує проблему «етичної легітимації примусу правових норм» [74, с. 142]. Отже, міжнародно-правові норми спрямовують комунікантів у русло розумної співпраці з метою комунікативного сенсу. Тому формулу ідеальної комунікації підказує В. Гьосле, спираючись на розумну згоду, етичну комунікативну дію: «трансцендентально-прагматична етика зводиться до плюралістичного гедонізму, деонтологічний регулятив якого (здатність до консенсусу в необмеженій комунікації)» є незначним [64, с. 471].

На єдино правильному шляху пізнання ідеального комунікативного процесу можна опинитися, визнавши раніше проголошені істинно універсальні (і для правового дискурсу особливо) основи ідеальної комунікації: ідеальний дискурс – це така комунікативна взаємодія, в якій беруть участь рівновідповідальні учасники, які через належно аргументовані інтенції виходять на справедливе з позицій норм права рішення в узгодженні своїх державних та міжнародних інтересів. Ця функціональна мета є дещо відмінною від універсалізованої схеми ідеального дискурсу, яка передбачає таку комунікацію, що «створює однакові (симетричні) умови вибору й здійснення мовленнєво-комунікативних дій для всіх учасників і тим самим виключає будь-який примус або панування в цьому процесі, а , отже постає як «необмежена пануванням комунікація», де діє принцип «примусу невимушеного аргументу» [74, с. 154].

Не визнаючи примусу як абсолютної умови будь-якого демократичного суспільства, держава регулює правові норми взаємин. За умов ідеального правового дискурсу комуніканти покликані на визнання (свідоме і розумне) запропонованих норм усією комунікативною спільнотою, а не лише на підставі урахування інтересів переважаючого комунікатора / спільноти чи владної переваги, «партикулярної більшості». Це принципова позиція у політиці права, яка перетинається з ідеями деонтології права та моралі й етики.

У намаганні створити умови ідеального міжнародно-правового дискурсу до філософських обґрунтувань додаються суто лінгвістичні, що є об'єктом аналізу у нейропсихолінгвістиці. Психологічне ускладнення обставин комунікації значно погіршує наміри суб'єкта комунікації. Сутність перешкод у досягненні трансцендентальної комунікації полягає в особливих екстремальних умовах протікання дискурсу. Як правило, усі колізії, сутички, суперечності спричиняють певний тип реактивного сприйняття (перцепції) дискурсу: емоційного напруження, викликаного розумовою атакою комунікатора, наприклад, під час перемовин; обмеженим часом для розгляду

проблеми; страхом, певними меркантильними обставинами перемовника і т. ін.

Ще більш відчутними у комунікативних наслідках стають перешкоди ідеальної комунікації, пов'язані із психофізіологічним станом однієї особи під час суб'єкт-суб'єктного спілкування, викликаного складними умовами перемовини. У таких випадках емоційна напруга лише завдяки високому рівневі комунікативної компетентності може бути приведена до ідеального дискурсивного взаєморозуміння. Це саме той аспект комунікативної галузевої діяльності, який особливим чином розмежовує умови загальної комунікації в її ідеальному вимірі від умов творення правового дискурсу. Його ускладненість є тією метаституцією, яка спонукає кожен зі сторін взяти на себе роль консенсусного регулятора змісту висловлювання.

Нейропсихолінгвістична форма ідеального міжнародно-правового дискурсу структурно набуває такого вигляду:

- 1) через узгодження (майже однобічне) комунікативної позиції «Я-піклування» приведення структурно-стилістичної форми висловлювання у відповідність, єдність із засобами досягнення мети (порозуміння);
- 2) остання виформовується через міжнародно-правову відповідальність за комунікативну стратегію і процесуальні дії, а також через
- 3) захист національних прав та інтересів.

Нормативно-регулятивні обмеження є основою регулятивної ідеї комунікативної дії, шляхом до розв'язання суперечностей у правовідносинах, суть якого – у прямуванні до ідеальної міжнародно-правової інтеракції.

Комунікативним процесам властивий синтез психологічних, психолінгвістичних і процесуальних чинників спілкування та соціальної практики. Фактори, які впливають на якість комунікації, зокрема психологічні передумови здійснення комунікації, залежать від багатьох складових, які формують трансцендентальні умови комунікативної дії чи дискурсу.

Першим таким фактором є ступінь осмислення мети міжнародно-правової комунікації, або комунікативної інтенції. Цей ступінь залежить від рівня усвідомлення наміру професійного спілкування [69, с. 90]. Мета значною мірою впливає зі значущості комунікативного акту для досягнення потреб комунікантів, від наявності інтересу хоча б однієї зі сторін діалогу.

«Усвідомленість мети спілкування активізує і збільшує канали передання і сприйняття інформації, підвищує інтенсивність процесу її опрацювання. Таке усвідомлення мети може бути одностороннім і двостороннім» [69]. Розуміння мети комунікативних зв'язків значно полегшує правовий дискурс, а тому її роз'яснення є обов'язковою умовою успішної комунікації, передбачене Конституцією України (стаття 57).

Наступний фактор впливу на професійну комунікативну дію, творення міжнародно-правового дискурсу – це досвід, практика виконання ролі комунікатора, яка реалізується у комунікативному акті. Комунікативні зв'язки завжди спричинені певною соціальною роллю чи їх сукупністю. Рівень виконання цієї функціональної місії залежить від розуміння мети діяльності, відповідальності, знання засобів її досягнення, набутого практичного досвіду встановлення дискурсивного взаєморозуміння. Важливий фактор, який впливає на зміст комунікації, – це ставлення до здійснення дискурс-мети (віддано, сумлінно, поверхово, недбало, ігноруючи цю роль; скептично; зі зневірою у результат, негативно, охоче, із зацікавленням). Від цього якісного показника цілковито залежні всі елементи, що знаходяться у структурі ідеальної комунікативної дії / правового дискурсу. Вони є «каналами», призмою трансляційно-перцептивних інтеракцій комунікантів. Названі фактори розповсюджують свій вплив і на інші стандарти ідеального правового дискурсу: наприклад, на джерела подання інформації. Ними є правові тексти (протокол, комюніке), суб'єкт права, правовий дискурс. Під час усної форми комунікації особливе інформаційне навантаження несуть невербальні засоби спілкування і відповідні до них – вербальні. Це манера говорити, активне ставлення до

позиції співрозмовника, темп мовлення, тональність, міміка та семантика лексичних засобів, яка допомагає «прочитати» аргументацію комуніканта у повному варіанті із мотивацією і тезою.

Ідеальними можуть бути канали передачі інформації. У залежності від умов комунікації інформація може бути одержана у результаті діалогу, через засоби зв'язку – телефоном, факсом, через Інтернет, ЗМІ, письмово і усно. Важливою умовою є законність підстав для певних комунікативних дій, особливо коли йдеться, наприклад, про ЗМІ, ЗМК, використання Інтернет-сайтів, де поширюється дифамація, неперевірена інформація.

Такими ж постають і канали прийому інформації. До них належать як технічні пристрої, так і органи чуття. Одна і та ж інформація може бути прийнята одночасно різними каналами. Однак кожний канал повинен мінімізувати бар'єри (перешкоди) в одержанні достовірної інформації. Достовірність каналів повинна бути стовідсотковою або «багатоканальною», що виключало б дезінформування або комунікативні невдачі. Відтворення прийнятої інформації – це заключна комунікативна дія, яка особливо підтверджує результативність каналу прийому інформації. Технічні пристрої точно фіксують передані повідомлення, однак поза їх увагою може залишитися позиція комунікатора; органи чуття більш точно фіксують побачене/почуте, однак воно не позбавлене суб'єктивізму.

Важливим для комунікативної раціональності є контроль за переданням інформації. Він здійснюється у режимі додержання / недодержання процесуальних норм з метою забезпечення умов юридичної безпеки особи та громадян. На офіційно-діловому, побутовому рівнях спілкування важливим є додержання умов ідеальної комунікації, забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Завершальним етапом стає опрацювання інформації. У процесі комунікативного акту відбувається відтворення сприйнятої / одержаної інформації. Адекватність оцінки відіграє значну роль, яка досягається у результаті аналітичних зіставлень, аналогій, порівнянь, умовиводів,

порозуміння чи співробітництва з джерелом інформації. Якість опрацювання інформації залежить від соціального статусу комунікантів, наявності бажання вступати в контакт чи сприймати інформацію; від часу отримання повідомлення, ситуації, в якій відбувається це отримання, достовірності та поставленої обома комунікантами мети.

Відтак, ідеальною міжнародно-правовою комунікативною дією, спрямованою на правовий конструктивізм, порозуміння, є така комунікація, яка не порушує свободи і права суб'єкта на спілкування та здійснюється на основі рівноправних суб'єкт-суб'єктних взаємин, уваги і поваги до суверенітету кожної зі сторін перемовного процесу, уміння слухати, чути й адекватно сприймати заявлену позицію перемовника.

Отже, перша умова ідеального міжнародно-правового дискурсу передбачає верховенство права, рівність і справедливість в організації світового правопорядку та відстоюванні національних інтересів як засадничу рису повноцінного функціонування комунікативної раціональності; друга – гуманність та комунікативну співвідповідальність за досягнення згоди, консенсусно-унормувальне рішення в національних інтересах; третя – визнання суверенного права іншості на комунікацію, толерантного розуміння неодначності сприйняття проголошеного / заявленого та намагання додержуватись норм правової культури інтерпретації міжнародно-правового дискурсу.

2.2. Філософсько-правова парадигма герменевтичного поля у міжнародно-правовій комунікації

Оскільки «не існує однієї для всіх істини», а наявна сукупність інтерпретацій, які проливають світло на численні світи розуміння (світорозуміння) і породжують особливі смисли у процесі цих інтерпретацій, то звернемося до розкриття питання не про наявність смислового багатоманіття, а до умов чи причин, які це багатоманіття породжують. Під

цими умовами, за твердженням О. Юркевич, треба розуміти не лише «культурне середовище», в якому відбувається розуміння та інтерпретація (тобто, зовнішнє для процесу розуміння і інтерпретації оточення), а зумовлену цим культурним середовищем практику культивування здатності розуміти, яка породжує особливий порядок розуміння. Таким чином, йдеться про національно-культурну детермінацію і специфіку розуміння (а не про розуміння культури, як це підкреслює дослідниця) [260, с. 8].

Проблема порозуміння постає через призму проблем «інтерпретації та осмислення результатів духовної діяльності людей різних культур і різних епох, їхньої взаємодії і взаємозбагачення». Тому дослідники розглядають «розуміння» як «категорію культури, яка виражає цілісно-смыслову сторону людського буття, духовну спільність життя людей, історичний зв'язок поколінь і епох». «Розуміння» вчені трактують як «мудрість людського розуму», що походить із осмислення сутності людської культури, утверджує цілісність людського світосприйняття, що долає обмеженість тих чи інших форм пізнання». Відтак комунікативна раціональність синтезує людську свідомість як єдність пізнавального, емоційного, комунікативного сприйняття Іншості. При цьому акцент дослідників робиться на єдності світосприйняття, цілісності світу [121, с. 346-347].

Оскільки розуміння є предметом герменевтики, то зупинимося на її методологічних засадах, які концептуалізують розуміння міжнародно-правового дискурсу-аналізу.

Загальнометодологічними принципами у сфері юриспруденції є, по-перше, наявність розуміння (у даному випадку правотворчості), що збігається із психічними процесами, на основі яких складалася певна соціальна дія, як у самого діяча, так і в інтерпретатора; по-друге, всяке розуміння є співвіднесення даного тексту з іншими текстами, відтак «норма права в якості тексту живе лише стикуючись з іншим текстом (контекстом), а зрозуміти можна норму права лише в «точці діалогічного контакту між текстами» [140, с. 129].

Тому міжнародно-правовий текст, правовий міжкультурний дискурс у тому числі, можна розглядати як модель соціального явища, а принципи його інтерпретації – у якості методологічної парадигми.

Потреба герменевтичного аналізу міжнародно-правового дискурсу зумовлена значною мірою ускладненням міжнародних комунікативних зв'язків, широким спектром використання комунікаційних систем, упровадженням новітніх технологій впливу на громадську думку, використанням складних знакових систем. У зв'язку з цим стрімка непередбачувана трансформація комунікативної перцепції виникає на основі значного розриву досвіду світосприймання навколишніх подій і фактів та рівня розвитку міжнародно-правових відносин.

Як зауважує О. Мережко, міжнародне право варто розглядати як своєрідну універсальну мову, що сприяє взаєморозумінню різних держав, народів і культур, а тлумачення слід розуміти як творчий спосіб пристосування абстрактної норми до конкретної реальності з метою підтримання стабільності міжнародного правопорядку і забезпечення виживання міжнародного співтовариства [140, с. 132–133].

Україна як одна із великих за територією та населенням європейських країн, на думку певного кола дослідників, іноді стає суб'єктом геополітичної гри, яку проводять світові лідери. Інші стверджують, що постімперське, постгеноцидне українське суспільство, в силу обставин та глобалізаційних процесів, нерідко опиняється у ролі об'єкта на перетині геополітичних інтересів інших держав. Така роздвоєність оцінок свідчить про необхідність витворити свій національний геостратегічний дискурс з урахуванням глобального переформатування міжнародних тенденцій.

Юридична герменевтика є галуззю правознавства про розуміння і трактування норм права, у т.ч. міжнародного. Останнє пов'язують із політикою та політичною мораллю, хоча історично юридична герменевтика визріла на ґрунті схоластичного методу і діалектики, які засновували її

розуміння мистецтва примирення суперечностей, що, безперечно, вплинуло і на розвиток науки міжнародного права [140, с. 124].

Герменевтика дає підстави для вивчення неоднозначності трактувань міжнародно-правового тексту, без чого не можна виконати об'єктивний аналіз комунікації перемовних сторін.

Юридична герменевтика ґрунтується на працях філософської і соціологічної герменевтики таких вчених, як М. Бахтін, Н. Бердяєв, О. Лосєв, В. Дильтей, М. Хайдегер, Х. Гадамер, П. Рікер, Г. Шпет, Л. Петражицький, Г. Зиммель, Ю. Габермас, Г. Сковорода, П. Сорокін, О. Юркевич, П. Юркевич та ін.

До ключових понять юридичної герменевтики вчені відносять: праворозуміння, тлумачення, смисл, значення, текст і контекст. До цього переліку додаємо і таке визначальне поняття, як інтенція (намір), передбачувана через необхідність розуміння і сприйняття правового дискурсу. Консервативна герменевтика трактує останнє таким чином:

- істина тексту відображає намір комунікатора і розуміння тексту його інтерпретатором;
- під істиною розуміється адекватність чи відповідність між значенням тексту і його розуміння інтерпретатором;
- для пізнання істинності тексту необхідно дослідити історичний контекст його написання, оскільки розуміння історичного, культурного і біографічного фону, на якому створювався текст, сприяє розумінню його значення;
- для достеменного розуміння тексту необхідне розуміння жанру і мови тексту, зокрема значення використовуваних слів у даному контексті;
- через історико-лінгвістичний аналіз тексту інтерпретатор повинен прагнути до подолання своїх упереджених ставлень для того, щоб зрозуміти текст так, як розуміли його творці;
- інтерпретатор повинен розрізняти «значущість» тексту (тобто те, що він значить для даного інтерпретатора і як він може бути суб'єктивно

релевантним до мети, яку переслідує інтерпретатор) і його «значення» (об'єктивний смисл тексту);

- герменевтичне коло означає, що інтерпретатор повинен розуміти частини тексту у контексті цілого. Це правило застосовуване як на макрорівні слів, речень і параграфів, так і на макрорівні тексту у рамках відповідного дискурсу (смыслового горизонту тієї чи іншої культури, її коду).

Незважаючи на наявність різних поглядів щодо значення тексту, ці відмінності можуть бути зведені до єдиної точки зору завдяки деяким незалежним об'єктивним стандартам раціональності.

Іншим, протилежним напрямом для герменевтики є так званий «діалогічний підхід», засновниками якого є Гадамер і Рікер. До основних його принципів слід віднести ті, які методологічно долають нігілізм щодо неможливості досягти повного і адекватного тлумачення у даному випадку міжнародно-правового дискурсу:

1. Істина тексту не пов'язана із концепцією істини як відповідності між розумінням інтерпретатора і намірами автора. Істину треба шукати не стільки у самому тексті, скільки у його сприйнятті інтерпретатором.

2. Заглиблення в історичний контекст творення тексту важливе, але воно не вичерпує повністю завдання тлумачення. Не менш важливо змусити текст «говорити» у відповідності із ситуацією інтерпретатора.

3. Констатована значна кількість неправильних трактувань тексту, проте існує більш ніж одне «правильне» тлумачення тексту. Однак тлумачення не є повністю суб'єктивним, оскільки текст сам створює межі свого розуміння.

4. Історико-лінгвістичні підходи сприяють осмисленню інтерпретатором своїх упереджень, однак ці підходи не усувають кінцево всіх упереджень. Повністю подолати свої упередження з метою розуміння тексту у відповідності до стандартів часу і місця його створення неможливо ніколи.

5. З урахуванням різниці між «значущістю» і «значенням» тексту значення не може бути повністю осягнутим, оскільки воно завжди визначається значущістю.

6. Герменевтичне коло означає, що інтерпретатор проектує певне значення на текст, а текст або підтверджує, або протистоїть цьому значенню. Проектоване значення зумовлене переконаннями інтерпретатора, його «передрозумінням» і «забобонами», тоді як текст може являти собою цілком інший від цього передрозуміння і забобонів історико-культурний горизонт.

7. Успішне тлумачення включає, за Гадамером, «злиття горизонтів», якщо одні погляди інтерпретатора продуктивні з погляду тлумачення, то інші – ні. Вирішення питання про продуктивність того чи іншого сприйняття відбувається у конкретній герменевтичній ситуації.

8. Якщо діалогічна герменевтика заперечує існування канонів і методів, які б визначали хід трактування, вона носить дескриптивний, а не прескриптивний характер.

9. Різні погляди щодо значення тексту не завжди зводяться до єдиної точки зору, а значить треба визнати можливість різних інтерпретацій одного і того ж тексту.

10. Текст завжди випереджає наміри автора, йде далі від них [140, с. 125–127].

Як справедливо зауважує О. Мережко, поки що єдиної цілісної і раціональної теорії розуміння і трактування не створено, відтак застосування принципів філософської герменевтики у галузі юридичної герменевтики може призводити до суб'єктивізму і неконтрольованості у процесі правозастосування. Не заперечуючи проти наукових перспектив розвитку філософського конструктивізму, схилиємося до іншої ідеї, яка резонує чи не найповніше саме із МПД.

Так, герменевтична сутність дискурсу розкривається через вчення Феркло. «У комунікативних і культурних вченнях тепер існує консенсус в тому, що значення текстів частково створюється у процесі їхньої

інтерпретації». Тексти мають декілька потенціалів значення, які можуть суперечити один одному, і можуть бути відкриті для кількох різних інтерпретацій [213, с. 121].

Засновником і систематизатором юридичної герменевтики та теорії міжнародного права Гуго Гроцієм вироблені прийоми інтерпретації слів і спеціальних словосполучень, що зводяться до 1) граматичного; 2) логічного; 3) технічного; 4) рекомендувального тлумачення [140, с. 133].

Окрім вищезазначеного, на розуміння накладають відбиток культурно-історичні умови існування інтерпретатора: доцільність вивчення і знання інтерпретатором динаміки традицій взаємодії народів (держав), того, як вони вписуються у сучасний контекст. Фактично ці складові є запорукою творення адекватності продукованих смислів, пошуку «спільної мови».

Щоб виявити «глибинну семантику» міжнародно-правового, а також міжкультурного дискурсу, слід вдатися до використання моделі інтерпретації тексту: цей процес починається із викладу інтерпретатором певної гіпотези про передбачуваний зміст тексту, а герменевтичні правила слугують інструментами перевірки такої гіпотези. Варто зауважити, що інтерпретація тексту – це діалогічна ситуація, в якій йдеться не просто про виявлення замислу мовця (об'єктивного змісту тексту), але також про висловлення власної позиції щодо речей, явищ, які обговорюються в ньому. Всі ці характеристики супроводжують кожен соціальну дію [121, с. 338–339].

Натомість юридична герменевтика не охоплює філософію розуміння текстів. Згідно з В. Канке, у ХХ столітті культивуються дві форми філософської герменевтики: герменевтика свідомості (Шлейермахера-Дильтея) і герменевтика буття (Гадамера). Згідно з герменевтикою свідомості, *розуміння* є «вживання» у психологічний світ іншого, форма співпереживання (конгеніальності, психологічної родинності суб'єктів). Відповідно до герменевтики буття, розуміння є смисл людського досвіду, який реалізується у справах і мовленні індивідуумів» [276, с. 116]. Представників новітньої герменевтики свідомості цікавить не свідомість як

така, а співпереживання особистостей, їх діалог, своєрідність, унікальність цього діалогу; герменевтиків буття цікавить діяння і мовленнєва практика. Однак такий ракурс дослідження комунікативної міжнародно-правової практики у юридичній галузі ще не набув свого поширення, хоча саме у таких двояких вимірах воно (дослідження) передбачає перспективні змістові підходи.

Слухаючи або читаючи дискурс, не тільки конструюється його смисл у вигляді бази тексту, але й створюється або видобувається із пам'яті модель, яка репрезентує те, що вони думають стосовно ситуації, якій присвячений дискурс» [276, с. 88]. Цю ідею поглиблено опрацьовували в 90-х роках. Т. ван Дейком дискурс витлумачується як явище, що інтегрує складні зв'язки між «власне» мовою, способами мислення і чинниками інтерпретації (див., наприклад [271, р.10-11]).

Англомовний теоретик права Роналд Дворкін репрезентував теорію права як процес «конструктивної інтерпретації», який є «накиданням» певної форми інтерпретованому об'єктові ... і висновування цієї форми з нього (в тому розумінні, що інтерпретатор обмежений об'єктом інтерпретації і не має свободи накинути яку завгодно форму). Не можна заперечити і те, що «моральна оцінка невіддільна від опису та розуміння права» [222, с. 32, 33].

Проблема трактування міжнародного правового дискурсу тісно переплітається із юридичною семіотикою і юридичною психологією, що, як наслідок, виникає зі зв'язку між мовою, мовленням і мисленням.

Смислове навантаження юридичних символів, її семантичне дешифрування належить розпізнавати наступним чином. Якщо юридична міжнародна комунікація здійснюється через посередництво юридичних символів (семіотики), які трактуються у свою чергу юридичною герменевтикою через призму юридичної аксіології, то праворозуміння як всеохопне і глобально-динамічне явище формується зусиллями всіх комунікантів, які творять міжнародно-правовий дискурс у процесі

комунікативного акту. Усі суб'єкти (нації) привносять у нього свій вплив на всі держави і народи [140, с. 162].

Для поглибленого розуміння герменевтичної сутності міжнародно-правового дискурсу звернемося до хайдегерівського «повороту до мови», «граматичного виміру герменевтики». Відомі його прийоми розщеплення і варіювання слова посилюють цей інтерес. Саме герменевтика, як підкреслює О.Юркевич, відкрила неохопний горизонт посткласичного філософського дискурсу у західноєвропейській філософії. Співвідношення розуміння і мови постає у центрів уваги і вітчизняного вченого О.Потебні. Саме такий ракурс (а не суто мовознавчий пласт текстології) став об'єктом розмірковувань видатного вченого. Його завдання було – переосмислити співвідношення думки (мислення) і мови.

Співвідносячи теорію Потебні, (за О. Юркевич), можна вказати ті семантичні маркери, які є складними для розуміння – це міжнародно-правові поняття або цілі речення, або тексти в цілому, що мають символічний характер. Розуміння символу як багатозначного утворення змісту таким чином пов'язане зі встановленням різних культурних (духовних) пластів, які відкривають багатоманітне поле значень. Звідси, важливою проблемою для розуміння є мова символів, а технікою інтерпретації, яка сприяє досягненню розуміння, є етимологічний аналіз слова. У сучасній методології гуманітарних наук, як переконає дослідниця, етимологічний аналіз слова став цілком звичним способом розкриття змісту проблематичних понять, на яких вибудовується увесь наступний теоретичний дискурс [260, с. 116-118]. Хоча наявні і протилежні висновки цього ж автора, зроблені на основі зарубіжних досліджень. Як зазначає О. Юркевич, герменевти втратили ілюзії щодо взаєморозуміння на основі семантичної тотожності і приступили до здійснення проекту, який дослідниця умовно називає як «співіснування і розуміння». Глибинне розуміння і взаєморозуміння замінюється «зустрічню», «співіснуванням», які підлягають швидше опису, контрольованому перебуванню «на поверхні» (Ж. Дельоз) [260, с. 11].

Величезні потенційні смисли фактично приховані у кожному дискурсі. Цей постулат добре підтверджують дослідники М. Філіпс, О. Йогерсен: саме дискурс спрямований на усунення двозначностей, «перетворюючи елементи в моменти, і встановлює межі. Але ця мета ніколи не буває повністю успішною, оскільки альтернативні значення, що не беруть участі у дискурсі і тому витіснені у сферу дискурсивності, завжди можуть дестабілізувати усталеність значень, які беруть участь у дискурсі. Відтак «всі моменти залишаються потенційно полісемічними». Це значить, що моменти потенційно завжди залишаються елементами. Встановлені артикуляції понять постійно відтворюють чи оспорюють наявні дискурси, встановлюючи значення своїми способами. Через нескінченний потенціал багатозначності понять, кожний усний чи письмовий вислів теж постає, до певної міри, артикуляцією чи інновацією. Відтак, дискурси – це незавершені структури. Тобто, завжди є місце для боротьби за те, якою саме буде структура, які дискурси повинні превалювати, і яке значення повинно бути приписане знакам [213, с. 54–55]. Хайдегер трактував розуміння як екзистенціал (фундаментальну даність, спосіб людського існування, конститутивний елемент цілісності людського буття).

Цілком аргументовано до умов герменевтичного розуміння відносять часову дистанцію між інтерпретатором і інтерпретованим явищем. Важче погодитися із тим, що «поки історичне явище ще живе для нас, воно не може бути правильно зрозуміле і осмислене». Такий «часовий» підхід виключає правовий міжнародний дискурс. Його розуміння формується, безперечно, спираючись на історичну традицію (за Гадамером) контактів, зв'язків. «Людське розуміння завжди занурене в історичну традицію, а, отже, воно завжди рухається в колі» [121, с. 334]. Щось інтерпретуючи, ми беремо за основу власне «передрозуміння», зумовлене системою наших очікувань, установок. Попереднє розуміння означає судження, яке вноситься до остаточної перевірки всіх предметно-визначальних моментів. Деяка установка свідомості завжди супроводжує пізнавальні акти у якості

анонімних смислових горизонтів, які ніби визначають їхню спрямованість [121, с. 335].

Цінність і значення герменевтики – в її відношенні до традиції, культурного і духовного спадку. Хайдегер і Гадамер протиставляють погляди наступним чином: перший вказує на «дім буття» – мову; другий – переводить у буття сферу герменевтичного.

Безперечно, все, що може увійти у сферу зрозумілого, входить у неї завдяки мові, завдяки тексту. У порівнянні «із поняттям духу феномен тексту» більше відповідає людській сутності, «будучи безконечним як дух і в той же час кінечним як всяка подія». У цьому, за Гадамером, і постає герменевтична істина [121, с. 337].

Як письмово фіксується висловлювання, так «смисловий зміст» фіксується під час соціальних подій, тобто, об'єктивується. Дія залишає слід, знак, коли вона сприяє виникненню таких структур і взірців дії, які можуть бути названі її документами. Подібно до тексту, який являє собою ієрархічну структуру, соціальне явище є смисловою цілісністю, в якій розрізняються основні і вторинні (другорядні) його мотиви. Як і текст, справедливо зауважують А. Коршунов, В. Мантатов, одна і та ж соціальна дія може мати різний зміст у різних соціальних контекстах. Неминуче зіткнення різноманітних мотивів відмежовує «зміст історичної події від суб'єктивних намірів її учасників». А тому справедливим є висновок дослідників про те, що «символічна функція текстів є не просто випадковим ефектом соціального життя, а виражає суттєву характеристику людського буття». Однак у трактуванні така символічна природа тексту абсолютизується настільки, що методологія соціального пізнання цілковито обмежується «парадигмою тексту» із конкуренцією смислів і їхніх трактувань, із неможливістю обґрунтувати «абсолютну істину» [121, с. 340].

Будь-який текст стає осмисленим лише у системі комунікативної діяльності людей. Смысл взагалі може бути зрозумілим лише за умови певного збігу у способі діяльності чи, що те ж саме, культурного потенціалу

всіх тих, хто вступає у комунікативні відносини. Із цим пов'язана роль інтерпретації. Із її допомогою виявляється можливим найбільш повний і адекватний опис мотиваційно-сислової, суб'єктивної сторони суспільного виробництва, зокрема комунікативної діяльності [121, с. 345].

До проблеми оволодіння інформацією дуже близька, на думку В. Бачиніна, «проблема розуміння здатності людини до суб'єктивних інтерпретацій одержуваних знань». Справедливим є твердження, яке можна сміливо покласти в основу комунікативного акту: «потрапивши в індивідуальну свідомість, інформація про право найчастіше здобуває особливу, суб'єктно-особистісну властивість, по-своєму інтерпретується у відповідності до характерних смислових, ціннісних і нормативних акцентів». Такі проблемні інтерпретації виникають найчастіше у комунікативній практиці. Вивчення їх через філософськи спрямовану герменевтику може внести конкретику в особистісно-екзистенційний характер розуміння, тобто «встановити зв'язок між чужим і своїм». Проте відсутній аналіз того, як «співвідносяться мовні вираження норм права зі змістом конкретних юридичних колізій» [23, с. 18-21], що становить особливу цінність для забезпечення правових основ міжнародної комунікації.

Пізнавальна діяльність часто зводиться до розміщення чужих думок і «ніби чужих слів», що пояснюється її діалогічною природою. Сутність гуманітарного мислення – це «завжди стенограма діалогу особливого виду: складні взаємовідносини тексту (предмет вивчення і обміркування) і створюваного контексту (питального, заперечувального і т.п.), в якому реалізується пізнавальна і оцінна думка»... Це зустріч двох текстів: готового і створюваного реагуючого тексту, – відповідно, зустріч двох суб'єктів...» [121, с. 282].

Іншими словами, дух, свідомість, мислення людини постає у формі текстів у мовно-знаковому вираженні. Текст як безпосередня дійсність (дійсність думки і переживань) був визначений М. Бахтіним. Тексти являють собою деяку форму емпіричної реальності, вони структуровані, піддаються

механічному відтворенню. Хоча вони «речі» особливого виду, їм властиве значення, смисл, цінність. У цьому дослідники О. Коршунов, В. Мантатов бачать суть, хоча вона не вичерпує всього змісту поняття «текст» [121, с.284], якому перш за все властива знаковість, відмежованість, структурність, тематична єдність.

Знаковість тексту полягає у фіксації певними символами, засобами мови визначеного контекстом змісту. Відмежованість тексту полягає у його протиставленні всім «матеріально втіленим знакам», які не входять до його складу, всім структурам із невиділеними ознаками меж «і безмежності їх мовленнєвих текстів». Структурність, притаманна тексту, зводиться до внутрішньої його організації, яка перетворює його у структурне ціле. Тематична єдність і структурність тексту мають тісний зв'язок, а тому «тема, тобто єдиний смисл, виражений у всій його структурі». Р. Барт визначає текст «як будь-який уривок мовлення, що являє собою єдність з погляду змісту, який передається із вторинними комунікативними цілями і має відповідно до цілей внутрішню організацію, причому пов'язаний з іншими культурними факторами, ніж ті, що відносяться до власне мовних». Будь-яка лексема, за визначенням дослідників, набуває нового змісту, оскільки розглядається в іншому контексті, виражає новий зміст. «Вони не стільки термінологічно точно визначають наукове поняття, скільки локалізують коло проблем, пов'язаних із ним» [121, с. 285-286].

Найскладнішим завданням щодо тексту міжнародно-правового є розкриття, розуміння замислів і намірів комуніканта у контексті аналізу історичних обставин, традицій, тривалості зв'язків і відповідності укладеним угодам. Оскільки текст вимагає більш широкої його інтерпретації, то сприйняття зводиться до розуміння його як історичного продукту, як явища культури [121, с. 288], хоча і тут можна розвивати дану авторську тезу у напрямі дискусії: чи лише культури? Звісно, визнаємо і розширюємо ряд: і загальної суспільної культури, правової культури, і міжнародного права як світового надбання.

Аналізуючи міжнародно-правовий дискурс, слід звернутися до методів інтерпретації у сучасній герменевтиці, до яких віднесені:

- 1) визначення генези явища, встановлення його попередніх форм, джерел, смислу еволюції;
- 2) екзегетичний метод, що трактує право, яке вміщається в юридичний текст. Завдання інтерпретатора обмежується виявленням волі творців тексту через аналіз самого тексту;
- 3) структуралістський метод полягає в упорядкуванні, знаходженні систематичної організованості у міжнародному праві;
- 4) онтологічний метод полягає у перенесенні в план онтології кінцевого буття;
- 5) культурологічний метод герменевтики, що полягає в аналізі герменевтичних процедур, «при яких факти дійсності інтерпретуються на основі попередньої смислової схеми, а сама ця схема реконструюється і коректується під тиском нових фактів» [140, с. 134–135].

Способи адекватного дешифрування міжнародно-правового дискурсу ще не вичерпані. Останнім часом декларований новітній підхід до спеціальної герменевтичної галузі досліджень. Так, О. Юркевич вперше вводить у науковий обіг термін «культура розуміння», чим передбачає «відміну» загальнотеоретичної універсальї розуміння як людської здатності, яка реалізується за однаковою схемою (але різною мірою) у кожній окремій людині, й згідно з якою єдність логіки розуміння зумовлює і єдність результату – наявність лиш одного смислу [260]. На противагу цьому, як вважають герменевти, – запровадження даного терміна відкриває можливості дослідження багатьох культур розуміння, які зумовлюють багатоманіття і неоднорідність смислів, проблеми міжлюдського спілкування, міжкультурної комунікації та ін.. Їхнє вивчення дасть змогу забезпечити правову ефективність МПД.

2.3. Правова ефективність міжнародно-правового дискурсу

Ефективність – це характеристика якого-небудь об'єкта (пристрою, процесу, заходу, виду діяльності), що відображає його суспільну користь, продуктивність та інші позитивні якості [43, с. 268]. Правову ефективність розглядаємо як систему правових цінностей, яка використовується у творенні міжнародно-правових дискурсів (далі – МПД) з ознаками верховенства права для забезпечення їхнього функціонування у глобальному вимірі.

В основу ефективності МПД покладаємо інформаційний обмін задля досягнення мети у процесі створення чи породження дискурсу (обміркування, планування, обговорення, оформлення документальне) на основі слухання, сприйняття, аналізу та інтерпретації з урахуванням цілісності міжнародних і національних норм, що регулюють міжнародні відносини між суб'єктами. Саме міжнародне право в міжнародному порядку займає провідне місце. Крім нього, складові елементи міжнародного порядку – міжнародна мораль, міжнародна ввічливість, загальнодержавна нормативна система, міжнародні політичні норми, міжнародна праксеологія – диктують рамки міжнародно-правового дискурсу, моделюють його на основі повної добровільності та відкритості до діалогу.

Так, норми міжнародної моралі проектують систему цінностей на основі міжнародного і національного права. Зміст норми моралі стає частиною гіпотези норми міжнародного права [143, с. 30]. Отже, вибудовані на системі морально-етичних цінностей, загальноприйнятих у міжнародному співтоваристві, норми міжнародної моралі прямо і безпосередньо впливають на ефективність творення міжнародно-правового дискурсу.

Ще одна засадничка складова в забезпеченні ефективності взаємодії – це міжнародна ввічливість, що означає «сукупність правил доброзичливості, коректності, стриманості та взаємної поваги учасників міжнародного спілкування, що не мають юридично обов'язкового характеру». Вона базується на концепції рівності держав і її дотримання має переважно

взаємний характер». Саме міжнародно-правова комунікація є джерелом перетворення норм міжнародної ввічливості в норми міжнародного права в рамках міжнародного правового процесу .

На ефективне функціонування міжнародно-правового дискурсу здійснюють вплив і міжнародні політичні норми, які створюють не юридичні, а політичні обов'язки між суб'єктами міжнародної політики і які забезпечуються за допомогою політичних санкцій. Як результат МПК вони (міжнародні політичні норми) можуть бути джерелом норм міжнародного права (це: 1) заключні акти міжнародних конференцій; 2) комюніке міжнародних візитів; 3) спільні міждержавні заяви; 4) резолюції (рішення) міжнародних організацій (міжурядових і неурядових); 5) практика суб'єктів міжнародних відносин.

Прямий вплив на ефективність міжнародно-правового дискурсу творять праксеологічні мотиви, які формують норми та інститути міжнародного права, що результивують індивідуальні та колективні інтенції визначити і здійснити наміри, спрямовані на зміну якоїсь частини світу [143, с. 30- 31].

Ефективність комунікації визначають кількома показниками. Вони до певної міри властиві і міжнародно-правовому дискурсу. Це прагматичний аспект, сутність якого полягає у досягненні мети, яку ставлять перемовники; і соціально-психологічний – задоволеність або незадоволеність результатами комунікативного процесу. Ступінь ефективності міжнародно-правового дискурсу визначається рівнем додержання національних і міжнародних норм права. Як зазначає О. Яшенкова, ступінь ефективності «визначається результатом актуалізації двох основних соціально значущих функцій – взаємодії та впливу» [266, с. 134].

Ефективність міжнародно-правового дискурсу концептуалізується на підставі антропологічних основ права, поняття права людини як вираження особистісної цінності права; гносеології права, що відображає процес пізнання у сфері права і проблеми істини у праві, а також правову практику

(у даному випадку – міжнародно-правову) як критерій правової істини. Задіяними в аналізі мають бути і аксіологічно-правові фактори, що розтлумачують суть основних правових цінностей – справедливості, свободи, рівності, прав людини і т.д., та вказують на способи їх реалізації. Філософські проблеми такого прикладного розділу, як міжнародне право, зачіпають уявлення про правовий ідеал, який перетинається із поняттям ефективності функціонування міжнародно-правового дискурсу (див. додаток Ж).

За методологією філософії права, яка являє собою систематизовану сукупність пізнавальних засобів, що дозволяють досліджувати багатогранну правову реальність в її різноманітних зв'язках з іншими сферами суспільного життя, а також через теоретичний аналіз (рефлексію) цих засобів [215, с. 20] зробимо спробу встановити сутність міжнародно-правового дискурсу з огляду на критерії, що спричиняють його ефективну реалізацію. Ефективність МПД розуміємо як комунікативну раціональність у досягненні потрібних результатів, у забезпеченні правової істини на основі правових цінностей на етапі започаткування, розвитку та утвердження міжнародних взаємин на підставі додержання національних і міжнародних норм права.

Оскільки комунікативна взаємодія передбачає зв'язок щонайменше двох сторін, то спочатку у контексті реалізації дискурсу постає засадниче питання: якою мірою універсальна ідея права реалізована у рамках тієї чи іншої культури (за О. Данільяном). Беремо до уваги те, що дослідники філософії права визначають як дві основні орієнтації у вирішенні проблем співвідношення універсального і культурно-історичного: за першою з них – універсально-ліберальною – ідея права універсальна, вона єдина для всіх культур (Кант, Роулз). У крайньому варіанті ця позиція приводить до диференціації цивілізованих народів, які освоїли цю ідею, і нецивілізованих, якими ця ідея має бути освоєна. Друга орієнтація – партикулярно-комунітаристська, заснована на принципі «багатоплановості і різнорідності культур, їхнього прагнення зберегти і захистити свою ідентичність»,

стверджуючи, що «ідея права не універсальна і характерна лише для західної культури, іншим культурам вона не властива. Кожна культура самоцінна». Сукупність раціонального із двох підходів дає можливість програмувати конструктивний дискурс: бо право зобов'язане, за твердженням дослідників, бути визнане і виправдане як таке, що становить для більшості громадян значення і цінність. На цей процес впливають специфічні риси національного характеру («душа народу»), певна система цінностей («національна ідея»), а також пов'язані з ними особливості філософського світогляду [215, с. 156–157].

Соціологічна теорія, в основі якої – заперечення існування міжнародного права і державного суверенітету, трактує поняття «право народів» як право сукупності людей, а також як концепцію «всесвітньої міжнародної співдружності», яка наділена суверенітетом. За логічним висновком відомого дослідника міжнародного права (О. Мережко), міжнародне співтовариство не можна розглядати «як просту суму суб'єктів міжнародного права, його юридичною формою служить міжнародний правопорядок, завдяки чому міжнародне співтовариство стає міжнародно-правовим співтовариством» [140, с. 85].

Важливою ідеєю творення ефективного міжнародного дискурсу кожної держави є утвердження принципу первинності права по відношенню до держави. Первинність права зумовлена його природою. Як зазначають дослідники харківської школи філософії права, будучи атрибутом будь-якого соціального суб'єкта, воно ніким не дарується і ніким не може бути відчужене («отчуждено»). Право виникає одночасно із виникненням соціальної взаємодії.

Другий принцип, який засвідчує у своєму вияві ефективність/неефективність будь-яких правових дій, це принцип верховенства права, додержання якого означає «примат над державою, необхідність підпорядкування держави праву». По-перше, кожна посадова особа, будь-який державний орган не повинні здійснювати дії, не передбачені

правом, тобто держава не може бути вільною, незалежною від права. По-друге, держава повинна здійснювати і не може не здійснювати дій, покладених на неї правом [215, с. 162].

На підставі залучення 1) аксіологічно-правових факторів у міжнародному дискурсі – дії правових цінностей справедливості, свободи, рівності, права на комунікацію та ін., 2) вироблення раціонального підходу щодо врахування у творенні дискурсу співвідношення універсального і культурно-історичного з акцентуванням своєї національної ідеї виокремлюється схема результування міжнародної дискурсивної практики (Див. додаток Ж). Можна зробити попереднє узагальнення про те, що технологія ефективної міжнародно-правової комунікації полягає у вмінні вибудовувати дискурс адекватного у рамках права смислового сприйняття і адекватної інтерпретації комунікантом певного повідомлення. Правильна обмежена національним правом і міжнародною інтерпретацією вважається досягнутою, якщо реципієнт адекватно сприйняв висловлювання, інтерпретував його на основі, по-перше, первинності національного і міжнародного права, по-друге, у рамках права посадова особа і держава здійснюють дії, покладені на них цим правом, що і дає підстави для утвердження принципу верховенства права.

Комунікативно-раціональна дія у міжнародному дискурсі полягає у «волі до взаємності», а не «волі до влади» (Ніцше), у терпимому ставленні до думок та ціннісних орієнтацій іншості, тобто у повазі до права комуніканта-суб'єкта міжнародного права висловлювати думки та дотримуватися певних цінностей. Нікому не дозволено обмежувати свободу, якщо вона не обмежує свободу інших. Це вияв тієї риси комунікації, яка постає фундаментальною цінністю сучасної плюралістичної демократії, завдяки якій легітимується і сучасний соціально-політичний лад [74, с. 46].

Звузимо сферу аналізу прикладного аспекту – функціонування на практиці міжнародно-правових дискурсів. Зазначимо, що, за твердженням дослідників Г. Яворської та О. Богомолова, в яких до уваги береться

«політичний дискурс», що є близьким аналогом вищеназваного, впливає, що аналіз міжнародно-правового дискурсу моделює політичну діяльність як процес комунікації, суб'єктами якої виступають не тільки окремі особи, але й соціальні групи, політичні партії та рухи, аж до суб'єктів міжнародного права, тобто держав і державних угруповань. Згідно з цим підходом, політичний дискурс, який частково репрезентується і у міжнародно-правовому, актуалізується у різноманітних писемних та усних текстах, що належать до політики як соціального інституту і становлять результат політичної комунікації. Це сукупність виступів, промов і висловів політичних діячів, відповідні документи з різним ступенем юридичної обов'язковості (угоди, програми тощо), а також продукція аналітичних центрів – спеціальні, часто призначені лише для внутрішньовідомчого використання, розвідки, у яких аналізуються політичні події і які враховуються у процесах прийняття політичних рішень. Зауважена і така важлива функціональна роль: хоча політичний дискурс розглядається, як зазначено вище, як і кожний інституціоналізований різновид дискурсу, люди, професійно не пов'язані з політикою, також беруть участь у його створенні – не тільки приватно обговорюючи політичні події, але й, завдяки Інтернету, маючи можливість зробити свою думку надбанням широкого загалу. Окреме місце у структурі політичного дискурсу займає ставлення до політичних подій за опитуваннями громадської думки. Автори наголошують: дискурсивні практики не тільки відбивають та реєструють, а й виступають механізмами формування громадської думки (наприклад, через ЗМІ). Отже, аналіз політичного дискурсу передбачає розгляд названих різновидів текстів, усних чи то письмових, як єдиного континуума, який розгортається у реальному часі і просторі, тобто в конкретному і динамічному соціально-політичному контексті [262, с. 23], що цілком співвідноситься із МПД.

Вдамося до дискурсивної практики – найпоширенішого виду міжнародно-правової комунікації і схематизуємо те, що відомі дослідники узагальнили як ознаки ефективного перемовного процесу. Візьмемо за

основу сутнісні орієнтири оцінки політичного дискурсу для міжнародного дискурсу, які підтверджують проголошені на початку підрозділу засадничі концепти і значно (у смисловому плані) розвивають підходи до аналізу встановлення ефективності/неефективності дискурсивної практики. Такі важливі постулати закладені в теорії філософії міжнародного права, розробленій О. Мережком. Він стверджує, що комунікативна теорія тлумачення міжнародних договорів віддає помітну перевагу не тексту договору і не його словам, оскільки значення слів змінюється з часом, а контексту і суб'єктивним намірам сторін. Дослідник акцентує увагу на таких складових у комунікативній теорії, як 1) ціннісні (аксіологічні); 2) герменевтичні; 3) соціально-політичні (соціологічні) аспекти. Контекст ми трактуємо як дискурс, а суб'єктивні наміри – це ті реальні наслідки, очікуванню яких присвячена вся передперемовна діяльність. Вона схематизована наступним чином (див. додаток Ж).

Першим кроком є інтерпретація як визначення загальних суб'єктивних очікувань комунікаторів, тобто сторін договору [140, с. 92-93]. Відтак інтерпретація змісту договору вимагає з'ясування тих очікувань щодо майбутніх взаємних зобов'язань, які сторони договору створили, а також визначення ступеня спільності цих очікувань.

Другий крок – це суплементация (доповнення), що полягає в усуненні неминучих при творенні тексту угоди прогалін і двозначностей у загальних очікуваннях сторін. Усунення прогалін відбувається поза комунікацією між безпосередніми сторонами угоди із урахуванням і з допомогою інтересів та цінностей міжнародного співтовариства.

І третій крок – це інтеграція, яка розуміється як процес включення (інтеграції) угоди у контекст фундаментальних цінностей міжнародного співтовариства, тобто критика виявлених внаслідок інтерпретації загальних очікувань сторін з погляду згаданих цінностей. Інтеграція угоди вимагає адаптації конкретної угоди з вищими цінностями (до вищих цінностей), на яких засновується міжнародне співтовариство. Такі цінності відображені,

перш за все, в імперативних нормах міжнародного права (*jus cogens*) і міжнародних зобов'язаннях (*erga omnes*) [140, с.93].

Отже, розглянемо один із різновидів (найбільш поширений) у міжнародному дискурсі жанр перемовин. Перемовини, як альтернативу безпеки глобального світу, визначають доктор філософії Майкл Спенгл (університет Денвер), доктор філософії Міра Уоррен Айзенхарт.

Окрім звичного використання перемовин у сфері міжнародних відносин, вони можуть служити як зорієнтований комунікативний процес для побудови взаємостосунків, встановлення і зміни норм поведінки перемовників. Вони можуть допомогти досягти розуміння у міжособистісних взаєминах і взаємостосунках між членами об'єднань, як зазначають дослідники.

До етапів ефективних перемовин віднесені складові дискурсивної практики, яка набула узагальнень на підставі багатолітніх перемовних процесів. Основні елементи перемовин, за Пітером Адлером, – це комунікація і процес вирішення проблем. Для їх результативності необхідне:

1. Знання закону.
2. Визначення проблемних точок зору:
  - обговорення проблем і врегулювання суперечностей до спільного засідання індивідуально з кожним.
3. Виявлення кращих лідерських якостей кожного учасника:
  - визначення мети перемовин; врахування мети опонента.
4. Підготування якісної інформації:
  - встановлення того, які культурні відмінності відіграють важливу роль у МК.
5. Чітке формулювання своєї думки.
6. Уміння ефективно слухати; ставити запитання, узагальнювати, переформулювати, бути гнучким, вміти керувати емоціями і бути терплячим.

7. Когнітивні навички: проникнення у суть проблеми і генерування ідей; терпіння, наполегливість.

- Мікронавички: вміння керувати напруженістю перемовин і виходити із складних ситуацій.

- Фізична і психологічна витримка.

8. Визначення своїх інтересів.

9. Встановлення інтересів опонента.

10. Встановлення можливої сфери згоди.

11. Розподіл часу до комунікативного акту.

12. Урахування культури (культурний етикет ведення перемовин).

13. За сигналами мови тіла опонента (негативними) задля подальшого співробітництва оголошення перерви у перемовинах.

14. Вміння міняти стиль МК (знання мови і звичаїв перемовин).

15. Повага до звичаїв сторони, яка приймає.

16. Володіння інформацією.

17. Дотримання основних етичних стандартів: конфіденційність, об'єктивність, нейтральність.

18. Ефект (елемент) справедливості: чесність, об'єктивність, справедливість [196].

Зазначені параметри найбільш усебічно доповнюють і творять основну модель комунікативної раціональності в МПД. Його ж до певної міри доповнюють і інші складові, серед яких особливе місце займає політична репрезентанта.

Політичний компонент у МПД – це не завжди «часовий», кон'юнктурний елемент. Суттєвою для ефективності ведення перемовин визріває така заувага: дієвість політичного слова не дорівнює словесній магії, хоча й містить елементи останньої. Про це, зокрема, свідчить психологічно реальне відчуття, притаманне суб'єктам владного контролю, а саме відчуття впевненості, що для досягнення необхідного результату досить просто вимовити потрібне слово чи вжити його у політичному документі. На

можливу дію цього фактора завжди слід зважати у процесах прийняття рішень [262, с. 22].

Основою перемовного процесу є різноматична, у т. ч. політична інформація, що має свої закони організації. Важливим з точки зору теорії інформації та соціолінгвопсихології є сприйняття інформації та запобігання її спотворенню. Перешкоджання дезінформації формується на основі законів організації інформації, серед яких: закон межі; закон асоціацій; закон структурної чіткості; закон сенсорності, які сприяють забезпеченню «дії» комунікативної раціональності.

Перший спосіб формулювання, оформлення і передачі інформації, який має назву закону межі, полягає у тому, що найкраще запам'ятовується початок і кінець інформації. Початок розмови, безперечно, репрезентує особу комунікатора, відповідно налаштовує до наступного сприйняття повідомлення, а у випадку невдачі – взагалі підриває авторитет того, хто доповідає. У підготовці виступу на початок слід винести красномовні факти з їх належною аргументацією. Структурним завершенням викладу має бути така ж композиційно чітка інформація у формі висновку, запитання чи трактування. Щоб не бути голослівним, потрібні вагомні, без прикрас, підтвердження того, про що йшлося як про основну причину зустрічі. У цьому структурному проєтуванні вагомності аргументації замало. Потрібна логічна послідовність і зв'язок між повідомлюваними фактами чи явищами.

Хоча найбільшу інформаційну наповнюваність містить не початок виступу чи повідомлення і не кінець, а його центральна (основна) частина. Потреба в логічній побудові ставить вимогу продумати план розмови чи письмового викладу, динамічності основного блоку повідомлення.

Закон асоціацій побудований на принципах асоціативного мислення: краще сприймається і запам'ятовується те, що слухач або читач може зв'язати з відомою йому інформацією чи вже засвоєною її частиною. «Асоціанти», на думку В. Сергєєвої, можна укласти в певний

інформаційний ланцюг: ціле – частина; рід – вид; поняття – типова ознака; діяч – дія – результат – наслідки.

Наведені «асоціативні пари» не є знаковими для всіх без винятку реципієнтів. «Файли (асоціанти) можуть утворювати зв'язки за ознаками подібності ситуацій, схожості змісту і навіть на основі римованих закінчень слів» [188, с. 47]. Так, вислів першого Президента України «що маємо – те маємо» якнайкраще ілюструє цю тезу. Часто без будь-яких зусиль для добору ілюстраційного матеріалу з метою аргументації комунікатор резюмує саме таким усталеним штампом або стійким образним висловом, констатує тим самим закономірність чи несподіваність розвитку подій. Однак процес відтворення (а не перекладу) усталених образних словосполучень у кожній національній мові є складним не стільки для передачі змісту, скільки для його ментального сприйняття і засвоєння. Наприклад, з російської вислів «места не столь отдаленные» у ненормативному відтворенні «місця не так віддалені» є цілковитим спотворенням суті першого (що означає «місця ув'язнення»).

Кожне мовне явище має як внутрішню, так і зовнішню оболонку. У слові – зовнішню форму, тобто членороздільний звук, зміст, і внутрішню форму чи близьке, споріднене етимологічне значення слова, той спосіб, яким виражається зміст.

Отже, чіткість комунікації (аргументів і пояснень) на цьому етапі перемовин стає важливим інструментом у адекватно семантично сформованому дискурсі. Саме завдяки міжнародно-правовій дискурс-організації взаємин перемовини постають як альтернатива вимогам чи примусу, це форма переконань для подолання спротиву. Слушними підтвердженнями думки є висловлювання Г. Яворської, О. Богомолова про те, що «дискурс є не просто пасивним середовищем функціонування тих або інших концептуальних образів і схем, але й активним засобом їхнього конструювання й відтворення. Двосторонній характер зв'язку між вербальною діяльністю та соціумом становить одну з підвалин дискурсивних

студій. Одна з поширених дефініцій тлумачить дискурс як соціальну практику, що створює соціальну структуру і водночас створюється нею. Натомість дослідники, які працюють у галузі когнітивної лінгвістики, демонструють, яким чином базові ментальні моделі, «репрезентовані в мові, впливають на формування наших соціальних уявлень» [262, с. 22].

Зіставлення мов і культур виявляє не тільки загальне, універсальне, але й специфічне, національне, самотутнє, що зумовлене розбіжностями в історії розвитку народів.

У міжкультурній комунікації такими архетипами, що впливають на рівень ефективності, є сформовані в соціумі рівні взаємодії:

Етнічний рівень взаємодії культур характерний для відносин між локальними етносами, історико-етнографічними, етноконфесійними та іншими спільнотами. Етнос зобов'язує до обізнаності зі специфікою спілкування.

На національному рівні взаємодії регулятивні функції значною мірою виконують державно-політичні структури, що свідомо мають формувати ментальну культуру взаємодії.

Цивілізаційний рівень взаємодії набуває спонтанно-історичної форми. Однак на цьому рівні можливі найбільш істотні результати в обміні духовними, художніми, науковими досягненнями.

У повсякденній практиці спілкування країн і народів світу частіше за все перетинаються процеси і відносини, характерні для всіх трьох рівнів взаємодії. Посилення міжкультурної взаємодії етносів стає характерною ознакою сучасної доби, але залежно від соціальних умов вона може проявлятися по-різному. В одних випадках міжкультурна комунікація може стати джерелом загострення етнокультурних суперечностей, а в інших – навпаки, яскравим проявом однієї з об'єктивних закономірностей зближення етнічних культур.

Соціальні сили діють у світі комунікативного зв'язку суб'єктів. Відтак людська поведінка невідривно пов'язана із соціальним (у нашому випадку –

міжкультурним) контекстом. Кожний такий контекст створює певний психологічний клімат, який впливає на думки і поведінку людей. Отже, наступна складова ефективного міжнародного дискурсу – це атмосфера, або клімат.

«Клімат – це загальна якість контексту» правового міжкультурного дискурсу. Диференціація поля зводиться до таких різновидів: 1) тепле, безпечне; 2) холодне і напружене. Психологічний клімат міжнародних взаємин служить контекстом, який підтримує чи нейтралізує такі фактори, як довірливі стосунки, відкритість комунікації, а також спосіб обговорення і управління суперечностями [196, с. 84-85].

Отже, дані спостереження вчених доводять, що «теорія силового поля» пояснює принцип дії основних сил, які впливають на вибір слів, емоційні реакції, тиск чи вибір тактики у комунікації.

Якими б не були контекстуальні відмінності у міжнародних перемовинах, характерною для них залишається потреба у побудові довіри, вирішенні проблем і досягненні згоди [196, с. 103], для яких значення раціонально дібраних слів стає визначальним.

Нейтральність у доборі виражальних засобів міжкультурної комунікації хоча й у ряді випадків виправдана – це мова компромісу, уникнення агресії, подолання протистоянь опонентів, вагомості міжнародно-правових аргументів. Однак вона (міжкультурна комунікація) лише через деформативний зміст може вплинути на психолінгвальний менталітет із подвоєнням ворожого ставлення чи підвищеної чутливості до розбіжностей, що поглиблюють конфлікт [196, с. 83]. У такому випадку стратегічно виправданим стає крок «перетворення конфлікту у спільну проблему, яку необхідно врегульовувати чи вирішувати спільними зусиллями та взаємодією». Відтак наявність емоційно-експресивних відтінків у доборі вербальних засобів сприяє побудові такого правового дискурсу, який містить ознаки «поступливості на перспективу» (формула згоди/незгоди «так..., але...»), тобто означає прокладення «мостів» для розв'язання цьогочасних і

майбутніх комунікативних невдач. Такий прийом стає реальним шансом для неперервності правового міжнародного взаємозв'язку.

У теорії соціальної взаємодії відомими є напрацювання дослідників щодо управління конфліктами і формування норм, спрямованих на побудову комунікації. У них ми вбачаємо і правову основу підтримання взаємостосунків. Це: намагання зрозуміти позицію іншого учасника з його точки зору; визнання повністю цінності ідей іншого учасника; акцентування на позитивних рисах іншого учасника і обмеження вияву негативних емоцій; реагування на законні вимоги іншого учасника; демонстрування чесності і високої моральності, вияву себе як турботливої і справедливої людини; сприяння іншим у побудові спільної комунікації на основі обміну думками, активного слухання і спільного використання інформації.

Узагальнивши твердження Дейча, Тидвелл зробив слушний висновок про те, що комунікація і мова відіграють основну роль у координації дій, вони служать своєрідним каналом, який забезпечує зв'язок людей з ідеями і засобом (методом) володіння владою. Щоб слова не викликали конфлікту, вони повинні бути позбавлені загрозливого змісту і не призводити до поляризації думок, а стимулювати комунікаторів до взаємодії [196, с. 83–84].

У правильному руслі розмови значну роль відіграє тональність мовлення. Тональність у мовленнєвому аспекті – це мовні формули спілкування, дібрані з урахуванням комунікативної ситуації, статусу співрозмовника, мети комунікації. У європейському культурному ареалі розрізняють п'ять різновидів тональностей: високу (для перемовин, прес-конференцій та інших урочистих офіційних заходів), нейтральну, або звичайну (що функціонує у сфері виробничих взаємин), дружню (що функціонує у сфері родинних та дружніх стосунків).

Нерозрізнення тональностей спілкування стає причиною ускладнення міжособистісної комунікації, збільшення комунікативних конфліктів та інших типів непорозумінь у міжнародному дискурсі. Цим зумовлена необхідність формування культури міжнаціональної комунікації, оскільки

вона є важливим чинником суспільної інтеграції, засобом формування правової культури взаємин.

Структуру ефективних дискурс-практик часто ускладнюють труднощі, які виникають у міжнародних перемовинах. Для узагальнення і вироблення своєї методології (див. додаток В) не відкидаємо тих теоретичних напрацювань, які якнайповніше окреслюють коло проблемних комунікативних месиджів. Як правило, дослідники називають їх, узагальнюючи, близько двадцяти. Серед них: 1. Етнічні складнощі, що виступають бар'єрами порозуміння. 2. Релігійні погляди. 3. Статеві субкультурні орієнтації. 4. Організаційні (корпоративні) культури. 5. Стиль презентацій комунікатора і мови. 6. Наслідки минулих конфліктів (антецеденти); ворожість і недовіра. 7. Конфлікт цінностей. 8. Чисельність складу учасників. 9. Подолання культурних суперечностей. 10. Переконавання інших у прийнятті нових ідей і стилів поведінки. 11. Урегулювання суперечностей, збереження дружніх стосунків. 12. «Правові принципи до цього часу знаходяться на етапі розвитку...». 13. Масштаби використання формальних повноважень (використання сили і своїх формальних прав). 14. Емоції – це «щось погане» – застаріле поняття. 15. «Емоції можуть підказати, коли необхідна допомога збоку (Патнем). 16. Наявність сторін (або думок), у чий інтерес може не входити співробітництво. 17. Відсутність здорових (міцних) взаємовідносин. 18. Виражене протистояння [249; 2].

Культура розглядається як універсально поширена і водночас специфічна для певного суспільства, нації, організації або групи орієнтаційна система, яка зумовлює сприйняття, мислення, оцінювання та дії людей у середині відповідного суспільства. Вона репрезентована відповідними символами: мова, немовні форми вираження, такі як міміка і жестикуляція та специфічні значеннєві норми поведінки. Вона передається через процес соціалізації наступному поколінню і дає можливість членами суспільства долати їхні життєві і природні перешкоди. Культурно-специфічна орієнтаційна система складається із певних культурних стандартів, а саме:

норм, оцінок, переконань, ставлень, правил, і яким слідуєть, і які поділяють члени цієї культури. Ці стандарти дають членам відповідної культури орієнтир для їх власної поведінки і змогу вирішувати, яку поведінку необхідно вважати нормальною, типовою або прийнятною. Культурні стандарти служать водночас як мірило для визначення власної поведінки, для очікувань стосовно поведінки інших, а також для сприйняття і оцінювання поведінки ближнього. Основні культурні стандарти це ті, в яких йдеться про сприйняття, мислення, оцінювання, дію, і центральне значення мають міжособистісні сприйняття і оцінки.

Таким є етнічний рівень. Взаємне засвоєння елементів культури, з одного боку, сприяє інтеграційним процесам, взаємному збагаченню, обміну тощо. А з іншого боку – супроводжується посиленням етнічної самосвідомості, прагненням до закріплення етнічної специфіки. Для будь-якої етнічної культури завжди небезпечні як надмірне тяжіння до іншої культури, так і її самоізоляція. Абсолютизація першої тенденції може призвести до поглинання або обопільного занепаду обох культур. Водночас добровільна самоізоляція культури позбавляє її самопізнання, що, як відомо, конструюється лише шляхом контакту і порівняння з іншою культурою. Дані тенденції повинні принаймні урівноважувати одна одну, стимулюючи утворення елементів, яких бракує тій або іншій культурі, і поповнюючи тим самим число етнокультурних компонентів.

Національний рівень взаємодії культур є значно складнішим, ніж етнічний, тому що охоплює не тільки ціннісний, а й політико-правовий, соціально-економічний та ідеологічний аспекти. Підставою виокремлення цього рівня є твердження, що найвищою формою етнічної спільності є нація. Головне, що відрізняє націю від етнічної спільноти, – це не тільки рівень соціально-економічного розвитку, але й її внутрішня структура, заснована не на кровній спорідненості, а на соціальному принципі. Для нації характерні велика внутрішня консолідація і високий рівень національної самосвідомості. Національна єдність виникає як на моноетнічній, так і на поліетнічній основі

через спільну господарську діяльність і державно-політичну регуляцію. Це доповнюється і створенням відповідної культури – мови, ідеології, норм, звичаїв тощо. Національне об'єднання перш за все здійснюється державою. У сфері культури вона також виступає важливим засобом утвердження єдності. Саме у спілкуванні між цивілізаціями у минулому досягалися найсуттєвіші результати в обміні духовними, художніми, науковими досягненнями.

Отже, культура певного суспільства полягає в тому, що необхідно знати особливості вияву культури, щоб мати змогу діяти так, як це прийнятно для членів цього суспільства. Культура не є субстанцією матеріальною. Вона також не складається з предметів, людей, форм поведінки або почуттів, а означає гармонійне поєднання цих компонентів. Культура – це форми речей, що знаходять своє відображення в голові людини. Культура – це моделі, за якими людина сприймає певні речі, це моделі відношення речей між собою та їх інтерпретація. Саме тому все, що люди роблять або про що говорять, що вони в соціальному плану узгоджують між собою, є продуктом їх культури.

Мова і культура співпадають в комунікації. Комунікація як особливий вид діяльності людини опирається на такі її форми, що актуалізуються людьми в їх міжособистісному контакті. Це стосується, насамперед, усієї сфери вербальної, невербальної, паравербальної та виразної комунікації. У своїй життєвій практиці кожна людина долучається до комунікації, використовуючи при цьому такі істотні можливості виразності, як власна мова, а також жестикуляція, одяг, хода, спосіб використання приміщення та інше.

Розбіжності в міжкультурному спілкуванні:

- існують різні, відмінні одна від одної культури;
- культура і комунікація стоять у тісному взаємозв'язку;
- учасники комунікації є завжди носіями певної культури;
- елементи культуральності знаходять свої відображення у комунікації;
- схожі культури полегшують комунікацію, різні – ускладнюють її;
- причетність до певної культури припускає специфічність комунікації;

- різні мовні структури та різні мовні закони в різних ситуаціях;
- різні норми вживання, такі як, наприклад, фразеологічні звороти, соціально нормовані схеми дій, використання діалектів;
- різний соціокультурний контекст: системи традицій, норм, оцінок, історичні і географічні реалії, політична система, соціальний устрій, власне розуміння культури, освітніх та соціальних ідеалів, табу тощо;
- різний рівень пізнання окремого індивідуума, його «горизонт», а саме: соціальне довкілля, життєва практика, здобуті навички, умови життя та праці, традиції, соціальний статус та інше.

При вступі у комунікацію носіїв різних культур є цілком вірогідною поява певних проблем, що від початку пов'язані з причетністю до різних культур. Проблемами можуть бути труднощі в порозумінні, нерозуміння, створення окремих упереджень.

Міжкультурна комунікація сприяє розвитку міжнародних відносин для вдосконалення міжнародно-правового дискурсу. Це передбачає здійснення спілкування на національному, регіональному і глобальному рівнях. Тобто дозволяє всебічно розглянути процес взаємодії культур, визначити його механізми та принципи, виокремити головні чинники цього процесу, з'ясувати взаємозв'язки і на цій основі зробити узагальнення та висновки. Дослідження з питань взаємодії культур свідчать про те, що зміст і результати міжкультурних контактів здебільшого залежать від здатності учасників розуміти один одного і досягати згоди, яка головним чином визначається етнічною культурою кожної зі сторін, психологією народів, пануючими в тій чи іншій культурі цінностями.

У творенні міжнародно-правового дискурсу беруть участь як великі, так і малі нації, які можуть мати або не мати своєї державності. Але вплив великої нації або цивілізації, без сумніву, більш масштабний, ніж малих етнічних груп (хоча вплив останніх не слід недооцінювати). Таким чином, взаємодія культур – це особливий вид безпосередніх відносин і зв'язків, що встановлюються між двома або декількома культурами, а також тих впливів,

взаємних змін, які проявляються в ході цих відносин. Вирішальне значення для ефективності дій міжнародно-правового дискурсу у процесах взаємодії культур набуває зміна станів, якостей, сфер діяльності, цінностей тієї чи іншої культури, породження нових форм культурної активності, духовних орієнтирів і ознак способу життя людей під впливом зовнішніх імпульсів.

Труднощі перекладу і розуміння дискурсів іншого культурного походження пов'язані із тлумаченням вторинної структури, тобто задуму комунікатора, цілісного змісту, зумовленого власними законами тексту. Так, при аналізі древньокитайських ідеологічних текстів береться до уваги вся багаторівнева система. На їх прикладі В. Спірін доводив, що смислові зв'язки виникають не лише між лінійно розташованими одиницями, але також і між такими елементами, які значно віддалені один від одного і не об'єднані будь-якою однією граматичною структурою. Особлива будова текстів була пов'язана із виробленням і застосуванням філософського категоріального апарату: форма тексту виражає категоріальне розчленування явищ об'єктивного світу і вказує на спосіб його осмислення не залежно від того, названі у тексті категорії чи ні.

Як констатують дослідники (А. Коршунов, В. Мантатов), найбільш глибоке розуміння тексту досягається лише у тому випадку, якщо враховуються структурні особливості тієї культури, до якої він належить, оскільки кожний елемент культури одержує зміст лише у співвідношенні зі всією її системою. Щоб зрозуміти іншу культуру, треба виявити ту «систему відліку», яка обумовлює спосіб мислення. Доки не буде виявлене те формотворче начало, яке визначає кут зору на речі і явища, те, що відрізняє одну культуру від іншої, доти всі переклади не будуть мати достатньої глибини розуміння. Але для того щоб її досягти, потрібне реконструювання тих «моделей світу», які лежать в основі даної культури [121, с. 291, 293].

Із сказаного робимо висновок про те, що структура міжнародно-правового тексту в ідеалі по суті постає як питання про методологію пізнання, про структуру категоріального мислення та правосвідомості в

інших міжкультурних комунікаціях. Часто переклади міжнародно-правових текстів неадекватні від прямої передачі предметного змісту, що не забезпечує правового адекватного розуміння смислу цілого тексту через неоднакову, «багатоярусну» правову вітчизняну і міжнародну семантику, неможливість швидкісного встановлення авторського коду, розшифрування його (правового міжкультурного тексту) системи символів.

Однак перелік суб'єктів міжнародного права не усталений. Посилаючись на слушний висновок О. Мережка, який узагальнив досвід сучасної практики, зазначаємо можливість комунікації в укладанні угод не лише держав та міжурядових організацій, але й міжнародних неурядових організацій (Міжнародний Комітет Червоного Хреста), суб'єкти федерацій, муніципальні органи, публічні інституції, державні агентства тощо.

Наявні «інтернаціоналізовані контракти», міжнародні угоди між державою і приватною особою, як і угоди держав з неурядовими організаціями та товариствами приватноправової форми не вважаються міжнародними договорами. Такі комунікативні акти міжнародного рівня можна розглядати як міжкультурну комунікацію. Беремо до уваги те, що «приватні особи та неурядові організації не мають статусу повноправних суб'єктів міжнародного права» [143, с. 63].

Значну актуалізацію дискурсивного прояву мають політичні домовленості або «декларації про наміри». Це зріз такої міжнародної комунікації, на якій особливо позначається право на комунікацію кожної зі сторін: це взаємодія без «наміру брати на свої держави будь-які юридичні зобов'язання», лише намір взаємодіяти на етапі тимчасового збігу їхніх політичних цілей. При зміні політичних обставин держава не нестиме жодної міжнародно-правової відповідальності, хоча, за твердженням фахівців, політичні домовленості на відміну від міжнародних договорів, не маючи юридичної сили, усе ж таки не позбавлені ефективності.

Якщо клімат між країнами прохолодний, то відразу з'являються певні квоти, перешкоди діловим відносинам. Як тільки ж від глав держав

надходить сигнал про «потепління» у взаєминах, бізнес відразу обирає курс на зближення.

У дискурс-аналізі характеру міжнародної угоди з огляду на те, чи є вона договором, чи політичною домовленістю, акцентується увага на лексико-стилістичних особливостях тексту угоди, на використанні спеціальної термінології та стилі викладу зокрема. Декларативністю і загальним характером позначені такі міжнародно-галузеві словосполучення, як «сторони будуть прагнути», «докладуть усіх зусиль», «продовжує мати ефект», «спільно вирішили» та ін. Такі маркери вказують на те, що текст є лише політичною домовленістю, «декларацією про наміри» і держава не буде нести жодної міжнародно-правової відповідальності у випадку порушення домовленостей. Натомість більшою конкретикою, чіткою констатацією і правовим обов'язком наділені лексико-фразеологічні засоби договору, приклади яких усталені та відомі. Це: термінолексика як загальнонавживана, так і суто галузева. Наприклад, брати на себе зобов'язання; вчинено; умови; автентичний; угода; домовленість; стаття та ін. [143, с. 69].

Політична діяльність, як зазначають дослідники, – це головним чином діяльність дискурсивна, «тобто діяльність, що здійснюється у вигляді «розмов» і всілякого роду текстів. Політична реальність, власне, створюється тим, що сказане або написане, а кожне публічне висловлення політичної особи дорівнює політичному вчинкові. Дієвість, активність політичного дискурсу – це його сутнісна характеристика. Складність, однак, полягає в тому, що зміст таких вчинків важко визначити, їхні наслідки є опосередкованими, тому їх важко спрогнозувати, а надто проконтролювати. Втім те ж саме можна твердити про будь-яку складну соціальну дію» [262, с. 22].

Відтак, фіксація політичної домовленості вирізняється деякою абстрактністю, розпливчатістю, умовністю формулювань на зразок: учасники; уряди; підписали; вирішили; рівнодійсний; параграф; домовленість; розуміння; положення; здійснення та ін. [143, с. 69].

Отже, на рівень ефективності МПД здійснюють вплив національні, історичні контакти та дискурси, культурні стандарти, морально-правові засади діяльності держав і народів, дискурс-клімат перемовин у додержанні національних і міжнародних норм права, мовні відповідники адекватності стилю ведення перемовин.

До політичних складових, які ускладнюють комунікативну раціональність, а то й руйнують міжнародний дискурс, належать: політична нестабільність, погана реалізація заявлених планів (наприклад, співпраці властей і бізнесу), неповернення до історичних аналогів перемовин, часті «переділи» у вигляді демонстрування сили, декларативність, безвідповідальність та ін. Усі ці чинники не сприяють забезпеченню належного рівня творення МПД засобами комунікативної раціональності.

Висновки до другого розділу

1. Спираючись на юридичні аксіоми, які діють у міжнародному праві, норми цього права у галузі перемовного процесу набувають повноти реалізації, якщо дотримані: верховенство права, самостійність держав, недоторканність їхньої території, право держави на рівноправні і суверенні стосунки тощо. За своєю природою міжнародне право є засобом регулювання взаємовідносин у рамках правового дискурсу. Слід зауважити, що на нинішньому етапі на фоні взаємодії практично всіх держав світу, виникає ряд конфліктогенних завдань і суперечностей у комунікативному акті, який нівелює і руйнує на перспективу усталені норми міжнародного співробітництва, а перемовний процес не отримує адекватної раціональності, веде до непередбачуваних наслідків у дії національного права.

2. Існує проблема герменевтична - конфлікту трактування, кваліфікації державних інтересів чи дій. Відтак актуалізація по-

сучасному сформованих міжнародно-правових дискурсів гостро потребує філософсько-правових підходів до урахування як класичних традицій, так і політичних контекстів для випрацювання умов творення ідеального міжнародно-правового дискурсу на засадах рівності, справедливості, в організації світового правопорядку для досягнення мети комунікації на основі гуманності, комунікативної співвідповідальності за наслідки перемовного процесу, визнання права іншості на втілення своїх національних пріоритетів з урахуванням міжнародних стандартів.

3. Складність (насамперед ментальна) у вирішенні суперечливих, колізійних проблем взаємостосунків держав породжена складністю розуміння і трактування як дискурсу, так і комунікації. Це пов'язано зі значною кількістю смислів текстів, які призводять до герменевтичних зміщень у тлумаченні подій, фактів, явищ. Способи обумовлення і передбачення такої неоднорідності смислів дали б змогу запобігати появі конфлікту комунікацій, подоланню принципових розбіжностей щодо застосування права кожної країни, але й усіх учасників перемовного процесу у міжнародному масштабі. «Герменевтичне» прочитання таких дискурсів повинно ґрунтуватися перш за все на тому, що правовідносини, визнані законними в одній державі, повинні бути визнані іншою державою, якщо не буде доведено їхньої незаконності. Відтак актуалізується потреба і зростає питома значення уніфікованих норм права, спрямованих на зближення і взаємопроникнення національних систем права, які регулювали б комунікативний сучасний процес взаємодії держав світу.

Нові можливості розвитку комунікативного МПД пов'язані із послідовним дослідженням герменевтичних основ критицизму, із використанням відповідних методологічних підходів у сфері гуманітарного пізнання. Відбувається усвідомлення проблеми

універсальності герменевтики, наявності всюди, де «не відбувається безпосереднього розуміння, або де доводиться брати до уваги можливість непорозуміння» під час усної чи писемної комунікації, особливо міжнародної.

4. Ефективність таких взаємозв'язків позначається як правовими нормами комунікації, так і морально-етичними заходами, оскільки міжнародно-правову раціональність у контексті ефективності ми трактуємо як систему правових цінностей з ознаками верховенства права, яке регулює міжнародні відносини між суб'єктами. До складових елементів моделі ефективного дискурс-процесу належать елементи міжнародного порядку: міжнародна мораль, міжнародна толерантність, загальнодержавна нормативна система, міжнародні політичні норми, повна добровільність і відкритість у комунікативному акті. Показниками ефективності комунікації є прагматичний культурологічний аспект, лінгвоментальний чинник, соціально-психологічний, що результивує задоволеність або незадоволеність перемовників. Ступінь ефективності міжнародного дискурсу визначається рівнем додержання національних і міжнародних норм права.

Актуалізується надалі питання про те, яким чином результивувати сприйняте, віднаходити те позитивне начало, яке виявило б свою найвищу ефективність у міжнародно-правовій комунікації.

РОЗДІЛ 3

Дискурс-онтологічні локалізації правового забезпечення геостратегічних шансів України

3.1. Національно-правові домінанти міжнародно-правового дискурсу

Міжнародно-правовий дискурс є системою аксіологічних, антропологічних і онтологічних концептів, що універсалізують дискурсивний порядок і стають «результатом онтологізації нормативного змісту міжнародних документів і параметрів середовища, пов'язаного із дискурсивним простором міжнародного права» [122, с. 17].

Домінанта – це «основна, панівна ідея, головний, панівний принцип; основна ознака або найважливіша складова частина чого-небудь». [193, с. 192]. У даному випадку це національний пріоритет у складовій міжнародних відносин із незаперечним підходом: сучасне національне право повинно відповідати стандартам міжнародним.

У вітчизняній філософсько-правовій науці досі не вивченими є проблеми досягнення домінантної комунікативно-дискурсивної раціональності у певних професійних галузях. Імпульс до досягнення філософсько-правових аспектів міжнародно-правового дискурсу дають праці американських юристів М. Макдугала, Г. Лассвела, Дж. Міллера, а також російських вчених Ф. Мартенсена, Л. Хенкіна та ін. Однак демократизація сучасної суспільної-політичної системи передбачає потребу визначення конкретних пріоритетів політики національної безпеки, радикальних змін підходів до розв'язання взаємин на міжнародному рівні у рамках міжнародного права, виходячи з інтересів не лише владних вказівок, а насамперед на основі рівноваги інтересів суспільства і держави, держави і громадян.

Щоб з'ясувати національні пріоритети міжнародно-правового дискурсу, слід звернутися до ролі та місця в ньому міжнародного права, у системі якого детермінований, власне, наш об'єкт вивчення.

Задля побудови міжнародного правопорядку міжнародне право покликане було стати основою міжнародних відносин. Однак у різні історичні періоди теоретики права бачили його роль не однаковою. Так, наприклад, напередодні другої світової війни їхні переконання зводилися до того, що міжнародне право неспроможне запобігти війні. Тобто, міжнародне право розглядалося як «позитивна спроба побудувати міжнародний правопорядок», чим, як стверджують дослідники, заперечувалося існування самого міжнародного правопорядку та ефективність дії в його структурі міжнародного права» [145, т. 1, с. 937].

На противагу вищевикладеній позиції була висунута інша – «реалістична», з якої проглядався скепсис до міжнародного права, невизнання звичаїв та сили права, а подекуди і перебільшення необхідності чи корисності міжнародного права у національних інтересах. Проте настав час докорінних змін у підходах до оцінки міжнародного права. Звернемося до коментарів авторитетних джерел.

«В сучасних умовах лише правова держава відповідає міжнародним критеріям спроможності добросовісного дотримання прав і свобод людини, і лише правова держава може дозволити собі зробити міжнародне право основним знаряддям своєї зовнішньої політики та дипломатії права, про яку говорив Л. Хенкін. Тому простого розуміння міжнародного права як основи зовнішньої політики України ще замало, навіть якщо таке розуміння буде у вчених, політиків і дипломатів. На жаль, у даний час в Україні спостерігається криза у сфері економіки та державності, що не тільки не наближає країну до правової держави, а навіть віддаляє її від цього ідеалу внаслідок того, що положення Конституції, не наповнюючись реальним змістом, стають формальними атрибутами влади. Подолання цієї кризи і

поступовий розвиток в Україні демократії є умовою утвердження в її зовнішній політиці саме дипломатії права» [145, т. 1, с. 937].

Основу міжнародної перемовної діяльності становить другий розділ Конституції України. Вищу нормативну силу мають принципи міжнародного права. Загальновизнані норми міжнародного права (*jus cogens*) відрізняються від тих, які можуть змінюватися угодою суб'єктів міжнародного права (*jus dispositioun*). Комунікативна практика, беручи за основу вищевикладене, спирається на Декларацію про принципи міжнародного права, Статут ООН, Заключний Акт Ради з безпеки і співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 року. Ці документи передбачають відповідність міжнародної практики взаємодії 10 основним принципам, серед яких: принцип незастосування сили або загрози сили; принцип мирного вирішення міжнародних спорів; принцип співробітництва держави; принцип рівноправності й самовизначення народів; повага прав людини й основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії й переконання та інші.

Реалізація у перемовній практиці вказаних принципів закономірно співвідноситься із засадами комунікативної раціональності. Наприклад, такі визначальні принципи, як повага прав людини й основних свобод, включаючи свободу слова, думки, совісті, релігії і переконання, реалізуються у складному перемовному процесі, що спирається на наявний історичний спадок людства, однак це має бути форма залежної чи авторитарної комунікації. Міжнародно-правову комунікацію спричиняють завдання правового дискурсу. Він передбачає рівень довіри, толерантного погодження чи непогодження, рівень виваженого саморозкриття, впливу на комуні кантів та контролю комунікативних дій, що склалися у процесі формування історії відносин країн і народів (див. додаток Ж).

Отже, важливою домінантою є міжнародне право як складова частина правової системи України. У процесі свого існування сучасна домінантна держава встановлює різноманітні стосунки з іншими державами і міжнародним співтовариством у цілому. Вони будуються на двосторонньому,

регіональному, субрегіональному та універсальному рівнях, спираючись на застосування норм міжнародного права. Сутність держави та місце, яке вона займає у своєму регіоні та світі, досить чітко виявляється в міжнародно-правовій позиції держави щодо загальних і конкретних питань міжнародного спілкування, а також у тому, наскільки ефективно діють в її правовій системі національні засоби для сумлінного виконання нею своїх міжнародних зобов'язань. Дотримання цих зобов'язань значною мірою може бути гарантією для держави жити в умовах миру, безпеки і національного благополуччя. Норма міжнародного права, що вимагає виконання юридичних зобов'язань, є основним критерієм правомірного поведіння держави на міжнародній арені. І від того, наскільки дана держава та її представники юридично і психологічно готові до дії в її правовій системі міжнародно-правових норм, і який вона обере для цього правовий механізм, залежить ступінь реалізації норм міжнародного права в суспільному житті.

У контексті комунікативного підходу до праворозуміння право вже не фігурує як похідна виключно від вольових імпульсів суб'єкта політичної та законодавчої влади. За слушним твердженням І. Тімуш, вона як самоорганізована система (із такими формами буття, як нормативний текст, індивідуальна й суспільна правосвідомість та дійсні правовідносини) функціонує як органічна єдність усіх названих компонентів, які діють у їхній взаємозалежності [205, с. 94] з іншими складовими суспільного буття у рамках світового співтовариства.

Слід враховувати, що форми правової організації кожної конкретної держави зумовлені різноманітністю факторів, у тому числі – рівнем культурно-історичного розвитку країни, ментальністю (національними і духовними традиціями), способом мислення, досягнутим рівнем правової культури населення у державі. Отже, культурно-історична своєрідність держави і права постає у міжнародно-правовому дискурсі визначальною, однак за всієї її виправданості, домінантними є потреби національні в ім'я

позитивних перетворень, і не лише для себе, але й для забезпечення блага всіх країн та народів.

Практика застосування міжнародного права в національних правових системах держав свідчить, що взаємодія між ними забезпечується передусім дією договірних та звичаєвих норм міжнародного права, що є основними джерелами в системі сучасного міжнародного права. При цьому необхідно підкреслити, що сучасне міжнародне право дедалі більше набуває договірного характеру, в результаті чого упродовж останніх десятиліть чимало його інститутів і галузей перейшли зі звичаєвого права в договірне. Крім того, нові галузі міжнародного права виникають, як правило, також у договірній формі, і закономірно, що розвиток міжнародного права пов'язується з його кодифікацією і прогресивним розвитком, особливо в рамках ООН. У її структурі, як відомо, існує спеціальний орган – Комісія міжнародного права, на яку покладено здійснення цієї мети. Однак і в цих умовах міжнародне звичаєве право продовжує відігравати велику роль у системі міжнародного права та широко використовується державою у своїй зовнішній і внутрішній практиці, адже чимало інститутів і навіть галузей міжнародного права все ще складаються переважно зі звичаєвих норм» [145, т. 1. с. 938].

На структурування МПД здійснюють вплив постійно змінні умови. Це підтверджують дослідники. У міжнародній практиці спостерігається виникнення нових норм міжнародного права, інтенсифікується співробітництво і допомога у розвитку інфраструктур комунікації, а у формі звичаю «Сучасний технічний рівень поширення у світі інформації значно прискорює формування міжнародно-правових звичаїв порівняно з попередніми епохами, де правові звичаї створювалися протягом багатьох десятиліть і більше. До того ж кодифіковане міжнародне право не скасовує норм міжнародного звичаєвого права: воно зобов'язує тільки дотримуватися принципу ієрархічності в застосуванні джерел міжнародного права, спочатку договірної норми, а потім звичаєвої. Отже, звичаєве міжнародне право

сьогодні широко застосовується у внутрішній і зовнішній практиці держав, включаючи судову практику, особливо у випадках, пов'язаних з нечіткістю змісту або неповнотою договірних норм. Загальновизнаним є той факт, що звичаєві норми міжнародного права сприяють підвищенню ефективності договірних норм» [145, т. 1, с. 938]. А комунікація стає немислимою, якщо вона не спрямована сама на такий результат.

Додамо, що саме міжнародне право є комунікацією. Як стверджує Марк ван Хоек, як і кожне право, вона, комунікація, є джерелом права [273]. Отже, взаємопов'язаність міжнародного права і комунікації, комунікації і міжнародно-правового дискурсу незаперечна із визнанням тих пріоритетних засад міжнародного права, про які йшлося вище.

Наприкінці 60-х років відомий американський професор міжнародного права Л. Хенкін зробив основоположний висновок про те, що «право є головною силою в міжнародних відносинах та головною детермінантою в національній політиці» [145, т.1, с. 937].

Сутність сучасного міжнародного права як права миру характеризує заборона війни, унеможливлення ведення класичної війни як способу розв'язання спорів між державами. Для комунікативного раціоналізму важливо: в міжнародному сучасному праві немає поняття справедливої і несправедливої війни, внаслідок чого в ньому не визнається анексія однією державою території іншої держави, що існувала з тими або іншими обмеженнями в старому міжнародному праві. Це вияв нової природи міжнародного права, в якому дійсно домінує суверенітет усіх без винятку держав та їхня територіальна недоторканність. Отже, сучасне міжнародне право надає всім державам реальні, а не абстрактні гарантії їх існування як суб'єктів міжнародного права. Зовнішня політика України і її міжнародна безпека вибудовується саме із такого розуміння міжнародного права. В Україні вже давно дискутується питання про концепцію національної безпеки. Її основу має становити оцінка сучасного міжнародного права як головного засобу захисту національних інтересів держави, а саме

національних преференцій – вибудованої системи комунікативної раціональності у МПД.

Насамперед це має стосуватися дипломатії України, яка ні в якому разі не повинна слідувати дипломатії, що дотримується розуміння міжнародного права згаданої реалістичної школи, тобто дипломатії, яка визнає корисність міжнародного права, не сприймаючи водночас його достатньо серйозно.

Міжнародні стандарти права є визначальними для національного права, критерієм його дії на міжнародній арені та добросовісного ставлення до своїх міжнародних зобов'язань у самій країні, в її правовій системі. Воно забезпечує механізми, форми і процедури, за допомогою яких держави підтримують, свої стосунки, здійснюють торгівлю та інші форми спілкування.

Згідно із Законом про внутрішню і зовнішню політику Україна визначилася із сучасною стратегією безпеки держави, заявивши про підтримку півноправних партнерських відносин зі всіма суб'єктами геополітики, зокрема, зі Сполученими Штатами Америки, Росією, Євросоюзом, тобто схвалена парламентом «прагматична, зважена, адекватна політика партнерства на всіх напрямках». Українська позаблоковість, на думку глави МЗС Костянтина Грищенка, має бути «відкритою, а не закритою, у тому числі для співробітництва із НАТО». Саме це є важливим концептом комунікативної раціональності, оскільки розуміння нинішнього курсу як наміру згорнути ідею повноправного членства України в НАТО викликала і викликає появу неоднорідного міжнародно-правового дискурсу як за межами держави, так і в середині її, що коментується як наявність нестійких європейських пріоритетів в українській зовнішній політиці і в стратегії розвитку держави загалом [156, с. 16].

Отже, сучасна кризова дійсність, у тому числі і в галузі міжнародних відносин, оголила ряд проблем міжкультурної взаємодії держав. Перша і основна – це привласнення права вести діалоги (а в тому числі і адресні

монологи) з позицій тиску, погроз і шантажу. Співробітництво в ім'я несправедливості розцінюється як співучасть у злочині [138, 139]

Хоча перемовні традиції склалися менш ніж два тисячоліття тому, проте потрібною для нинішнього етапу розвитку суспільства стає побудова нової шкали цінностей і порядку взаємодії перемовників. Вироблення нових міжнародних стандартів комунікації може носити: 1) рекомендаційний; 2) обов'язковий; 3) загальнообов'язковий характер.

Відтак перспективи національної політики з урахуванням використання засад комунікативної раціональності бачимо в орієнтуванні її на створення перш за все гармонійно сформованих механізмів взаємодії держави і суспільства, вироблення самодостатності, підтримки у здійсненні міжнародних завдань на благо людства.

Для розкриття характеру міжнародно-правової комунікації беремо за основу схему оцінювання спорідненої за інтенціями політичної комунікації, запропоновану Л. Климанською [107, с. 24]. Особливості міжнародно-правової комунікації вирізняються функціональною специфікою правового дискурсу – у його базовій інструментальній функції – відстоюванні на міжнародному рівні національних інтересів, через:

1. вираження політичних намірів, позиціонування генералізованої трансакції в реалізації зовнішньої політики держави;
2. продукування експліцитної інформації із базовими політичними цінностями та орієнтаціями;
3. герменевтична зорієнтованість у зовнішньополітичному контексті, інтерпретованість казуальних правових або протиправних колізій;
4. вироблення орієнтирів для комунікативно раціональних трансакцій.

Як «інституціоналізований вид спілкування» міжнародний правовий діалог характеризується набором типових для перемовного процесу ситуативно-семантичних моделей висловлювання; тактичних прийомів урівноваження позицій. Наприклад, у Договорі між Україною і Китайською

Народною республікою про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах (37854/2006) у письмовій формі зафіксовано та юридично оформлено правовий захист (ст.1) громадян обох договірних сторін на основі їхнього права звертатися до суду та інших установ, до компетенції яких віднесено цивільні та кримінальні справи. Їм надано право порушувати клопотання і здійснювати інші процесуальні дії за таких же умов, що і громадянам другої договірної сторони. У договорі не двозначними і повними у плані змістового вираження є інші статті Договору(1.3.4). пошук способів розв'язання проблем відображений у назвах статей: порядок зносин при наданні правової допомоги (ст.2), обсяг правової допомоги (ст. 3) форма доручення про надання правової допомоги (ст. 4), виконання доручення (ст. 5) та ін.. Вербальні засоби Договору адекватно відтворюють обговорені питання, дають об'єктивну оцінку реального стану речей з питань правової допомоги у цивільних справах (гл.ІІ), у кримінальних справах (гл. ІІІ) та ін.. Відповідність законним інтересам сторін у Договорі передана завдяки нейтральності добору лексико-фразеологічних засобів, наприклад: «за дорученням компетентних органів», «дипломатичні представництва», «судові і позасудові документи», «заходи примусового характеру», «країна перебування» та ін. [146. с.71-80].

Дієвим суб'єктом міжнародної комунікації є держава, яка повинна створювати умови всестороннього здійснення права на передачу та одержання інформації. Одночасно вона виступає суб'єктом, наділеним певними обов'язками щодо забезпечення суспільства гармонійними і справедливими відносинами.

Саме в національній правовій системі масив абстрактних норм міжнародного права здобуває своє реальне, життєве значення як для даної держави, так і для міжнародного співтовариства в цілому. Встановлення механізму сумісності двох різних за своїм характером правових систем – міжнародного права і внутрішнього права – зумовлює необхідність з'ясування поняття і змісту міжнародного права насамперед з погляду

загальної теорії права з метою виявлення між ними спільного. Зокрема, важливо усвідомити, що розуміння міжнародного права тільки як системи правових норм не відповідає його сучасній природі та змісту [145,с.938]. У зв'язку з цим актуалізується підхід, розроблений загальною теорією права щодо характеристики правової системи як «усього правового». Саме за такого підходу найкраще виявляється пріоритетна характеристика МПД на основі специфіки міжнародного права як окремої правової системи.

Незалежно від досягнутого ступеня розвитку, думка і мовлення (вербальні і невербальні компоненти) постають обов'язковими елементами удосконалення міжнародної комунікації.

Міжнародна комунікація є «частиною глобального процесу розвитку, лише одним із намірів і заходів, спрямованих на перетворення: не може бути розвитку комунікації без стратегії загального розвитку, заснованого на принципах участі і солідарності».

Діалог є не абстракція чи панацея, а конкретна реальність. У комунікаціях, концепція яких передбачає діалог, а не звичну «передачу даних, інформація є суспільним правом і жодним чином не привілеєм меншості [139, с. 5]. Таким засобом консенсуалізації треба добиватися прав для всіх країн і народів із виконанням обов'язків кожним [139, с. 3–4].

Національна політика у галузі комунікації – дієвих обмінів між державами – ефективний корелятор змін умов сучасного розвитку правової міжнародної комунікації, взаємостосунків між ЗМІ та політичними інститутами, ними та суспільством.

Галузь комунікації, на думку Луїса Хав'єра Солани – Генерального координатора соціальної комунікації (1982), ще дуже складна, а зміни, яких вона зазнає, дуже стрімкі, щоб будь-хто міг би стверджувати, що повністю її контролює. Але головне, на його думку, – це діяти, робити конкретні кроки щодо створення такого майбутнього, в якому народи зможуть все краще і краще чути, розуміти і поважати один одного і в якому кожне суспільство зможе взяти на озброєння та використовувати у відповідності зі своїми

власними пріоритетами, багаточисельні можливості забезпечення прогресу, які ЗМІ ставлять на службу його розвитку і розвитку братерського взаєморозуміння між всіма народами.

Констатуючи наявність проблем у діяльності в галузі інформації та комунікації, Хав'єр Солана наголосив на їх стрімкому зростанні в різних регіонах і державах. У багатьох випадках завдяки швидким темпам розвитку з'явилися нові форми комунікації, які викликали спотворення, конфлікти і нові проблеми та «фактор нерівності». Доповідач звернув увагу на недостатність вивчення комунікативних тенденцій, які проявилися на міжнародній арені. На жаль, два десятиліття років нічого не змінили на практиці міжкультурних перемовин.

Міжурядова конференція зі співробітництва в галузі заходів, потреб і програм, пов'язаних із розвитком комунікації, що відбулася у Штаб-квартирі ЮНЕСКО в Парижі (1980), прийняла на основі консенсусу Рекомендацію про затвердження Міжнародної програми розвитку комунікації задля розвитку взаєморозуміння і взаємоповаги між народами, а також сприяння прогресу у рамках окремого суспільства кожної із цих країн.

На сучасному етапі підвищення функціональної ефективності комунікативного зв'язку потребується визначення насамперед матриць переконливої комунікації із встановленням її категоріального апарату і параметрів опису. Вони дозволять описати раціональний порядок і взаємозв'язок комунікантів. Досконалою, на наш погляд, схемою правової комунікативної раціональності зв'язку є схема, запропонована Ю. Габермасом (див. додаток А). Це багатокomпонентний аналіз правового аксіологічного, герменевтичного і соціологічного аспектів правової комунікації.

Визначальні системні ознаки застосовуваної комунікативної раціональності полягають у:

- 1) сповідуванні правових основ вербальної та невербальної взаємодії;

2) вияві різних, однак виправданих ситуацією підходів (нейтральності, дружелюбності, активного позиціонування та ін) щодо вибору шляхів побудови МПД;

3) прийнятті ухвал/рішень на основі консенсусу;

4) проектуванні процедурних перспективних рішень зі складних завдань з опорою на пріоритетність пошуку консенсусу;

5) співробітництві і бажанні прислухатися і чути один одного;

6) досконалому вивченні суперечностей у підходах до розв'язання проблем.

Кожний із зафіксованих блоків може бути представлений у міжнародній комунікації через ряд змінних складових, які так чи інакше впливають на кінцевий результат міжнародних інтеракцій. Проте найважливішою характеристикою правового міжкультурного дискурсу можна назвати міжнародно-правову проблематику обговорення сприяння стабільності і миру. Комунікативна раціональність є частиною глобального процесу, спрямованого на позитивні перетворення у світі. Відносно незначну роль у ньому відіграють всі інші складові, такі, як вивчення інтересів сторін, уточнення позицій, аргументація, використання емоційно-експресивних елементів вербальної взаємодії, динамізм інтеракції на етапі визначення рамок «Загальної формули». Хоча наші твердження цілком виправдано можуть бути спростовані. Так, ситуативність, притаманна організації міжнародно-правового дискурсу, з погляду логіко-психологічного виступає подекуди визначальною під час міжнародних інтеракцій. Наприклад, такою ситуативністю позначені Додатковий протокол до Європейської конвенції про інформацію щодо іноземного законодавства(35970/2006), який держави – члени Ради Європи підписали на підставі врахування положень європейської конвенції про інформацію щодо іноземного законодавства від 7 червня 1968 року в Лондоні. Як зазначено в документі, це зроблено, зважаючи на доцільність розширення системи міжнародної взаємної допомоги. Важливим доповненням ситуативного змісту і раціонально та комунікативно

виправданим для інших сторін став п.2 ст.1 Конвенції, в якому зазначено, що «дві або більше Договірних Сторін можуть дійти згоди про поширення між ними сфери застосування Конвенції на галузі, не згадані в Конвенції»[146, с.693]. Комунікативна раціональність полягає в даному випадку в тому. Що, по-перше, таким чином формується клімат довіри і співробітництва, по-друге, таким чином заявлені розумні альтернативи у просуванні до утвердження згоди не лише державами-членами Ради Європи, а іншими сторонами, які бажають долучитися до виконання вимог Додаткового протоколу. Документ містить чіткі лексичні відповідники у формулюванні статей, які в термінологічному відношенні конкретні й однозначні та відповідають вимогам строгої доказовості і правової осмисленості тверджень: «Для тих держав, які підписуватимуть протокол без застереження щодо ратифікації, прийняття чи затвердження, або які ратифікуватимуть, прийматимуть чи затверджуватимуть його після набрання ним чинності, Протокол набуває чинності через три місяці від дати підписання або дати здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи затвердження»[146, с.695].

Європейський вибір зобов'язує до толерування правого контексту. «Суто європейсько-правові рішення виходять із самостійного правового характеру права Спільнот, оскільки воно відділилося від міжнародно-правової основи. Тому спроби вирішення через співвідношення міжнародне право/право країн відхиляється, а колізійні норми шукаються виключно у праві Спільнот»[251, с.76]. 2005 року ЄС та Україна погодили План дій, який передбачає конвергенцію української правової системи із правом Євросоюзу, дотримання прав людини, запровадження ринкової економіки, стабільний політичний розвиток, початок діалогу про створення зони вільної торгівлі між ЄС і Україною, щойно вона увійде до СОТ [251, с.7]. Відтак право ЄС має значення і для України, для її комунікативного процесу.

На думку А. Полякова, право являє собою не абстрактну метафізичну ідею, не апріорну цінність і не символічно-текстуальний (знаковий) припис,

за яким стоїть чиясь «воля», а «живе» (цілісне, систематичне, інтегральне) соціальне явище. Таке уявлення про соціальну реальність як про продукт людських комунікацій дає підстави для пошуку раціональних договірних мотивів у кожній комунікативній дії [171, с.12].

Свобода і справедливість, розвиток і демократія мають вирішальне значення для здійснення правової міжкультурної комунікації у контексті міжнародно-правового дискурсу. Однак чимале значення для гармонізації міжнародно-правових відносин мають розроблені на згаданих засадах правові стратегії комунікації, спрямовані на подолання суперечностей у взаєминах держав, на пошуки згоди (як це інтеграції Хабермаса), але, звісно, і не оминаючи аналізу розбіжностей (за Н. Луманом). Вони (правові стратегії) інтегративно об'єднують міжнародно-правові, культурно-історичні, аксіологічні, антропологічні, семантико-дискурсивні чинники взаємозв'язків держав і народів.

Міжнародно-правова комунікація – як система вербальних і невербальних прийомів взаємодії із суб'єктами, що творять правовий дискурс, спрямований на реалізацію міжнародно-правових норм співпраці з іншими суб'єктами права. Міжнародно-правова комунікація є складовою частиною соціальної правової комунікації. Наприклад, у Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом(30792/2004) із метою створення життєздатної системи міжнародного співробітництва із метою усунення будь-яких суперечливих аспектів у трактуванні позиції сторін у главі I ст.1 «Використання термінів» подане тлумачення ключових понять «доходи»; «власність»; «засоби»; «конфіскація»; «предикатний злочин». Раціональним компонентом для нормативних дій та можливостей договірних сторін є «заходи, які повинні вживатися на національному рівні»(гл.II), в яких виписані погоджені сторонами конфіскаційні заходи (ст. 2), слідчі та прелімінарні заходи (ст.3), спеціальні слідчі повноваження та методи (ст. 4), засоби правового захисту (ст. 5) та ін.. Таким чином, для мотивованого обґрунтування законодавчих

заходів застосований принцип міровизначених обмежень у тексті Конвенції (які сформульовані у назвах статей Конвенції), що не виходить за рамки загальних правових принципів раціональності: принципу пропорційності, принципу відповідальності, принципу недискримінації, принципу рівності, принципу визначеності права.

Беручи до уваги невід'ємні риси міжнародно-правової комунікації у даному договорі, робимо висновок про те, що її прояв у конкретно-історичних формах набуває, по-перше, дискурсивного характеру раціональності; по-друге, вербальної та невербальної форми вираження змісту; по-третє, правового концепту; по-четверте, інформативності; по-п'яте, консенсуалізму; по-шосте, рівноправності і справедливості.

За умов розвитку національних устремлінь щодо демократизації суспільства, то вони, викристалізуючись із перемовної практики, реалізуються на засадах рівноправності, гідності, взаємної поваги, поєднуючи наміри самовдосконалення і незмінної солідарності та співробітництва з іншими народами світу. Свобода і справедливість, розвиток і демократія програмують успішне і результативне здійснення міжнародної правової, міжкультурної комунікації.

Вирішальний імпульс у відстоюванні прав народів на існування і розвиток у рамках зміцненої міжнародної солідарності одержала ідея зміненого діалогу або «багатогранної комунікації», з допомогою якого людство, не приховуючи своїх розбіжностей, намагається відшукати шляхи подолання зростаючої нерівності, яка характеризує сучасний світ і робить його ще більш небезпечним [139, с. 4].

Оскільки право, як і міжнародне право виступає однією з форм регулювання норм співжиття, то цінності у відстоюванні національних інтересів засобами комунікативної раціональності підсилюються їх правовим регулюванням.

Оскільки міжнародно-правова комунікація ще дуже складна за своїми політичними, економічними завданнями, то і зміни в ній дуже стрімкі.

Повністю її контролювати надзвичайно складно. Але головне – це помічати особливості, аналізувати дискурс, як соціальну дійсність і діяти у напрямі контролю, створення результативної комунікативної раціональності, що забезпечить поступ у розвитку взаєморозуміння між народами.

Так, у перемовному процесі щодо вступу України до Митного союзу (із Росією) стає зрозуміло, що від варіанту договору держава лише програє.

Не приховуючи різнобою у позиціях сторін, постає потреба зберігати: 1) «гідність діалогу» з метою віднайти шляхи розв'язання конфлікту через а) одержання можливості почути світ і найкращим чином відправити месидж про свою країну; б) на основі цього – здобуття можливості оволодіти засобами забезпечення власного прогресу; 2) сприяння зрушенням у соціальному житті з метою зміцнення подальших кроків держави і втілення у життя позитивних змін на шляху до реалізації проєвропейських намірів України.

Отже, у змістовому плані міжнародному правовому діалогу властива: 1) актуалізація міжнародно-правової взаємодії; 2) пріоритетність національних цінностей у поєднанні з міжнародними стандартами.

За умов розвитку національних устремлінь до демократизації суспільства, домінанти МПД, викристалізуючись із перемовної практики, уніфікуючись відповідно до норм міжнародного права, творять правову, культурну, економічну самобутність. На них впливають: історичні зв'язки країни, що склалися як традиції у МПД, національні та духовні традиції, досвід суверенної держави, рівень правової свідомості у країні. Ціннісні риси МПД реалізуються лише за умови системного і систематичного вивчення розбіжностей, досягнення мінімального консенсусу, постійного процесу політичного діалогу на засадах рівноправності, гідності, взаємної поваги, поєднуючи ідеали самовдосконалення і незмінної солідарності та співробітництва з іншими народами світу. Свобода і справедливість, розвиток і демократія мають вирішальне значення для втілення на практиці

комунікативної раціональності у контексті міжнародно-правового дискурсу, який становить серйозний зовнішньополітичний ресурс.

3.2. Правові стратегії подолання розбіжностей у намірах країн-комунікантів

Фахівці в галузі міжнародних перемовин визначають стратегію як «план досягнення поставленої мети» [117, с. 485], у даному випадку у межах правового поля міжнародного права.

Стратегія – це кінцева мета дії, а мета – це передбачуваний результат дії, що є його причиною. На думку дослідника із міжнародних перемовин, стратегії (підходи) до перемовин залежать від зовнішньополітичної стратегії держави, культури, ерудиції і досвіду учасників перемовин. Зі стратегією тісно пов'язана тактика, що є способом досягнення стратегії (мети). Дослідники тактичних прийомів Ф. Ікле, Р. Фішер, Г. Юри, Я. Нергеш, М. Лебедева, Л. Белланже, В. Ізраелян, Ж.-К. Альтман та ін. у своїх працях узагальнюють різновиди тактичних прийомів стратегії «торгу», яка часто, на їхню думку, виявляється неефективною і неконструктивною. Угоди, прийняті за результатами таких перемовин, частіше за все являють собою тимчасові компроміси [249, с. 34, 38]. Ознаками таких тактичних прийомів є: погрози; фальшиві погрози (блеф); ультиматуми, що цілковито порушують норми права на комунікацію іншої сторони. За рамки такого права виходять інші тактичні прийоми: 1) тактика «завищених першопочаткових вимог». Її суть полягає в тому, що учасники перемовин вимагають більше, ніж реально сподіваються одержати. Дискурс вибудовується на основі грубої форми вербального тиску; 2) такими ж ознаками неправомірності комунікативних норм вирізняється тактика «дискваліфікації», суть якої зводиться до оцінювання особи чи недоліків партнера (перехід на особисті) (див.: додаток В). Семантика протиправного дискурсу набуває наступних форм: особисті випадки проти особистості у формі реплік приниження; наклеп; свідомий

обман (фальшиві факти, фальшиві повноваження; застосування так званого обманного консенсусу); шантаж; насмішка; чутки; 3) тактика «розставляння фальшивих акцентів у власній позиції», яка полягає в тому, що порушені права на істину іншої сторони виявляються у демонструванні партнерові по перемовинах крайньої зацікавленості у вирішенні питання, яке є другорядним для комунікантів. У ході перемовин вимоги із даної проблеми знімаються, але зняття вимог подається як поступка, у зв'язку з чим вимагається поступка з іншого питання; 4) тактика «висунення вимог в останню хвилину» уподібнена до грубого порушення права на комунікацію, названого вище: вона полягає у тому, що на завершальному етапі підписання угоди висуваються нові вимоги. Це стало практикою «сильнішої» сторони, яка таким чином здійснює незаконний тиск на перемовників. До цієї порушеної норми права додається ще одна – така, що виявляє сутність протиправного дискурсу; 5) це тактика «зростаючих вимог», яка полягає у нарощуванні вимог із кожною поступкою; 6) тактика «пакету» має чітко вибудований перемовний дискурс: він проектується як текст – пропозиція для обговорення не окремих пропозицій, а всього їх комплексу із розрахунком на те, що інша сторона, будучи зацікавленою у кількох пропозиціях із пакету, прийме всі інші; 7) тактика «салямів»-утисків проглядається і в наступному: надання партнерові інформації дуже незначної кількості. Мета – сподівання на те, що партнер не витримає і піде швидше на згоду; 8) сутність тактики «подвійного трактування» полягає у свідомому закладенні двоякого смислу, вигідного лише одній стороні; 9) складним у психологічному та семантико-лексичному плані для розуміння і сприйняття є тактичний план вичікування, відтермінування, замовчування. Мета його – змусити партнера першим давати інформацію, не приймати ні аргументів, ні альтернатив іншої сторони, відкладаючи власні аргументи і рішення на більш пізній термін. Його різновидами можуть бути: посилення на третю сторону як виправдання відмови рухатися вперед; ігнорування питань і пропозицій; відповідь не по суті; вихід із перемовин; 10) тактика, що виводить зі стану

однозначності сприйняття, має назву «загадки»: творення суперечливих дискурсів – про готовність вислухати і тут же про незгоду із розглядом цієї ж пропозиції; 11) неправомірною і такою, що порушує норми комунікації, є тактика «вини», сутність якої полягає у намаганні постійно атакувати суперника, вимагати пояснень із найпершої його помилки; продемонструвати йому, драматизуючи, увесь розмах нанесених збитків і одночасно нагадати про важливість тієї місії, в якій всі покликані брати участь. Отже, комунікативний раціоналізм полягає у мотивованому виборі адекватної правової тактики нормативних регулятивів співпраці, а не оборони (аргумент до авторитету; аргумент до мас): «ви як людина розумна не будете заперечувати»; «всім добре відомо, що...»; «неосвічена людина не зрозуміє, але ви...»; «наукою давно доведено...» і т. д.

Суперечливим видається погляд ученого на те, що застосування у міжнародно-правовій практиці тиску і погроз може бути результативним лише у випадку наявності реальних підстав. Автор стверджує, що такі угоди вимушені і тому недовговічні і стійкі [249, с.38-43]. Додамо до даного твердження, що будь-яке порушення прав або національних інтересів не може бути узаконеним і довговічним. У даному випадку те, що являє собою онтологічну змістову (свободу як природній стан людини), визначає професійну скерованість у побудові міжнародно-правового дискурсу. Описуючи чотири різновиди суб'єкта (суб'єкт мови, суб'єкт дії, суб'єкт вираження, суб'єкт відповідальності), Рікер показує, що правова проблема виникає у зв'язку зі збитком, завданім одним суб'єктом іншому внаслідок втручання першого суб'єкта у життєву (правову) сферу іншого. Тим самим розкривається інтерсуб'єктивістська природа первинної «клітинки» права як зв'язку двох рівноправних суб'єктів. Проте, як стверджує дослідник, суб'єкт права – це не лише інший близький, ближній, із яким пов'язана тільки моральна проблема, а інший, стосунки із яким опосередковані певним інститутом. Серед таких Рікер виділяє:

- на рівні суб'єкта дії, яка завжди є взаємодією, – комунікацію як один із способів визнання взаємодіючих суб'єктів;
- на рівні суб'єкта висловлювання – історію як такий порядок визнання, який об'єднує воедино індивідуальні історії;
- на рівні суб'єкта відповідальності ми проникаємо у сферу власне юридичного.

Проте, на слушну думку П. Рікера, суб'єкт права не може бути зрозумілий без використання поняття «юридичний простір». У ньому розміщена сфера його відповідальності як способу усвідомлення ним своїх учинків через посередництво ідентифікації себе як суб'єкта мови («доказ наших тверджень») і суб'єкта висловлювання (суть нашої мовної ідентичності») [214, с. 95].

Дослідники перемовин зазначають, що це процес, у якому принаймні дві сторони висловлюють власні пропозиції і прохання з метою знайти спільне рішення, прийнятне для обох.

Ефективне спілкування насамперед передбачає формулювання правильного месиджу і забезпечення того, що інша сторона правильно його зрозуміла. Це вимагає застосування відповідних стратегій і тактик перемовин. Якщо стратегія – це план досягнення поставленої мети, то тактика – конкретні дії, які виконують для реалізації цієї стратегії. У перемовному процесі стратегія і тактика представляють шляхи передавання месиджів іншій стороні або сторонам. За спрощеною схемою вибір стратегій перемовин зводиться до двох протилежних: співробітництво і конкуренція.

Стратегія співробітництва, або як її ще називають інтегративною домовленістю, раціоналізує створення цінностей вирішенням проблем у перемовинах, у яких всі сторони у виграші. Стратегія співпраці полягає у тому, що сторони намагаються знайти варіанти, які б задовольнили вимоги обох сторін перемовного процесу. На нашу думку, описана у комерційній дипломатії тактика співпраці відтворює суто комунікативну раціональність і є особливо показовою у такій багатоетапній схемі:

1. *Порядок перемовин.* Ставляться завдання:

- Якомога раніше просигналізувати про бажання досягти домовленості.
- Наголошувати на спільних інтересах чи виражати підтримку цілей другої сторони.
- Обмінюватися інформацією про потреби і пріоритети, які є основою позиції. Пропонувати домовленість, яка прямо стосується потреб і пріоритетів другої сторони.
- Брати участь в об'єктивному обговоренні питань, які стосуються інтересів другої сторони.

2. *Пошук шляхів розв'язання проблем.* Ставляться такі завдання:

- Перемовини повинні бути вигідними для обох сторін.
- Запропонувати для взаємної вигоди здійснювати обмін поступками.
- Проводити пошук варіантів і спільно оцінювати їхню вигоду для кожної сторони [117, с. 485].

Стратегії конкуренції. Їх ще називають домовленостями про розподіл повноважень, вимогою дотримання цінностей однієї зі сторін перемовин, перемовини як гра з нульовою сумою. Стратегія конкуренції полягає у тому, що одна сторона намагається переконати іншу у своїй правоті і змусити останню поступитися. Тактика конкуренції охоплює:

1. *Порядок перемовин.* Ставляться такі завдання:

- Якомога раніше просигналізувати про те, що домовленість не дуже потрібна.
- Критикувати позицію іншої сторони, звинувачуючи її у проблемах, які виникли.
- Заперечувати власну відповідальність за виникнення проблем.
- Проявляти відсутність зацікавленості щодо інтересів іншої сторони чи проявити байдужість до пошуку взаємовигідного результату.
- Відмовлятися подати інформацію про свої справжні цілі і пріоритети.

2. *Пошук шляхів захисту власної позиції.* Ставляться такі завдання:

- Не поступатися своїми вимогами.
- Надавати переконливі аргументи, по-перше, щодо необхідності поступок з боку іншої сторони і, по-друге, які б обґрунтовували власні вимоги.
- Попередити другу сторону про неминучість безвихідного варіанту, якщо вона не погодиться на поступки.
- Спробувати уникнути питань, у яких доведеться робити поступки.
- Відхиляти чи ігнорувати вимоги щодо поступок чи відкладати їхній розгляд [117, с. 486].

Фахівці у галузі ведення перемовин вважають, що якщо сторони перемовного процесу вдаються до взаємовигідних стратегій співробітництва, то існує велика доля ймовірності, що вони досягнуть вигіднішої для обох сторін домовленості, ніж якщо б вони застосували стратегії конкуренції.

Визначення ключової позиції є одним із багатьох елементів прийняття рішень, яке впливає на здатність сторін вести перемовини у раціональному, конструктивному руслі, тобто досягати оптимальних рішень, які б максимально враховували їхні інтереси. У цій сфері розглядатимемо декілька тенденцій, визначених авторами дослідниками комерційної дипломатії.

1. Ключова позиція перемовин. Якщо сторона перемовин невпевнена у тому, якого результату чекати від перемовин, то вона переважно дозволить початковій позиції іншої сторони стати ключовою і трансформуватись в остаточну угоду. Отже, якщо початкова позиція покупця є нижчою, ніж очікувалося, то продавець утрачає оптимізм і схилиться до згоди на продаж за нижчу ціну. Ефект відстоювання початкових позицій є лише одним із прикладів того, як використовується наявна вихідна точка, у якості початкової позиції, щоб прорахувати ймовірний результат перемовин. Наприклад, у перемовинах НАФТА (Північноамериканська угода про вільну торгівлю) між США та Мексикою мексиканська сторона вимагала спеціального ставлення до себе як до менш розвиненої країни і відстоювала

свої початкові позиції як ключові стосовно окремих питань цього статусу, просячи, наприклад, довший, ніж розраховували США, перехідний період на ліквідацію тарифів.

2. Премія за поступки. Покупець прагне платити найменшу ціну, яку вимагає продавець. Оскільки вартість товару визначена ринком, то за таку ціну товар можна купити в іншому місці. Однак часто продавець у ціну товару включає не лише його ринкову вартість, а й вартість додаткових якостей. Так, наприклад, перемовний процес щодо припинення дії американських торговельних заходів захисту проти імпорту канадської деревини потребував значних зусиль, тому що виробники пиломатеріалів США володіли антидемпінговими і компенсаційними митами, які накладалися на імпорт, і вони вважали, що повинні отримати компенсацію за втрати, яких зазнають у результаті перемовин [117, с. 476].

3. Строге дотримання початкової стратегії. Часто сторони перемовин сповідують тенденцію залишатися відданими своєму початковому курсу, навіть і після того, як стало зрозуміло, що він вплинув негативно на перемовний процес. Це робиться на знак підтвердження раціональності своєї початкової пропозиції, навіть, якщо негативними є наслідки такої відданості. Змінивши тактику, можна визнати помилковість своєї початкової пропозиції і «втратити» обличчя. Наприклад, під час перемовин США і Канади з питань вільної торгівлі, Канада наполягала на торговельних заходах захисту і неухильно дотримувалася цієї позиції, навіть у випадку, коли США категорично заперечували проти цього доти, доки перемовини не перервалися.

4. Захист власної позиції. Комунікативну раціональність бачимо у твердженні авторів про те, що сторони повинні бути палкими захисниками своєї позиції. Замість зосередження уваги на власних перспективах без урахування того, як інша сторона перемовин це сприймає. У результаті сторони переоцінюють важливість власних альтернатив, тобто позицій, у яких вони можуть поступатися. Такий захист призводить до того, що сторони

звертають більше уваги на інформацію, яка підтримує їхню позицію, і не зважають на ту, яка йде на користь іншої сторони. Комунікатори сприймають перемовний процес з позицій власних інтересів, інтереси інших ігноруючи. Уругвайський раунд переговорів між ЄС і США з питань сільськогосподарських субсидій став наочним прикладом такої стратегії захисту [117, с. 474].

Проведення аналізу перед початком перемовин допомагає створити стратегію і тактику, спрямовану на співпрацю і, водночас, на конкуренцію, ефективніший моніторинг і його коригування.

5. Відносні пріоритети і визначення ступеня важливості. Оскільки більшість перемовин стосується багатьох питань, то доречно почати аналіз зі здійснення класифікації власних відносних пріоритетів за найважливішими, найменш важливими, середньої ваги? Точної оцінки відносних пріоритетів можна досягти шляхом визначення ступеня важливості, тобто відсоткового значення між нулем (0) і сотнею (100), яке відображає відносну важливість кожного питання, зокрема. Для будь-якої групи питання, які необхідно обговорити і узгодити, сума важливості не може перевищувати 100% [117, с. 479].

6. Результати. Після визначення відносних пріоритетів серед питань власних та іншої сторони, необхідно точно визначити кожну позицію зокрема. Як зазначено вище, зона потенційних домовленостей пов'язана з мінімальним результатом перемовин для сторін, який переважно називають «нижньою лінією». Мінімальний результат (МІН) є найбільшою величиною поступки, на яку згідна сторона, чи найменше, на що вона погодиться. Якщо інша сторона пропонує менше чи вимагає більше, то протилежна сторона просто припинить перемовини і перейде до альтернативи їх непроведення, принаймні з якогось конкретного питання, а не прийме не вигідну позицію як основу домовленості.

7. Аналітичні форми. Автори визначили певне коло аналітичних форм, які можуть сприяти підготовці перемовного процесу. Вони пропонують

ефективні засоби, необхідні для аналізу пріоритетів, визначення результату і власне самих питань, а потім вибирають формат аналізу пріоритетів і результатів [117, с. 480].

8. Тема поступок. Потрібно контролювати перемовний процес, щоб пересвідчитися, що поступки відбуваються належним чином, тобто, їх пропонують в однаковому співвідношенні з поступками іншої сторони. Це означає, що обсяг наших поступок повинен здебільшого відповідати або ж і повністю збігатися з обсягом поступок, зроблених іншою стороною [117, с. 484].

Методика використання у МПД прийому конкуренції не означає конфлікт. Варто зазначити, що стратегія реакції із задіянням тактики конкуренції не означає, що комунікатори повинні поводитися вороже чи войовниче. Навпаки, відстоюючи інтереси своєї країни, повинні поводитися впевнено, а не агресивно. Упевненість і професіоналізм є правовим і позитивним явищем, якщо відсутня конфронтація, погроза завдання збитків чи шкоди, втрата контролю над собою, прояв неповаги до іншої сторони чи її представників.

Методично цінною настановою для забезпечення комунікативної раціональності є трактування співпраці для перспективізації МПД. Співпраця ніколи не означає рабське поклоніння чи покору. Послугування стратегією співпраці не означає, що комунікатори повинні лестити чи поводитися надто дружньо: визнання інтересів і мети іншої сторони перемовного процесу підсилює месидж важливості власних інтересів, гідного представництва своєї країни і обов'язку відстоювати її інтереси.

Як зазначають дослідники, така проста стратегія ввічливості і стриманості щодо іншої сторони створює найкращу перспективу, переконання вдаватися до співпраці для досягнення порозуміння і взаємної вигоди, ухвалення спільного рішення, яке було б прийнятне для обох і відповідало б національним інтересам. Однак якщо стратегія реакції, яка передбачає відповідь конкуренцією на конкуренцію, збільшує ризик

небажання країни співпрацювати, то перемовини зайдуть у безвихідь, оскільки кожна країна намагатиметься переконати іншу [117, с. 488].

Міжнародний договір – це складова частина міжнародно-правового дискурсу, укладена письмово у формі угоди і регульована міжнародним правом незалежно від його політичного, правового чи економічного спрямування. Однак на практиці подекуди саме політична складова ускладнює договірний процес. Відтак стратегічно важливо обрати правильну методику співпраці на заключному етапі.

Методика підготовки текстів угод міжнародних перемовин передбачає вибір одного із трьох способів:

1. Робота над одним текстом. Одна зі сторін чи група представників усіх зацікавлених осіб готують письмовий документ, який буде репрезентований усій групі. Учасники беруться за редагування чи коригування робочого проекту, аж поки не будуть задоволені його змістом.

2. Робота над двома текстами. Кожна зі сторін створює власну версію угоди, які потім об'єднують. Такий формат буває надзвичайно складним у багатосторонніх перемовинах.

3. Нейтральний проект подає третя – нейтральна – сторона, яка передає цей документ на розгляд усім учасникам [196, с. 147].

До стратегічних прийомів належить така особистісна риса, як вміння здійснювати оцінку міжнародно-правової дійсності, суб'єктів та об'єктів міжнародно-правового дискурсу.

«Оцінка виражає спрямованість пізнання на використання знання на практиці, формує активну установку та орієнтацію на практичну діяльність. Самі по собі потреби та емоції недостатні для того, щоб перевести внутрішню мотивацію суб'єкта в діяльність. Для цього потрібно ще, щоб об'єкт постав перед суб'єктом як значущий для нього, необхідне усвідомлення цієї значущості». Таку функцію і виконує оцінка [121, с. 202]. Згадані дослідники розрізняють праксеологічну та нормативну оцінки.

Щодо першого типу, то функція спрямованості оцінок скерована на практичну дію, а друга – нормативна – співвідносить наявне становище із певними нормами. Хоча, як зауважують дослідники А. Коршунов і В. Мантатов, кожна «оцінка тією чи іншою мірою сприяє перетворенню установки у діяльність» [121, с. 203].

У поле зору оцінювача неодмінно має потрапити, наскільки комуніканти зберігають правову рівновагу, чи навпаки демонструють протиправні «правила гри». Чи належно вибудовується правовий дискурс, в якому комуніканти намагаються задля досягнення стратегічної мети демонструвати силу влади?

Влада – один із компонентів міжкультурної комунікації, часто неоднозначний у плані його розуміння. Спектр його трактування – від впливу, контролю, засобу досягнення мети, але не до неучасті чи спротиву. Джерелами влади, на думку зарубіжних дослідників [196, с. 71-72], є політичні (здатність створювати альянси), структурні (використання авторитету), ресурсні (контроль за винагородами чи покараннями), процесуальні (контроль над процесом прийняття рішень), інформаційні (доступ до конфіденційних джерел інформації), юридичні (права і альтернативи, визначені законом), етичні (вплив на основі цінностей – чесності і справедливості), особистісні (вплив, заснований на харизмі, гідності чи репутації) джерела.

Стиль правової комунікативної поведінки учасників міжнародних перемовин щодо послуговування інструментарієм влади має неоднакові наслідки: як протиправне досягнення переваг, експлуатація чужих інтересів, так і поступки, правовий компроміс.

Несподіваним в історично-порівняльному плані є узагальнений досвід перемовин. У комунікативних діях влади згадувані дослідники простежували певну асиметрію і прийшли до висновку, проаналізувавши дев'ять міжнародних перемовин (з 1980 до 1990 рр.). Вони зазначають, що:

по-перше, під час комунікативного обміну більш сильні учасники намагалися домінувати над своїми менш впливовими опонентами;

по-друге, реакція слабших учасників – не покірна поведінка, а використання власних контрстратегій;

по-третє, комунікативна ефективність учасників залежала від того, наскільки вони здатні адаптувати свою поведінку до влади опонента;

по-четверте, рівноправність необов'язково призводить до більш ефективних перемовин.

Відтак, щоб досягти правової результативності у міжнародній комунікації, комунікаторові із меншим обсягом влади правовими будуть скеровування реалізації міжкультурної комунікації на: пошуки авторитетних союзників; на володіння величезним обсягом інформації; побудову взаємин; конструктивних інтеракцій щодо альтернативних шляхів взаємодії; демонстрацію розуміння і спільну роботу, спрямовану на досягнення взаємовигідної мети [196, с. 72-73].

Однак створення комунікативного поля із ознаками сили не завжди підтверджує її наявність. Уявна сила на міжнародних перемовинах теж є частиною комунікативної стратегії з метою одержання більшої влади чи реальної сили. Тому комунікативна альтернативність стає найбільш виправданим інструментом у досягненні поставленої мети. Мотивація таких комунікативних актів вибудовується на: 1) міжнародно-правових нормах, рівноправності, чесності; справедливості, об'єктивних стандартах розумності. Як матеріалізований продукт духовної (і правової – *О.Ц.*) культури, правовий дискурс виступає засобом пізнання соціально-історичної реальності. Проблема полягає лише в тому, щоб «розпредметити суб'єктивні смисли», об'єктивовані у тексті, «почути» в них людські голоси, через тексти «проникнути в дух ... чужих культур». Іншими словами, завдання зводиться до розуміння об'єкта-суб'єкта), входження із ним у діалог. Розуміння і є впізнавання та реконструювання змісту [121, с. 289].

Якщо альтернативи дискурсивної практики не дієві, а розуміння не досягається, то суперечливі моменти можна розв'язувати, застосовуючи стратегії проблемного спілкування, запропоновані дослідниками.

До засад комунікативної раціональності на основі висновків С. Шеретова відносимо такі правила:

- 1) не піддаватися тиску, а лише сповідувати принципи;
- 2) вислуховувати іншу сторону, якщо хочете, щоб вислухали вас;
- 3) визнати спочатку позицію іншої сторони, якщо хочете, щоб вислухали вас;
- 4) погодитися із якнайбільшою кількістю тверджень іншої сторони, якщо хочете, щоб інша сторона погодилася з вами;
- 5) відокремити людину від проблеми;
- 6) наголошувати на тому, що об'єднує із партнером перемовин;
- 7) намагатися побудувати добрі взаємини із учасниками перемовин до виникнення проблем;
- 8) замінювати «ти/ви» на «я/ми»;
- 9) обговорити правила перемовин;
- 10) допомогти іншій стороні «зберегти обличчя»;
- 11) не відповідати на напад нападом [249,с.60].

У МПД частина комунікативного процесу залишається «поза кордоном», невидимою, хоча від цього аж ніяк не применшеною. Це способи комунікативної раціональності, які полягають: у відкритті позиції, закритті її, підкресленні спільної позиції чи розходжень у позиціях. Найвищим рівнем комунікативної раціональності позначений спосіб вербального акцентування на спільному, конструктивному у позиціях сторін.

Отже, домінантою у МПД стає розробка національної політики 1) на основі норм міжнародного права; 2) на основі гармонійно сформованих відносин суспільства і держави; 3) використання збалансованих засобів комунікативної раціональності для зовнішнього і внутрішнього діалогу (демократичності, свободи, максимального плюралізму).

У Цивільному кодексі України варто визначити загальні ознаки комунікативного ресурсу, який повинен стати пріоритетним у внутрішній і зовнішній діяльності України при виробленні курсу новітньої державної політики для розв'язання проблем, що виникають у громадян України; комунікативну концепцію варто визнати стратегічною складовою державної політики держави, в якій найвищою преференцією державного службовця є національні інтереси, що реалізуються через інтернаціональні правові дії.

3.3. Еволюційна сутність моделювання міжкультурного консенсусу і компромісу

Багатолітня історія комунікативної практики міждержавних взаємин підтверджує наявність праксеологічних способів вирішення конфліктних ситуацій мирними засобами і методами завдяки результируванню комунікативної раціональності. Мирні засоби вирішення міжнародних спорів (на підставі рішення ООН п. 1 ст. 1 Статуту) визначені згідно з принципами справедливості і міжнародного права як такі, що урегульовують і розв'язують їх задля непорушення миру. Відповідно до ст. 33 Статуту ООН, держави, які беруть участь у будь-якому спорі, продовження якого могло б загрожувати підтриманню міжнародного миру і безпеки, повинні намагатися вирішити спір шляхом перемовин, обстеження, посередництва і примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до раціональних органів чи угод або іншими засобами за своїм вибором [207, с. 289-290]. В основі кожного з обраних шляхів покладено комунікативний акт, метою якого є врегулювання взаємин через консенсус або компроміс.

Філософсько-правове дослідження консенсусної проблематики відбувалося через призму співвідношення свободи і необхідності, договірних і примусових начал у працях Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Г. Гегеля. Ідеї координування і співвіднесення індивідуальної автономної волі із

зовнішніми обставинами спричиняють підстави для міжнародно-правових консенсусів.

Консенсус (від *лат.* consensus - узгодженість) – особливий тип соціальної суперечності, що передбачає готовність сторін до взаємного узгодження позицій, компромісів і конвенцій. Суб'єкти консенсуального відношення, переслідуючи свої цілі та обстоюючи власні інтереси, разом з тим не відмовляються виконувати один перед одним певні зобов'язання, що можуть мати як суто юридичний, так і моральний характер. Це дозволяє їм будувати відносини за критеріями цивілізованості і тим самим підтримувати правопорядок у суспільстві [26, с.158].

Прагнення унормувати стосунки через консенсус в умовах міжнародних суперечностей має як зовнішні причини – від світової системи, так і внутрішні – від суб'єктів на підставі імперативних і моральних мотивацій.

Суб'єкти консенсусу і компромісу: окремі індивіди, різноманітні соціальні групи (юридичні особи), численні спільноти – народи і держави.

«Принцип консенсусу – один із центральних у філософії примирення, співробітництва, солідарності. Консенсус – це ще не єдність і не гармонія, але вже й не антагонізм. Як реальний крок на шляху подолання відчуження і ворожості між суб'єктами, як бар'єр перед відносинами імморально-неправової вседозволеності, він є необхідною умовою успішного розвитку цивілізаційної інфраструктури соціального буття»[26, с. 158-159].

Як зазначає Н. Свиридюк, консенсус ґрунтується на спільній згоді сторін, що зацікавлені у вирішенні конфлікту, вимагає позитивного вирішення на основі узгодження позицій, компромісу, співробітництва. Уточнюючи процедуру, автор слушно пропонує ввести термін «консенсуалізація», що «неминуче пов'язано із подоланням протиріч і конфліктів»[186, с. 12].

Зосереджуючи увагу на проблемі, яка може виникнути при розумінні терміна «компроміс», звертаємося до різних джерел. Багато авторів розглядають компроміс як «угоду». Але термін «угода» має кілька тлумачень, які мають дещо різне значення. У Тлумачному словнику сучасної української мови «угода» визначається як взаємна домовленість або договір, за яким встановлюється взаємні зобов'язання щодо договору, то він найчастіше має письмову форму, і застосування поняття «угода» у такому значенні швидше підходить до компромісу, який застосовується в американській правовій системі.

Отже, якщо консенсус – це взаємне узгодження позицій в МПД, то компроміс – це угода між учасниками на підставі взаємних поступок, укладання якої відбувається у порядку, врегульованому нормами міжнародного права, морально-етичними правилами.

Стратегією держави як інструменту досягнення згоди й пошуку консенсусів і компромісів є гармонізація взаємин з метою зменшення суперечностей та запобігання міжнародним конфліктам через правові механізми розв'язання протиріч на всіх рівнях. Необхідність аналізу та наукового обґрунтування виправданості використання механізмів, умов їхнього удосконалення становлять підвищений інтерес вітчизняних та зарубіжних науковців (Дж. Локк, ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Г. Гегель, С. Алексєєв, О. Скакун, П. Рабінович, Р. Лівшиц та ін.).

Значна увага вчених приділяється юридичному компромісу як засобу оптимізації механізму правового регулювання (Х. Алікперов, М. Новікова О. Перепада, І. Погрібний, В. Тертишник, Г. Усатий та інші).

На думку М. Новікової, впровадження юридичного компромісу до механізму правового регулювання може бути дієвою засадою його оптимізації, умовою успішної реалізації суспільством концепції правової держави, позитивного впливу на функціонування МПД, удосконалення його сутності, досягнення законності та дисципліни, стабільності й правопорядку в суспільстві, належної охорони прав і свобод людини та громадянина.

Під юридичним компромісом М. Новікова розуміє правове універсальне явище, яке відображає сутність права і в його межах виступає як принцип, а в механізмі правового регулювання – як правовий засіб, що охоплює інформаційно-психологічні стимулювальні способи впливу на свідомість суб'єкта права. Йдучи за автором, стверджуємо слушний висновок для МПД: юридичний компроміс сприяє прискоренню процесу перетворення необхідної правової можливості в правову дійсність на основі юридичних гарантій з боку держави із забезпеченням права вибору варіанту правододільної поведінки за принципом поступки в межах МПД, з подальшою оптимізацією та гармонізацією суспільних відносин [154, с. 44].

Однак на сучасному етапі функціонування МПД недостатньо вивченим лишається юридичний компроміс як дійова засада його оптимізації, особливо на загальнотеоретичному рівні у галузі міжнародно-правових стосунків.

На жаль, принципи юридичного компромісу у міжнародно-правовій комунікації в науці мало вивчені. Вважаємо, що засади юридичного консенсусу і компромісу відображають до певної міри їхню сутність, специфіку, актуальні та потенційні можливості оптимізуючого впливу на МПД, психолого-правові зв'язки сприйняття суб'єктом реалій міжнародної правової дійсності.

Аналіз явища компромісу у міжнародних перемовинах та його принципів передбачає вивчення органічного взаємозв'язку консенсусу чи юридичного компромісу із самим правом і, зокрема, із сутністю, оскільки «сутнісне пізнання права передбачає виявлення тих внутрішніх і необхідних, загальних та основних, головних і стійких і властивостей, ознак, рис правових явищ та процесів, єдність і взаємообумовленість яких визначають їх специфіку й закономірності і розвитку» [154,с.45].

Серед визначень поняття виділяємо саме таке поняття права, яке, на нашу думку, більш точно й коротко відображає в ньому сутнісну сторону компромісу: міжнародне право як комунікація відображає волю народу, його прагнення до справедливості, свободи та рівності. Право за своїм змістом,

своєю соціальною сутністю є комунікацією, засобом встановлення суспільної злагоди у державі міждержавного компромісу. При цьому державний інтерес не повинен протистояти суспільному інтересові. За твердженням дослідниці із посиланням «в протилежному випадку при протиставленні волі держави і волі суспільства втрачається об'єктивно необхідний, справедливий, правовий паритет суспільних, державних та особистісних інтересів, а право перетворюється в узаконене свавілля», де паритет сторін відіграє провідну роль в юридичному компромісі. Паритет (нім. – *paritat*, лат. – *paritas* – «рівність») у цьому випадку розглядається як «рівність, принцип рівноправного представництва сторін під час розгляду будь-якого конфлікту, розв'язання будь-якого питання, що стосується інтересів обох сторін».

Діалектично паритет сприяє додержанню у праві балансу властивих останньому механізмів єдності прав і обов'язків, єдності свобод та обмежень, єдності велінь та дозволянь. Такий баланс та система єдностей вищеназаних правових постулатів являє собою стабілізуючу частину МПД, що забезпечується юридичним компромісом, з метою запобігання та усунення конфліктів. Аргументуючи, М. Новікова за Е. Трубецьким, зазначає: «Якби норми права відображали тільки веління, то вони не створювали б ніякого права» [154, с.45-46]. Для усталення принципів міжнародного правового компромісу важливим є і наступний підхід.

М. Новікова підкреслює, що «єдність дозволяння та веління» надає суб'єктові права певну свободу, але й обмежує її, складає одну з важливих сторін сутності права і механізму правового регулювання, за яким його норми реалізуються у правовідносини для досягнення особистих, суспільних і державних інтересів. На основі аналізу наукових джерел зроблені висновки про те, що юридичний компроміс за своєю сутністю зобов'язує суб'єкта права поступатися певною частиною своїх прав, компенсувати іншій стороні частину втрат, визначати зміст юридичної поведінки і розраховувати на певну «жертву» через поступку частиною своїх особистих цінностей. Тому юридичний компроміс ми зобов'язані розглядати як правове явище, що

виражає одну з принципових, сутнісних сторін права необхідність наявності у праві балансу дозволяння і веління.

«Обґрунтовуючи сутність принципів компромісу та розглядаючи юридичний компроміс з позиції методології права, зазначимо, що остання ґрунтується на закономірності: не може бути «сутності права поза правовими явищами, в яких вона набуває своєї реальної об'єктивності. Правове явище є перетворено здійснена сутність права, її безпосередня дійсність, конкретна форма виразу. Правове явище – це сутність в її існуванні». Спираючись на це обґрунтоване філософсько-методологічне пояснення взаємообумовленості сутності права і правового явища, яким є правовий компроміс» м Новікова стверджує, «що компроміс сприяє перетворенню права на реальну правову дійсність. Тому компроміс розглядається як принцип права, який гарантує йому наявність діалектичної двоїстості — дозволяння та веління одночасно».

Цей принцип М. Новікова називає універсальним принципом юридичного компромісу єдності дозволяння і веління. Він, на нашу думку, спрямовується на забезпечення праву повноцінної його сутності, яку вчені формулюють таким чином: «право є сукупністю норм, які, з одного боку, надають, а з іншого – обмежують зовнішню свободу осіб в їх взаємних відносинах». Вивчення правового досвіду Англії, Німеччини, Франції, Нідерландів, Бельгії, США, де сутність юридичного компромісу знаходить своє відбиття у таких правових інститутах, як медіація, трансакція, апробація, угода про визнання вини обвинуваченим, кримінальний припис тощо, надає можливість вивести також такі принципи юридичного компромісу: компенсація спричиненої шкоди, стимулювання індивідуальної комунікативної ініціативи суб'єкта права, добровільності і свободи комунікації і примирення тощо[154, с.46-50].

Переосмислюючи загальні вищевказані постулати, можна стверджувати, що гіпертрофований примус у формі вербального тиску при порушенні універсального принципу єдності дозволяння та веління веде до руйнування дії міжнародного права.

Для сенсу втілення способів комунікативної раціональності в МПД знаходимо підтвердження у М. Новікової, яка зазначає, що універсальний принцип правового компромісу єдності веління та дозволяння характеризується правовою здатністю сприяти трансформації сутності права у правову дійсність. Універсальний характер цього принципу дослідниця аргументує тим, що він фактично обумовлює концептуальну сутність усіх інших принципів права, визначених у теорії держави і права, і таких, що поширюються на МПД: справедливість, єдність прав та обов'язків, демократизм, рівність тощо.

Недодержання принципу єдності веління і дозволяння у комунікативному процесі веде до руйнування його суспільних ознак, примусу, деформації самого права, що призводить і до порушення принципів справедливості, гуманізму та появи антисоціальних ідеалів «людина-людині – вовк», поширення людиноненависницької теорії і втілення її в життя не лише в одній державі, що означає «порушення основ демократії, дисгармонізацію суспільних відносин» [154, с. 47].

Визначаючи й обґрунтовуючи універсальний принцип правового міжкультурного компромісу «єдності дозволяння і веління», М. Новікова справедливо доводить на підставі вищевикладеного схильність суб'єктів права щодо імперативно-погоджувального, позитивного перетворення необхідної правової можливості (змодельована у нормах права поведінка) у правову дійсність (реалізація юридичної поведінки суб'єктом права для одержання суспільно корисного результату), що і може, на нашу думку, виступати наслідком оптимізації МПД. Не менш важливим принципом правового компромісу, що діє у межах механізму правового регулювання, як доводить автор, є принцип наближення до рівноправ'я, суб'єкт – суб'єктної взаємодії і правової гарантованості свободи комунікації в рамках збереження та непорушення комунікативних прав та свобод іншої особи.

Відомий правник Д. Керимов, до речі, не ототожнює поняття рівності та рівноправ'я, що переносимо і на умови правової комунікації. Вчений

стверджує, що рівність є підставою для порушення рівноправ'я громадян, оскільки воно ніби урівнює людей незалежно від їхніх здібностей, працездатності, соціального статусу тощо: «Рівноправ'я – закріплене в законі рівне становище суб'єктів права в реалізації своїх можливостей – об'єктивно стає джерелом нерівності, оскільки самі можливості у різних людей досить різняться». Автор вважає неможливим забезпечення повного рівноправ'я громадян навіть у демократичному суспільстві, а також вважає неможливим забезпечення рівноправ'я між самою державою та її громадянами, пояснюючи це різними соціальними статусами, ресурсами тощо. Д. Керимов доводить, що «важливо сформувавши чіткий, справно діючий механізм, що забезпечує таке регулювання суспільних відносин, при яких ідеал свободи перетвориться в реальну загальнолюдську цінність, а рівноправ'я досягне максимального рівня не тільки між громадянами, але й у взаємовідносинах особистості і держави» [154, с. 48]. На це і спрямовується правова комунікація, вибудовуючи через МПД засади раціональності взаємодії, самоорганізованість суспільства, цивілізованість правовідносин у міжнародних стосунках.

Досліджуваний принцип правового компромісу у комунікативній практиці міжкультурного спілкування спрямований на реалізацію мобілізаційної функції МПД. Вона полягає в добровільно-ініціативному підкоренні розумним за змістом правовим приписам та досягнення компромісної угоди між перемовними сторонами на основі компенсаційно-доцільної поступки з урахуванням позитивних переваг (фінансових, матеріальних, моральних, фізичних тощо).

Відтак, вищенаведені механізми досягнення міжособистісної компромісної угоди виформовуються лише через раціональну правову комунікацію, позбавлену вербальних ознак тиску, погроз, шантажу. Лише природний для людини стан відповідності тим універсалізованим постулатам сприяє позитивному діалогу щодо формування правових можливостей МПД.

Отже, компроміс у перемовному міжкультурному дискурсі – це вербальна комунікативно-правова угода між учасниками перемовин, сформована на підставі розумних взаємних поступок, укладання якої відбувається у порядку, врегульованому нормами національного і міжнародного законодавства, морально-етичними правилами, із використанням стратегій міжнародно-правових перемовин з метою вирішення завдань держави, суб'єкта права.

Урахування принципу юридичного міжкультурного компромісу сприятиме подоланню історично складеного нормативного догматизму. Сутність аналізованого догматизму полягає в ігноруванні конкретики індивідуальних комунікативних можливостей суб'єкта права та його особистого бажання врегулювати конфлікт якнайшвидше чи запобігти йому на підставі максимальної за змістом поступки. Принцип наближення до комунікативного (вербального) рівноправ'я, на нашу думку, може сприяти: виявленню причинно-наслідкових зв'язків, що прискорюють перехід однієї стадії МПД в іншу, прискоренню обґрунтування мотивів суб'єкта права в умовах конфлікту чи його запобігання, зниженню психологічної напруги у випадку застосування компромісного засобу впливу на правосвідомість і культуру суб'єкта права.

Історія дипломатичної міждержавної комунікації має приклади того, як неспроможність (небажання) йти на пошуки компромісу, призводило до різких переломних моментів в історії міждержавних стосунків.

У 1985 році В. Щербицький очолив делегацію у США з метою «відвезти» Рейгану важливі пропозиції щодо відновлення «розрядки» у міжнародних стосунках. Холодна війна між СРСР і США ускладнилася (Афганістан, гонка озброєнь Москви). Названий «великим комунікатором», Р. Рейган все-таки мав уявлення про СРСР як «імперію зла». У В. Щербицького не було великого досвіду ведення перемовин. Тому його аргументації про те, що СРСР і США були союзниками у Другій світовій війні, не налаштовувало на адекватні реакції іншу сторону об'єднатися проти

спільного ворога – ядерної війни. Це впливало на Рейгана як проста пропагандистська декларація. Обговорюючи «стратегічну оборонну ініціативу» (СОІ), Рейган робив акцент на дослідницькому аспекті програми, Щербицький – на загрозі підірвати весь процес обмеження гонки озброєнь. Президент США пропонував компроміс: якщо система буде розроблятися, то тоді варто обговорювати, як її використати для стабілізації становища. Щербицький не погоджувався, тоді Рейган зробив спробу налаштувати його на доброзичливість і взаєморозуміння на чисто людській основі, проте йому це не вдалося. Щербицький не відповів взаємністю. Він у різкій манері відповів: якщо США не відмовляться від СОІ, «радянський народ не дозволить здійснити цю загрозу» [189, с. 16]. У відповідь співрозмовник змінив тон і психологічна атмосфера загострилася. Один із очевидців (американський радник) підсумував: «Двоє правовірних спілкувалися, не слухаючи один одного». Відтак одна супердержава розпочала швидко нарощувати військову міць, інша – за фінансовими і технологічними причинами була вже не спроможна прийняти реальні контрзаходи. Хоча програма СОІ так і не була здійснена, Рейган нав'язав СРСР шалену гонку озброєнь. Компромісна стратегія і тактика не були, на жаль, запрограмовані у перемовинах, спланованих КПРС. Відтак лише незначні, здавалося б, комунікативно-психологічні бар'єри руйнують взаємодію держав і на довгі роки заводять їх у глибоке протиборство.

Міжнародний компроміс передбачає конкретний законний шлях щодо отримання суб'єктом права більшої частки ціною поступки, тобто меншої частини поступки заради гармонізації суспільних відносин, стабільності та правопорядку у світі.

Відтак, вищенаведені механізми досягнення компромісної угоди виформовуються лише через раціональну правову комунікацію, позбавлену вербальних протиправних ознак безпідставних переваг, тиску, погроз, шантажу. Лише правовий стан відповідності універсалізованим ціннісним

орієнтирам у комунікативному середовищі виправданими у виборі між раціоналістичними та ірраціоналістичними формами рефлексії права.

Складними і тривалими за часом є шляхи до компромісу у зовнішньополітичній діяльності держави. Цей шлях заради зміцнення міжнародних позицій сторони проходять через діалоговий процес.

Компроміс у комунікації переслідує одне надважливе завдання: не допустити, щоб погрози чи загострення міжнародних стосунків «не стали безпосередніми, а ті, які носять безпосередній характер, не викликали реальних руйнівних наслідків». Тобто, відповідати на виклики можна лише колективно виважено, не порушуючи меж втручання у внутрішні справи інших держав. Завдання кожної держави – вести виважену політику співробітництва у межах створених соціальних норм, робити внесок у запобігання і зменшення загроз міждержавного масштабу через конструктивні спори з метою розв'язання практичних проблем.

Вибудовуючи таку систему міжнародного дискурсу, треба зважати на ще один надзвичайно важливий фактор впливу на взаємини між державами. Це постійний фактор політичної і соціальної нестабільності: відсутність загальнонаціонального консенсусу з окремих питань зовнішньої політики (НАТО, Росія та ін.) [85, с.5].

Донедавна відносини України і Туреччини, попри незмовкні декларації, були категорією нереалізованих можливостей та взаємних підозр. Нині Київ і Анкара мають намір укотре переглянути свої відносини. Під час візиту Ердогана український президент і турецький прем'єр підписали спільну декларацію про створення Стратегічної ради високого рівня.

Туреччина нині посідає п'ятнадцяте місце у світі за економічною могутністю, і її економіка демонструє колосальне зростання, поступаючись за цим показником лише Китаю. Її армія – друга за величиною в НАТО. А амбіції керівництва країни не обмежуються Близькосхідним та Чорноморським регіонами. Товарообіг України з цією країною торік становив близько п'яти млрд. доларів. Все це змушує українську дипломатію

реагувати на пропозиції турків, шукати компромісні варіанти, які б влаштували обидві сторони.

Погоджуючись розпочати з Анкарою процес створення зони вільної торгівлі і скасування візового режиму, Київ застеріг підписання цих документів конкретними умовами. Йдеться про пакет: українська дипломатія пов'язує підписання угод із прийняттям турецькою стороною низки рішень, які мають компенсувати можливі економічні втрати України.

У Києві вважають, що Анкара повинна зняти ввізне мито на експорт українського металу і металопродукції на турецький ринок (насамперед на труби), відкрити доступ українським компаніям до деяких турецьких проектів (наприклад, із будівництва транспортної інфраструктури, зокрема мостів), активізувати співробітництво в оборонно-промисловій сфері. Для нашої країни ця угода створює загрозу таким сферам національної економіки, як сільське господарство, легка промисловість, машинобудування.

Вищеперелічені чинники саме і були причиною того, що Київ довго не мав особливого бажання вести перемовини про безвізовий режим та зону вільної торгівлі з турками. Проте під час візиту Ердогана українська влада публічно погодилася на їх початок. Пояснюючи причини цього рішення, наші співрозмовники з українських органів влади наводять як приклад історію взаємовідносин України з Євросоюзом, відзначаючи, що вони – «дзеркальне відображення відносин Києва і Анкари». На їхню думку, Київ не може більше ігнорувати постійні заклики з боку такого великого і впливового сусіда, яким є Туреччина. Це приклад того, коли міждержавний компроміс виправданий і матиме у перспективі поступальний розвиток.

Засобом інтенсифікації та раціоналізації розроблення моделі комунікативно-правових норм досягнення компромісу є конструювання теоретичних моделей, що задають ефективні способи забезпечення комунікативного регулювання поведінки суб'єктів правовідносин,

узгодження таких систем з пріоритетними правами та свободами людини й громадянина.

Назагал у правовому суспільстві компроміс має історичне значення, що полягає у співпраці, порозумінні, ефективній взаємодії та ін. Філософсько-методологічний аналіз переконує у залежності правосвідомості від такої організації правової реальності (суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню). Комунікативні дії щодо досягнення компромісу – це не лише акти морального вчинку, а й, насамперед, способи досягнення синергетичної рівноваги у процесі самоорганізації світового буття.

Таким чином, вивчення механізмів комунікації віддавна було своєрідним ключем до раціонального налагодження конфліктних стосунків, оскільки регулятивні норми не суто довільно привносились у суспільне буття, а навпаки – виявлялися в контексті останнього як принципи оптимальної взаємодії у світовій самоорганізованій системі, що прагне до раціонального комунікативного балансу.

Отже, регулювання суспільних відносин за допомогою системи право - компромісних засобів може відбуватися на основі протистояння конфліктності, що закладені в основі правової комунікації, через яку твориться атмосфера раціональності, доступності, компенсації шкоди, синхронності взаємодії у правовідносинах, рівноправності та консенсуальності. Кожна галузь права має свій право компромісний модуль регулювання суспільних відносин: система засобів, способів, прийомів та заходів імперативно – погоджувального характеру, що випробуванні часом і правовідносинами. До прийомів, що сприяють правовій міжкультурній комунікації та її правокомпромісній ролі, слід віднести: а) міжнародно-правові основи взаємодії; б) добровільність участі країн і народів у пошуку консенсусу чи компромісу; в) визначення об'єкта компромісної угоди; г) обговорення змісту поступок як предмета угоди; д) юридична самостійність прийняття рішення сторонами щодо сутності поступок і підписання консенсусної чи компромісної угоди як юридичного факту їх

волевиявлення; е) контроль умов щодо виконання консенсусної чи правокомпромісної угоди.

За підсумками дослідників, наукове становлення і розвиток юридичного компромісу ще тільки починається, як і його філософсько-правова оцінка, хоча на практиці він використовується протягом тривалого часу. Результативне та раціональне його застосування в міжнародному правовому полі України можливе лише через подальше поглиблене дослідження зазначених парадигм.

Юридичний компроміс, як і консенсус проектують конкретний законний спосіб набуття суб'єктом права поступок у здобутті цінностей заради гармонізації суспільних відносин, стабільності і правопорядку в суспільстві та у світі.

Висновки до третього розділу

1. Домінантну основу міжнародної перемовної діяльності становить розділ II Конституції України. Вищу нормативну силу мають принципи міжнародного права. Комунікативна практика раціональності спирається на Декларацію про принципи міжнародного права, Статут ООН, Заключний Акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 року. Комунікативна раціональність ґрунтується на відповідності міжнародної практики десяти основним принципам, що реалізуються вербальними засобами у додержанні: принципу незастосування сили або загрози сили; принцип мирного вирішення міжнародних спорів; принцип співробітництва держави; принцип рівноправності й самовизначення народів; поваги прав людини й основних свобод та інших.
2. Комунікативні стратегії (підходи) до перемовин залежать від зовнішньополітичної стратегії держави, культури, ерудиції і досвіду

учасників перемовин. Зі стратегією тісно пов'язана тактика, що є способом досягнення стратегії (мети).

Міжнародному правовому дискурсу властива: 1) системна діалогова актуалізація міжнародно-правової взаємодії; 2) пріоритетність національних цінностей, вироблених на основі міжнародних стандартів.

У відстоюванні прав народів на існування і розвиток у рамках зміцненої міжнародної солідарності важливе значення має ідея зміненого діалогу, з допомогою якого людство, не приховуючи своїх розбіжностей, намагається відшукати шляхи подолання зростаючої нерівності, яка впливає на сучасний світ і робить його ще більш небезпечним.

3. Міжнародно-правова комунікація вирізняється функціональною специфікою правового дискурсу – у його базовій інструментальній функції – відстоюванні на міжнародному рівні національних інтересів, через: вираження політичних намірів, позиціонування генералізованої трансакції в реалізації зовнішньої політики держави; продукування експліцитної інформації із базовими політичними цінностями та орієнтаціями; герменевтичну зорієнтованість у зовнішньополітичному контексті, інтерпретованість каузальних правових або протиправних колізій; вироблення орієнтирів для комунікативно раціональних інтеракцій.

4. За умов розвитку національних устремлінь щодо демократизації суспільства, вони, викристалізовуючись із перемовної практики, реалізуються в країні за умови поваги засад рівноправності, гідності, взаємної поваги, поєднуючи ідеали самовдосконалення і незмінної солідарності та співробітництва з іншими народами світу. Свобода і справедливість, розвиток і демократія мають вирішальне значення для здійснення правової міжкультурної комунікації у контексті міжнародно-правового дискурсу.

Стратегія співробітництва, стратегія співпраці раціоналізують обопільну свободу вибору, сповідування цінностей у вирішенні проблем під час перемовин.

5. Ефективність реалізації міжкультурної комунікації полягає у пошуку авторитетних союзників; володінні величезним обсягом інформації; побудові взаємин; конструктивних інтеракцій щодо альтернативних шляхів взаємодії; демонстрації розуміння і спільність інтересів у роботі, спрямованій на реалізацію взаємовигідної мети.

У міжнародно-правовій комунікативній практиці результативними діалогами визнаються такі, в яких домінують правила і норми правової комунікації, скеровані на досягнення компромісу і консенсусу, подолання тиску, зневажання опонент-суб'єктів, їхнього ігнорування позицій учасників сторін та нейтралізування їхніх інтенцій, привласнення ними права вирішувати долю інших народів.

ВИСНОВКИ

У висновках сформульовані загальні підсумки аналізу теоретичних засад комунікативної раціональності у міжнародно-правовому дискурсі, узагальнені положення, що становлять концептуальну основу здійсненого дослідження. Вивчення МПД як міжнародно-правового інституту є актуальною темою, яка вирізняється своєю перспективністю.

Переосмислення зовнішньополітичної спрямованості України на нинішньому етапі становить стратегічну мету: надати зовнішньополітичному курсу нових вимірів, зорієнтованих на підвищення геополітичного рівня країни. У цьому процесі комунікативна раціональність постає як єдино вивіреним, доступним і достатньо ефективним правовим інструментом міжнародної діяльності, призначений для системного і систематично виваженого стратегічного встановлення та розвитку взаємовідносин держави з іншими суб'єктами, визначений спосіб досягнення раціонально-мотивованого порозуміння на основі досвіду сили аргументації з метою координування дій у міжнародно-правовому дискурсі на підставі принципів національного та міжнародного права.

1. *Визначення ключового поняття «комунікативна раціональність»* передбачає трактування способу вияву комунікатором здатності до мотивованого вибору збалансованих правових способів діалогової взаємодії, орієнтованої на взаєморозуміння у рамках міжнародних інтеракцій з метою вироблення раціональних позицій у системі нормативних регуляторів співпраці країн, які враховують національні інтереси та керуються нормами міжнародного права.

Комунікативна раціональність у МПД набуває специфічних рис. Вона сформована на принципах свободи, справедливості і демократії та має вирішальне значення для перспективізації МПД. Складовими комунікативної раціональності є соціокультурні та правосвідомісні характеристики учасників МПД, функціональні особливості обміну інформацією, її перемовні інтенції

та правовий потенціал їхньої реалізації. Структура комунікативної раціональності побудована на додержанні функціональних її потреб. Вона обмежена жорсткими рамками процесу обміну інформацією у межах обставин, законних для МПД. Діалогова взаємодія вибудовується на засадах міровизначення, ясності, нормативності, упорядкованої послідовності, аналітичності, інтелектуальності в оцінках буття, гносеологічному оптимізмі, рішучості, інтелектуальній гідності, етичній цінності істини, досвіді сили аргументації, обопільній свободі вибору намірів, наявності правових знань, що зумовлюють тип раціональності.

Міжнародно-правовий дискурс – це соціальний простір, в якому здійснюється комунікативно-правовий акт, призначений для фіксації, збереження, консенсуалізації і передачі юридико-значущих інформацій та збереження конкретного перемовного результату міжнародного масштабу. До складових МПД віднесені: творення соціального контексту щодо забезпечення дисциплінованості держави, визнання норм міжнародного права та ефективності їхніх дій; воля держав щодо раціоналізації міжнародно-правових норм, що виступають засобами гармонізації національних і загальносвітових інтересів, забезпечення миру і демократії; методи вироблення чітких орієнтирів і їх додержання у комунікативній раціональності; прийняття ефективних домовленостей для здійснення міжнародно-правових норм.

2. Здійснення соціально-історичного аналізу взаємозв'язків історичних та сучасних форм міжнародно-правової комунікації з ідеями та умовами їх функціонування засвідчує, що міжнародно-правовий дискурс, з одного боку, є результатом історичної еволюції, а з іншого, – він спричиняє постійну трансформацію комунікативних зв'язків на основі міжнародних правовідносин.

Пам'ятки національної історико-правової думки підтверджують, що правовий комунікативний акт і міжнародно-правовий дискурс були постійно змінними. Вони змінювалися разом із політичними, економічними,

географічними та іншими умовами функціонування держави. Динаміка прагматичного контексту з філософсько-правового погляду полягала в тому, що комунікатори прагнули до відстоювання національних інтересів, справедливості. Кожна комунікативна вибудовувалася на попередній, стаючи продовженням історично усталеного комунікативного акту, кроком до творення у перспективі міжнародно-правового дискурсу, що зобов'язував до взаємозв'язку на умовах сформованих традицій рівноправності і доцільності, покладених в основу сучасного міжнародно-правового дискурсу.

Глобалізаційні світові процеси об'єднавчо викристалізують міжнародне правове співтовариство, яке у комунікативній взаємодії керується нормами національного і міжнародного права, що подекуди ускладнюють порозуміння, яке зумовлене (від початку комунікативних актів) конфронтуючими інтенціями сторін.

Міжнародно-правовий дискурс виступає як позачасова частина правової дійсності і така, що повинна бути постійно у полі зору філософсько-правових досліджень. Це сприятиме пізнанню своєрідності правової форми комунікативної раціональності у міжкультурних взаєминах українського суспільства, запобіганню ускладнень.

3. Аналіз антропологічно-правових та аксіологічно-правових основ міжнародно-правового дискурсу здійснено через домінантне розуміння права і правового дискурсу як результату суспільного розвитку, в якому здійснюються міжнародні взаємозв'язки у світі через вербальну практику, контекст її розгортання і різні форми взаємодії, керованої соціальною метою, що раціоналізує застосування аксіологічного, антропологічного підходів у побудові міжнародно-правового дискурсу, який має нормативний характер і виступає регулятором суспільних відносин.

На нинішньому етапі на фоні взаємодії практично всіх держав світу виникнення складних завдань і суперечностей у комунікативному акті нівелює і руйнує усталені норми міжнародного співробітництва, а перемовний процес не отримує адекватної раціональності, веде до

формальної раціональності, непередбачуваних наслідків у дії національного права. Існує проблема конфлікту трактування, кваліфікації державних інтересів чи дій. Відтак актуалізація по-сучасному сформованих міжнародно-правових дискурсів гостро потребує філософсько-правових підходів до урахування аксіологічно-правових основ МПД як класичних традицій, так і політичних контекстів для випрацювання умов творення міжнародно-правового дискурсу на засадах рівності, справедливості в організації світового правопорядку для досягнення мети комунікації на основі гуманності, комунікативної співвідповідальності за наслідки перемовного процесу, визнання права іншості на втілення своїх національних пріоритетів.

Зasadничо важливими у комунікативній раціональності є основні принципи міжнародного права, які втілюють міжнародно-правові цінності: принцип суверенної рівності держав, що ґрунтується на рівності, суверенності і незалежності держав, принцип поваги до прав людини, який сповідує верховенство права у якості однієї із провідних цінностей, на захист якої спрямована діяльність ряду міжнародно-правових інститутів; принцип незастосування сили, який спрямований на захист миру і стабільності у міждержавних відносинах.

За своєю природою міжнародне право є засобом регулювання взаємовідносин у рамках правового дискурсу. Спираючись на юридичні аксіоми, які діють у міжнародному праві, норми цього права у галузі перемовного процесу набувають повноти реалізації, якщо дотримані: самостійність держав, недоторканність їхньої території, право держави на честь, недоторканність дипломатичних агентів тощо.

Національні устремління до демократизації суспільства, викристалізовуючись із перемовної практики, реалізуються лише в країні, яка поважає засади рівноправності, гідності, взаємної поваги, поєднуючи ідеали демократії і самовдосконалення та незмінної солідарності й співробітництва з іншими народами світу. У контексті міжнародно-правового дискурсу свобода і справедливість, розвиток і демократія мають вирішальне значення для

раціональності правової міжкультурної комунікації, яка не порушує відповідність міжнародної практики взаємодії десяти основним принципам, серед яких: принцип незастосування сили або загрози сили; принцип мирного вирішення міжнародних спорів; принцип співробітництва держави; принцип рівноправності й самовизначення народів; повага прав людини й основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії й переконання та інші.

4. *Окреслення сучасних правових рамок міжнародної взаємодії у комунікативних процесах держав* спонукало до встановлення фундаментальних національних ціннісних засад, визначених міжнародним правом меж очікуваної від міжнародної інтеракції ефективності взаємин. Простежена єдність загально нормативного та комунікативно-ситуативного у юридичному регулюванні МПД. Правова результативність створюваного МПД оцінюється як досягнення максимально близького до очікуваного соціально корисного регулятивного впливу норм національного та міжнародного права на міжнародні стосунки держав і народів. Для підвищення рівня комунікативної раціональності залишаються актуальними завдання правового удосконалення механізмів взаємообміну вимогами і пошуком швидких процедур їхнього втілення у практиці перемовного процесу.

5. *У встановлених узагальненнях модифікації ідеальної моделі МПД* зазначено, що ідеальний дискурс – це такий комунікативний простір взаємодії, в якому беруть участь рівновідповідальні дисципліновані учасники, які через належно аргументовані інтенції виходять на справедливе з позицій норм права рішення в узгодженні своїх державних та міжнародних інтересів. Ця функціональна мета є дещо відмінною від універсалізованої схеми ідеального дискурсу, яка передбачає таку комунікацію, що створює однакові (симетричні) умови вибору й здійснення мовленнєво-комунікативних дій для всіх учасників.

Узагальнюючи модифікації ідеальної моделі міжнародного дискурсу у досягненні глобалізаційно-геополітичних намірів України, зауважено, що

ідеальна комунікативно-дискурсивна парадигма є категорією природного права, з його розумним конструктивним співвідношенням природного і позитивного права, моральності і права, закону і права.

На формування ідеальної комунікативно-дискурсивної дійсності накладає відбиток правова реальність, що існує незалежно від волі і бажання суб'єкта.

Встановлено, що універсальною формулою трансцендентальної міжнародно-правової комунікативно-дискурсивної взаємодії є: національні пріоритети = рівноправність + справедливість + співвідповідальність, що спираються на загальні принципи права, зокрема свобода спілкування, свобода інформації, збалансованість обміну інформацією, право на оптимізацію регулятивних можливостей норм міжнародного права.

б. Вивчення особливостей герменевтичного поля міжнародно-правової комунікації підтверджене складністю у вирішенні суперечливих, колізійних проблем взаємостосунків держав, неоднозначністю та складністю розуміння і трактування як дискурсу, так і комунікації. Це пов'язано зі значною кількістю смислів текстів, які призводять до герменевтичних зміщень у тлумаченні подій, фактів, явищ. Способи обумовлення і передбачення такої неоднорідності смислів запобігають появі конфлікту комунікацій, подоланню принципових розбіжностей щодо застосування права не лише кожною країною, але й усіма учасниками перемовного процесу у міжнародному масштабі. Герменевтичне «уніфікування» дискурсів повинно ґрунтуватися перш за все на тому, що правовідносини, визнані законними в одній державі, визнаються іншою державою, якщо не доведено їхньої незаконності. Відтак актуалізується потреба і зростає питома значення уніфікованих норм права, спрямованих на зближення і взаємопроникнення національних систем права, які регулювали б сучасний процес взаємодії держав світу.

Констатується усвідомлення проблеми універсальності герменевтики, наявності всюди, де не відбувається безпосереднього розуміння, або де доводиться брати до уваги можливість непорозуміння. Постає питання про

те, яким чином результивувати сприйняте, віднаходити те позитивне начало, яке виявило б свою найвищу ефективність у міжнародно-правовому дискурсі. Нові можливості розвитку МПД пов'язані із послідовним дослідженням герменевтичних основ критицизму, із використанням відповідних методологічних підходів у сфері гуманітарного пізнання.

7. Установленням критеріальних ознак правової ефективності міжнародно-правового дискурсу підтверджено, що ефективність взаємозв'язків на рівні МПД позначається як правовими нормами комунікації, так і морально-етичними заходами, оскільки міжнародно-правову раціональність у контексті ефективності трактуємо як систему правових цінностей з ознаками верховенства права, яке регулює міжнародні відносини між суб'єктами. До складових елементів моделі ефективного дискурс-процесу належать елементи міжнародного порядку: міжнародна мораль, міжнародна толерантність, загальнодержавна нормативна система, повна добровільність і відкритість у комунікативному акті, на які здійснюють вплив у тому числі і міжнародні політичні норми. Показниками ефективності комунікації є інтереси держав (прагматичний аспект) та їхня правомірна поведінка (соціально-психологічний аспект), що результивує задоволеність або незадоволеність підсумками перемовин. Ступінь ефективності міжнародного дискурсу визначається рівнем додержання національних і міжнародних норм права у комунікативному процесі. На ефективність МПД впливають: соціальні цінності, міжнародно-правове регулювання, закономірності розвитку міжнародних відносин.

Вирішальний імпульс в ефективному відстоюванні прав народів на існування і розвиток у рамках міжнародної солідарності має ідея змінюваного діалогу, з допомогою якого людство, не приховуючи своїх розбіжностей, намагається відшукати шляхи подолання зростаючої нерівності.

8. Узагальнення особливостей втілення національно-правових доміант МПД у державотворчому процесі переконує в тому, що не усталеними до

кінця у практиці перемовників є домінанти розуміння, з одного боку, міжнародно-правового дискурсу із пріоритетами міжнародного права у відстоюванні національних інтересів, в якому здійснюються міжнародні взаємозв'язки у світі, а з іншого – постійно змінного, подекуди непередбачуваного і навіть спонтанного МПД через загальносвітові катаклізми чи збройні конфлікти.

Раціоналізують міжнародну комунікацію спрямування на: пошуки авторитетних союзників; на володіння величезним обсягом інформації, побудову конструктивних, консенсусних взаємин, конструктивних інтеракцій щодо альтернативних шляхів взаємодії, демонстрацію розуміння і спільну роботу, спрямовану на досягнення взаємовигідної мети із національними пріоритетами з урахуванням норм міжнародного права.

9. Втілення у комунікативну практику взаємин держав і народів правових стратегій подолання їхніх розбіжностей простежується на рівні відстоювання національних інтересів щодо демократизації суспільства, важливості реалізації в країні принципів верховенства права, засад рівноправності, гідності, взаємної поваги держав і народів із поєднанням ідеалів солідарності та співробітництва з іншими народами світу для здійснення правової раціонально сформованої міжкультурної комунікації у контексті перспектив розвитку міжнародно-правового дискурсу, підвищення іміджу України у світі.

Нормативність стратегічно виправданої комунікації полягає у наявності мотиву пошуку комунікативної раціональності, у консенсусному урівноважуванні протиріч у семантиці дій перемовних сторін, у пошуку авторитетних союзників; володінні величезним обсягом інформації та варіативністю її добору із належною аргументацією у побудові взаємин; конструктивних інтеракцій щодо альтернативних шляхів взаємодії; демонстрації розуміння і спільності інтересів у роботі, спрямованій на реалізацію взаємовигідної мети.

10. *Еволюційна сутність моделювання консенсусу і компромісу на етапі відстоювання національних інтересів у взаємодії з іншими державами* полягає у наступному: комунікативна раціональність підтверджується тоді, коли домінують міжнародно-правові норми розв'язання конфліктів у правовій комунікації, скеровані на досягнення консенсусу, компромісу, подолання тиску, зневажання опонент-суб'єктів, їхнього ігнорування позицій своїх співрозмовників та подолання інтенцій привласнення ними права втручатися в долю інших народів.

МПД артикулює функціональну специфіку правового дискурсу – у його базовій інструментальній функції – відстоюванні на міжнародному рівні національних інтересів, через: вираження політичних намірів, реалізацію зовнішньої політики держави; продукування міжнародно-правової інформації із базовими правовими цінностями та орієнтаціями; герменевтичну адекватність зовнішньополітичного контексту, розв'язання каузальних правових або протиправних колізій; вироблення орієнтирів для комунікативно раціональних трансакцій з метою вибудовувати світ на розумних началах.

ДОДАТКИ

Додаток А

Додаток Б
**НОРМАТИВНІСТЬ КОМУНІКАЦІЇ
(ТИПОЛОГІЗАЦІЯ)**

Додаток В

Додаток Д

Принципи комунікативної раціональності

Додаток Е

ДЕФІНІЦІ ПОНЯТТЯ «ДИСКУРС»	АВТОР ДЕФІНІЦІЇ
Дискурс – це фрагмент історії, який висуває свої власні обмеження, пропонує ділення і трансформації, специфічні способи вираження своєї приналежності до певного часу [с. 30].	М. Фуко
Дискурс – це відносно обмежені набори тверджень, що встановлюють межі того, що має значення, а що значення не має [с. 31].	Л. Філіпс
Дискурс - синергетична система, складники якої взаємно детерміновані й залежні від параметрів зовнішнього середовища, зокрема, соціуму, культури, політики, права, інтеріоризованого буття етносу й цивілізації» [Кравченко, с. 3].	Н. Кравченко
<p>Однак конструктивним можна вважати дискурс як «ефективний методологічний інструмент» трансдисциплінарних досліджень. Таке запропоноване філософське розуміння дискурсу як «мовної практики, тобто живого середовища спілкування його учасників з будь-яких подій, приводів, проблем», як «середовище спонтанного виникнення та вільної еволюції бажань, образів, уявлень, понять, повір'їв, думок, переконань, гадок, знань», розглядається як наслідок спілкування та його «психічні продукти» [Лук'янець, с. 18–19].</p> <p>Відтак незаперечною залишається концепція дискурсу як універсальної моделі різних соціальних практик, оскільки вона може бути використана як ключовий концепт особливого лінгвосоціологічного осмислення й аналізу найрізноманітніших соціальних практик і навіть усієї соціокультурної дійсності вцілому» [Там само, с. 27]. Однак найбільш близьким до мети правової комунікації є трактування дискурсу як «найважливішого знаряддя глобальних перетворень соціальної реальності». [Там само, с. 30], спрямованих на еволюціонування прав і свобод комунікантів за умови розумної правової відповідальності кожного суб'єкта.</p>	В. Лук'янець, О. Кравченко, Л. Озадовська
Дискурс - соціально організовану систему мовлення	О. Данільян

<p>Дискурс витлумачується як явище, що інтегрує складні зв'язки між «власне» мовою, способами мислення і чинниками інтерпретації (див., наприклад [Dijk, 2001, p. 10-11; Tomlin et al, 2001; Condor. Antaki, 2001]).</p>	Т. ван Дейком
<p>Дискурс є не просто пасивним середовищем функціонування тих або інших концептуальних образів і схем, але й активним засобом їхнього конструювання й відтворення. Двосторонній характер зв'язку між вербальною діяльністю та соціумом становить одну з підвалин дискурсивних студій. Одна з поширених дефініцій тлумачить дискурс як соціальну практику, що створює соціальну структуру і водночас створюється нею.</p>	Г. Яворська, О. Богомолова
<p>Дискурс - соціальна діяльність в умовах реального світу, але не як абстрактно-теоретичний конструкт чи продукт лабораторного експерименту.</p>	А. Коршунов
<p>Дискурс – форма комунікації, що визначається аргументацією, форма, в якій домагання значущості, що стали проблематичними, стають темою обговорення.</p>	Ю. Гебермас
<p>Дискурс – спосіб діалогічно-аргументованого перевірчення спірних домагань значущості стверджувальних та нормативних висловлювань (а також дій) з метою досягнення універсального (тобто значущого для всіх, хто здатний до розумної аргументації) консенсусу</p>	А. Єрмоленко
<p>Дискурс – соціокультурний процес, що завдяки комунікативній вивільняє наперед закладений прогресуючий потенціал раціональності. Це означає, що теоретичне витлумачення світу і практично-нормативні орієнтації діяльності, як і суспільні інституції, поступово позбавляються матеріального, міфологічно-релігійного та традиційного змісту і перетворюються на більш послідовні форми аргументаційного досягнення консенсусу, тобто згоди щодо загального змісту дій, а також щодо норм та цінностей учасників дискурсу, - нормативно приписана суспільними інституціями згода змінюється аргументаційно здійснюваним взаєморозумінням, яке постає у вигляді раціонально-комунікативної дії або дискурсу.</p>	К. Серажим

Додаток Ж
Засади комунікативної раціональності в міжнародних правових документах

	Назва МПА	Фіксація юридично значущих домовленостей	Регулятивна дія норм міжнародного права	Аналіз договірної (мотиваційної) ініціативи для збереження миру і безпеки	Соціальна цінність міжнародно-правового врегулювання(орієнтації на дію)	Елемент взаємодії національного права із міжнародним	Оптимізація структурних елементів права	Інформаційна роль міжнародно-правового акта	Соціально-психологічна роль МПА	Ідеологічна роль МПА	Ступінь ефективності правових норм в дії	Утвердження правового режиму в певній сфері правовідносин	Додержання прав і свобод людини	Реалізація державою права на участь у міжнародно-правовому діалозі	Своєчасність розробки міжнародно-правових норм	Наявність соціально корисного регулятивного впливу на суб'єктів міжнародних відносин
№		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Про ратифікацію Договору між Україною і Китайською Народною Республікою про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах <i>Постанова Верховної Ради України від 5 лютого 1993 року № 2996-ХІІ</i> (Реєстраційний код 7695/1999	+	+	+		+	+					+	+	+		
2	Договір між Україною і Китайською Народною Республікою про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах <i>від 31 жовтня 1992 року</i> (Реєстраційний код 37854/2006)	+	+	+		+		+				+	+	+		
4	Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах <i>від 24 травня 1993 року</i> (Реєстраційний код 37936/2006)	+	+	+	+	+	+				+	+	+	+		+

№		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
5	Про ратифікацію Договору між Урядом України та Урядом Литовської Республіки про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах <i>Постанова Верховної Ради України від 17 грудня 1993 року № 3737-ХІІ</i> (Реєстраційний код 9247/1999)	+	+	+	+	+	+		+		+	+	+	+		+
6	Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах <i>від 7 липня 1993 року</i> (Реєстраційний код 37920/2006)	+	+	+	+	+	+		+		+	+	+	+		+
7	Про ратифікацію Договору між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах <i>Закон України від 10 листопада 1994 року № 238/94-ВР</i> (Реєстраційний код 3132/1997)	+	+	+	+	+	+	+			+	+	+	+		+
8	Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах <i>від 13 грудня 1993 року</i> (Реєстраційний код 37916/2006)	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+
9	Про ратифікацію Договору між Україною та Естонською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах <i>Закон України від 22 листопада 1995 року № 450/95-ВР</i> (Реєстраційний код 3484/1997)	+	+	+	+	+		+			+	+	+	+	+	+
10	Договір між Україною та Естонською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах <i>від 15 лютого 1995 року</i> (Реєстраційний код 3 7909/2006)		+	+		+		+			+	+	+	+		+

№		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
11	Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах <i>Закон України</i> від 22 листопада 1995 року № 451/95-ВР (Реєстраційний код 3483/1997)	+	+		+	+	+	+	+			+	+	+		
12	Договір між Україною та Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах <i>від 9 січня 1995 року</i> (Реєстраційний код 3 7890/2006)	+	+		+	+	+	+	+			+	+	+		
13	Про ратифікацію Договору між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах <i>Закон України</i> від 22 листопада 1995 року № 452/95-ВР (Реєстраційний код 3482/1997)	+	+		+	+	+	+	+			+	+	+		
14	Договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах <i>від 23 травня 1995 року</i> (Реєстраційний код 37917/2006)	+	+		+	+	+	+	+			+	+	+		+
15	Про ратифікацію Договору між Україною і Монголією про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах <i>Закон України</i> від 1 листопада 1996 року № 471/96-ВР (Реєстраційний код 1719/1997)	+	+													
16	Договір між Україною і Монголією про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах <i>від 27 червня 1995 року</i> (Реєстраційний код 36405/2006)		+		+	+			+			+	+	+		+

№		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
17	Про ратифікацію Договору між Україною та Канадою про взаємодопомогу у кримінальних справах <i>Закон України від 17 грудня 1997 року № 740/97-ВР</i> (Реєстраційний код 4530/1997)	+	+	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+
18	Договір між Україною та Канадою про взаємодопомогу у кримінальних справах <i>від 23 вересня 1996 року</i> 189 210 210 (Реєстраційний код 37906/2006)	+	+	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+
19	Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії про надання взаємодопомоги у боротьбі з незаконним обігом наркотиків <i>Закон України від 1 листопада 1996 року № 472/96-ВР</i> (Реєстраційний код 1710/1997)	+	+		+	+	+					+		+	+	+
20	Угода між Урядом України та Урядом Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії про надання взаємодопомоги у боротьбі з незаконним обігом наркотиків <i>від 18 квітня 1996 року</i> (Реєстраційний код 37907/2006)	+	+		+	+	+					+		+	+	+
21	Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії про арешт і конфіскацію доходів та знарядь, пов'язаних зі злочинною діяльністю, за винятком незаконного обігу наркотиків <i>Закон України від 1 листопада 1996 року № 473/96-ВР</i> (Реєстраційний код 1721/1997)	+	+		+	+	+					+		+	+	+

№		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
22	Угода між Урядом України та Урядом Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії про арешт і конфіскацію доходів та знарядь, пов'язаних зі злочинною діяльністю, за винятком незаконного обігу наркотиків <i>від 18 квітня 1996 року</i> (Реєстраційний код 37915/2006)	+	+		+	+	+	+			+	+		+	+	+
23	Про ратифікацію Договору між Україною і Грузією про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання <i>Закон України від 21 листопада 1997 року № 670/97-ВР</i> (Реєстраційний код 4382/1997)	+	+		+	+	+	+			+	+	+	+	+	+
24	Договір між Україною і Грузією про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання <i>від 14 лютого 1997 року</i> (Реєстраційний код 37891/2006)	+	+		+	+	+	+			+	+	+	+	+	+
25	Про ратифікацію Договору між Україною та Азербайджанською Республікою про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання <i>Закон України від 21 листопада 1997 року № 669/97-ВР</i> (Реєстраційний код 4381/1997)	+	+		+	+	+	+			+	+	+	+	+	+
26	Договір між Україною та Азербайджанською Республікою про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання <i>від 24 березня 1997 року</i> (Реєстраційний код 37908/2006)	+	+		+	+	+	+			+	+	+	+	+	+

№		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
27	Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Узбекистан про правову допомогу та правові відносини у цивільних та сімейних справах <i>Закон України від 5 листопада 1998 року № 238-XIV</i> (Реєстраційний код 6310/1998)	+	+		+	+	+	+			+	+	+	+	+	+
28	Договір між Україною та Республікою Узбекистан про правову допомогу та правові відносини у цивільних та сімейних справах <i>від 19 лютого 1998 року</i> (Реєстраційний код 37918/2006)	+	+		+	+	+					+	+	+		+
29	Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Узбекистан про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання <i>Закон України від 19 березня 1999 року № 532-XIV</i> (Реєстраційний код 7152/1999)	+	+		+	+	+					+	+	+		+
30	Договір між Україною та Республікою Узбекистан про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання <i>від 19 лютого 1998 року</i> (Реєстраційний код 37034/2006)	+	+		+	+	+					+	+	+		+
31	Про ратифікацію Договору між Україною та Сполученими Штатами Америки про взаємну правову допомогу у кримінальних справах <i>Закон України від 10 лютого 2000 року № 1438-III</i> (Реєстраційний код 14527/2000)	+	+		+	+	+					+	+	+		+
32	Договір між Україною та Сполученими Штатами Америки про взаємну правову допомогу у кримінальних справах <i>від 22 липня 1998 року</i> (Реєстраційний код 3 7035/2006)	+	+		+	+	+					+	+	+		+

№		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
33	Про ратифікацію Договору між Україною та Китайською Народною Республікою про екстрадицію <i>Закон України</i> від 21 жовтня 1999 року № 1184-XIV (Реєстраційний код 12286/1999)	+	+		+	+	+					+	+	+		+
34	Договір між Україною та Китайською Народною Республікою про екстрадицію <i>від 10 грудня 1998 року</i> (Реєстраційний код 37005/2006)	+	+		+	+	+					+	+	+		
35	Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Казахстан про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання <i>Закон України</i> <i>від 18 травня 2000 року № 1738-III</i> (Реєстраційний код 15940/2000)	+	+		+	+	+					+	+	+		
36	Договір між Україною та Республікою Казахстан про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання <i>від 17 вересня 1999 року</i> (Реєстраційний код 36996/2006)	+	+		+	+	+					+	+	+		
37	Про ратифікацію Договору між Україною і Соціалістичною Республікою В'єтнам про правову допомогу і правові відносини в цивільних і кримінальних справах <i>Закон України</i> від 2 листопада 2000 року № 2080-III (Реєстраційний код 17259/2000)	+	+		+	+	+					+	+	+		
38	Договір між Україною і Соціалістичною Республікою В'єтнам про правову допомогу і правові відносини в цивільних і кримінальних справах <i>від 6 квітня 2000 року</i> (Реєстраційний код 37006/2006)	+	+		+	+	+					+	+	+		

№		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
51	Договір між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про взаємну правову допомогу у кримінальних справах <i>від 16 січня 2002 року</i> (Реєстраційний код 37782/2006)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
52	Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу в кримінальних справах <i>Закон України від 6 березня 2003 року № 622-IV</i> (Реєстраційний код 24793/2003)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
53	Договір між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу в кримінальних справах <i>від 3 жовтня 2002 року</i> (Реєстраційний код 27425/2004)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
54	Про ратифікацію Договору між Україною та Корейською Народно-Демократичною Республікою про правову допомогу в цивільних та кримінальних справах <i>Закон України від 4 червня 2004 року № 1758-IV</i> (Реєстраційний код 29206/2004)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+
55	Договір між Україною та Корейською Народно-Демократичною Республікою про правову допомогу в цивільних та кримінальних справах <i>від 13 жовтня 2003 року</i> (Реєстраційний код 36995/2006)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
56	Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Панама про видачу правопорушників <i>Закон України від 12 травня 2004 року № 1716-IV</i> (Реєстраційний код 29037/2004)	+									+	+	+	+	+	+

№		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
57	Договір між Україною та Республікою Панама про видачу правопорушників від 4 листопада 2003 року(Реєстраційний код 37170/2006)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
58	Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Болгарія про правову допомогу в цивільних справах Закон України від 22 вересня 2005 року № 2911-IV (Реєстраційний код 34016/2005)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
59	Договір між Україною та Республікою Болгарія про правову допомогу в цивільних справах від 21 травня 2004 року (Реєстраційний код 36994/2006)	+	+	+	+	+	+									
60	Про ратифікацію Угоди між Україною та Республікою Кіпр про правову допомогу в цивільних справах Закон України від 22 вересня 2005 року № 2910-IV (Реєстраційний код 34053/2005)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			
61	Угода між Україною та Республікою Кіпр про правову допомогу в цивільних справах від 6 вересня 2004 року (Реєстраційний код 36999/2006)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			

№		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
62	Про ратифікацію Договору між Україною та Арабською Республікою Єгипет про взаємну правову допомогу в кримінальних справах <i>Закон України від 22 червня 2005 року № 2695-IV</i> (Реєстраційний код 32968/2005)	+	+	+	+	+	+			+	+	+	+			
63	Договір між Україною та Арабською Республікою Єгипет про взаємну правову допомогу в кримінальних справах <i>від 10 жовтня 2004 року</i> (Реєстраційний код 36997/2006)	+	+	+	+	+			+	+	+	+	+			
64	Про ратифікацію Договору між Україною та Арабською Республікою Єгипет про видачу правопорушників <i>Закон України від 22 червня 2005 року № 2696-№</i> (Реєстраційний код 32969/2005)	+	+	+	+	+			+	+	+	+	+			

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підручник / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 472 с.
2. Авидон И. Тренінги ведення переговорів: матеріали для підготовки и проведення / И. Авидон, О. Гончукова. – СПб.: Речь, 2008. – 192 с.
3. Адлер Г. В чем суть процесса общения / Г. Адлер // НЛП в действии. – СПб.: Питер, 2001. – С. 48–101.
4. Алексеев С.С. Философия права / С.С. Алексеев. – М.: Норма, 1998. – 336 с.
5. Андрос С. Семіотично-дискурсивний вимір громадянського суспільства / С. Андрос, М. Скрипник // Освіта і управління. – 2004. – Т. 7. – № 3–4. – С. 185–189.
6. Андрущенко В.П. Сучасна соціальна філософія / В.П. Андрущенко, М.І. Михальченко. – К.: Вид-во «Генеза», 1996. – 368 с.
7. Антологія української юридичної думки: в 6-ти т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. – К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2002. – Т. 1. – 568 с.
8. Антологія української юридичної думки: в 6-ти т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. – К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2002. – Т. 2. – 592 с.
9. Антологія української юридичної думки: в 6-ти т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. – К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. – Т. 3. – 584 с.
10. Антологія української юридичної думки: в 6-ти т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. – К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. – Т. 4. – 600 с.

11. Антологія української юридичної думки: в 6-ти т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. – К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. – Т. 5. – 600 с.
12. Антологія української юридичної думки: в 6-ти т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. – К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. – Т. 6. – 584 с.
13. Апель К.-О. Априори коммунікативного соообщества и основания этики / К.-О. Апель // Трансформация философии. – М.: Логос, 2001. – С. 263–336.
14. Апель К.-О. Априори спільноти комунікації та основи етики. До проблеми раціонального обґрунтування етики за доби науки / К.-О. Апель // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки. Хрестоматія: навч. посібник. – К.: Ваклер, 1996. – С. 360–421.
15. Апель К.-О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу / К.-О. Апель // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. – К.: Лібра, 1999. – С. 395–412.
16. Апель К.-О. Дискурсивна етика: політика і право; пер. з нім. / К.-О. Апель. – К.: Український філософський фонд, 1999. – 74 с.
17. Апель К.-О. Коммунікативное сообщество как трансцендентальная предпосылка социальных наук / К.-О. Апель // Трансформация философии. – М.: Логос, 2001. – С. 193–236.
18. Аспекты теории коммуникации // Межличностное общение: хрестоматия по психологии. – СПб.: Питер, 2001. – С. 11–25.
19. Бандурка О.О. Єдність цінностей та істини у праві (філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук: спец. 12.00.12 / О.О. Бандурка // Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 37 с.
20. Барбежкіна З.А. Справедливість как социально-философская категория / З.А. Барбежкіна. – М.: Мысль, 1983. – 203 с.

21. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – Львів, 2003. – 278 с.
22. Бачинин В.А. История философии права: курс лекцій / В.А. Бачинин, В.А. Чефранов. – Х.: Право, 1998. – 320 с.
23. Бачинин В.А. Основы социологии права и преступности / В.А. Бачинин. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2001. – 308 с.
24. Бачинин В.А. Философия права и преступления / В.А. Бачинин. – Х.: Фолио, 1999. – 607 с.
25. Бачинин В.А. Энциклопедия философии и социологии права / В.А. Бачинин. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2006. – 1093 с.
26. Бачинін В.А. Філософія права: словник / В.А. Бачинін, В.С. Журавський, М.І. Панов. – К.: Видав. Дім «Ін Юре», 2003. – 408 с.
27. Бердяев Н.А. Философия неравенства (Письма к недругам по социальной философии) / Н.А. Бердяев. – М.: ИМА-Пресс, 1990. – 288 с.
28. Бессер-Зигмунд К. Магические слова / К. Бессер-Зигмунд. – СПб.: Питер, 1996. – 224 с.
29. Біленчук П.Д. Філософія права: навч. посібник / П.Д. Біленчук, В.Д. Гвоздецький, С.С. Сливка. – К.: Атіка, 1999. – 207 с.
30. Богачов А.Л. Релятивізм і філософська герменевтика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.01 / А.Л. Богачов // Київський державний університет ім. Т. Шевченка. – К., 1997. – 27 с.
31. Бориснёв С.В. Социология коммуникации: учеб. пособие для вузов / С.В. Бориснёв. – М.: Юнити-Дана, 2003. – 270 с.
32. Брюховецький В. Підтекст / В. Брюховецький // Українська радянська енциклопедія: у 12-ти т. – 1982. – Т. 8. – 365 с.
33. Буари Филип А. Паблик рилейшнз или стратегия доверия / А. Буари Филип. – М.: Инфра-М, 2001. – 178 с.
34. Будякова Т.П. Извинение как форма компенсации морального вреда в истории Российского государства и права / Т.П. Будякова // Государство и право. – 2004. – № 1. – С. 103–105.

35. Бурлай Є. До питання про елементарне праворозуміння: спроба логіко-лінгвістичного аналізу / Є. Бурлай // Український часопис міжнародного права. – 2003. – № 1. – С. 16–25.
36. Бусова Н.А. Модернизация, рациональность и право / Н.А. Бусова. – Харьков: Прометей-Прес, 2004. – 352 с.
37. Быстрицкий Е. Конфликт культуры, философия толерантности / Е. Быстрицкий // Демоны мира и боги войны. – К., 1997. – 488 с.
38. Вартанова Е.Л. Коммуникационная политика России: нужен решительный шаг / Е.Л. Вартанова // Вестник Моск. ун-та. – Сер. 10. – Журналистика. – 2001. – № 1. – С. 58–73.
39. Вацлавик П. Прагматика человеческих коммуникаций: Изучение паттернов, патологий и парадоксов взаимодействия / П. Вацлавик, Д. Бивин, Д. Джексон; пер. с англ. А. Суворовой. – М.: Апрель-Пресс; Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 320 с.
40. Вдовина Г.А. Развитие философии права в XX ст. (англо-саксонская традиция): дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / Г.А. Вдовина // Институт держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2002. – 189 с.
41. Вебер М. Избранное. Образ Общества / М. Вебер. – М.: Юристъ, 1994. – 704 с.
42. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТЗВ Вид-во «Юридична думка», 2007. – 992 с.
43. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
44. Великий тлумачний словник сучасної української мови / упор. Т.В. Ковальов. – Харків: Фоліо, 2005. – 768 с.
45. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ / Ю. Габермас // Єрмоленко М.А. Комунікативна практична філософія. – К.: Лібра, 1999. – С. 237–324.

46. Габермас Ю. Про суб'єкта історії. Деякі міркування щодо хибних альтернатив / Ю. Габермас // М.А.Єрмоленко. Комунікативна практична філософія. – К.: Лібра, 1999. – С. 325–354.

47. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості / Ю. Габермас; пер. з нім. А. Онишко. – Львів: Вид-во «Літопис», 2000. – 317 с.

48. Гавриленко Г. Правова держава і правова культура / Г. Гавриленко // Право України. – 1993. – № 1. – С. 25–28.

49. Гадамер Ганс Георг. Герменевтика і поетика / Ганс Георг Гадамер // Вибрані твори; пер. з нім. – К.: Юніверс, 2001. – 288 с.

50. Гайда А.В. Коммуникация и эмансипация: критика методологических основ социальной концепции Ю. Хабермаса / А.В. Гайда, С.Е. Вершинин, В.А. Шульц. – Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1988. – 160 с.

51. Георг В.Ф. Гегель. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / Георг В.Ф. Гегель; пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. – К.: Юніверс, 2000. – 336 с.

52. Гильдебранд Д. фон. Метафизика коммуникации / Д. фон Гильдебранд. – СПб.: Алетейя, 2000. – 374 с.

53. Голев Н.Д. Взаимодействие естественного и юридического языка как базовая проблема юрислингвистики / Н.Д. Голев // Право і лінгвістика: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: у 2-х ч. (18–21 верес. 2003 р.). – Сімферополь: ДОЛЯ, 2003. – С. 33–41.

54. Голев Н.Д. Конфликтность и толерантность как универсальные лингвистические категории / Н.Д. Голев // Лингвокультурные проблемы толерантности: тез. докл. Междунар. научной конф. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2001. – С. 37–41.

55. Гом'єн Донна. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини / Донна Гом'єн; пер. з англ. Т. Іваненко та О. Павличенка. – Львів: Кальварія, 2000. – 182 с.

56. Гончар К.М. Модель комунікації у філософії культури Р.Якобсона (лінгво-філософський аспект дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.04 / К.М. Гончар // Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 16 с.

57. Горелова И.А. Коммуникативно-правовая деятельность и ее воплощение в тексте (эротетико-логический анализ процессуальной документации) / И.А. Горелова // Юрислингвистика-2: русский язык в его естественном и юридическом бытии: межвуз. сб. науч. тр. / под. ред. Н.Д. Голева. – Барнаул: Изд-во Алтай. ун-та, 2000. – С. 8–13.

58. Грушевицкая Т.Г. Основы межкультурной коммуникации: учеб. для вузов / Т.Г. Грушевицкая, В.Д. Попков, А.П. Садохин; под ред. А.П. Садохина. – М.: ЮНИТИ-Дана, 2003. – 352 с.

59. Грушевська С. Проблема конфлікту: морально-психологічний аспект: автореф. дис. ... д-ра філос. наук: спец. 09.00.07 / С. Грушевська // Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 30 с.

60. Грэй Дж. Венера и Марс на работе. Как повысить качество общения и достичь успеха в работе / Дж. Грэй; пер. с англ. – К.: София; М.: София, 2003. – 320 с.

61. Грязин И. Текст права (Опыт методологического анализа конкурирующих теорий) / И. Грязин. – Таллинн: ЭЭСТИ РААМАТ, 1983. – 187 с.

62. Гурвич Г.Д. Философия и социология права: избранные сочинения / Г.Д. Гурвич; пер. М.В. Антонова, Л.В. Ворониной. – СПб.: Издательский Дом СПб. ун-та, 2004. – 848 с.

63. Гусейнов Г.Ч. Ложь как состояние сознания / Г.Ч. Гусейнов // Вопросы философии. – 1989. – № 11. – С. 68–72.

64. Гьосле В. Трансцендентальна прагматика як фіхтеанство інтерсуб'єктивності / В. Гьосле // А.М. Єрмоленко. Комунікативна практика філософія: підручник. – К.: Лібра, 1999. – С. 455–474.

65. Дженіс Марк. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування / Марк Дженіс, Ричард Кей, Ентоні Бредні; пер. з англ. – К.: «АртЕк», 1997. – 624 с.
66. Дзюбенко О.Г. Культура дискусій / О.Г. Дзюбенко, Т.В. Присяжний. – К.: Изд-во полит. лит., 1990. – 158 с.; 1998. – 27 с.; 2003. – 224 с.
67. Дридзе Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации / Т.М. Дридзе. – М.: Наука, 1984. – 267 с.
68. Дробницкий О.Г. Моральная философия: избр. труды / О.Г. Дробницкий; сост. Р.Г. Апресян. – М.: Гардарики, 2002. – 523 с.
69. Дулов А.В. Судебная психология / А.В. Дулов. – Минск, 1975. – 88 с.
70. Дюрозель Жан-Батіст. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Жан-Батіст Дюрозель. – К.: Основи, 1995. – 903 с.
71. Екман Пол. Психологія лжи: Руководство по выявлению обмана в деловых отношениях, политике и семейной жизни / Пол Екман; пер. с англ. – К.: Логос, 1999. – 224 с.
72. Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції: матер. наук.-практ. конференції / за заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К.: Вид-во НАДУ, 2003. – Т. 1. – 536 с.
73. Європейська конвенція з прав людини. – К.: Фенікс, 2004. – 40 с.
74. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія / А.М. Єрмоленко. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.
75. Жданенко С.Б. Партнерська взаємодія у процесі становлення громадянського суспільства (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 / С.Б. Жданенко // Харківський військовий університет. – Х., 2003. – 18 с.
76. Жоль К.К. Методы научного познания и логика (для юристов) / К.К. Жоль. – К.: Атика, 2001. – 288 с.

77. Жоль К.К. Философия и социология права: учеб. пособие / К.К. Жоль. – К.: Юринком Интер, 2000. – 480 с.
78. Загальна декларація прав людини – К.: Укр. Правнича Фундація. Вид-во Право, 1995. – 12 с.
79. Закомлистов А.Ф. Юридическая философия / А.Ф. Закомлистов. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 548 с.
80. Зарапін О.В. Герменевтична феноменологія вчинку як апріорі морального пізнання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.01 / О.В. Зарапін // Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2003. – 18 с.
81. Здравомыслов А.Г. Социология конфликта / А.Г. Здравомыслов. – М.: Аспект-Прес, 1995. – 317 с.
82. Зимняя И.А. Лингвopsиxология речевоy деятельности / И.А. Зимняя. – М.; Воронеж, 2001. – 432 с.
83. Зібрання міжнародних конвенцій про взаємну правову допомогу у цивільних і кримінальних справ, учасницею яких є Україна. – Харків: Еспада, 2001. – 447 с.
84. Зізілуас Йоан. Буття як спілкування. Дослідження особистості і Церкви / Йоан Зізілуас; пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2005. – 276 с.
85. Зленко А. Переосмислюючи зовнішню політику України і складний шлях до досягнення консенсусу / А. Зленко // Дзеркало тижня. – 2010. – № 6–7. – С. 5.
86. Знаков В.В. Макиавеллизм, манипулятивное поведение и взаимопонимание в межличностном общении / В.В. Знаков // Вопросы психологии. – 2002. – № 6. – С. 45–51.
87. Золотухін Г. Слово як конфліктоген / Г. Золотухін // Соціальна психологія. – 2004. – № 1(3). – С. 72–86.
88. Иваненко Г.В. Конституционная модель правового государства: пути совершенствования и реализации: дисс. на соискание ученой степени

канд. юрид. наук: спец. 12.00.13 / Г.В. Иваненко // Харьковская национальная юридическая академия. – Одесса, 2002. – 177 с.

89. Ивин А.А. Искусство правильно мыслить / А.А. Ивин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1990. – 240 с.

90. Иконникова Г.И. Основы философии права / Г.И. Иконникова, В.П. Ляшенко. – М.: ИНФРА-М; Изд-во «Весь Мир», 2001. – 256 с.

91. История философии: энциклопедия. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – 1376 с. – (Мир энциклопедии).

92. Иванова К.А. Соціологічні аспекти міжкультурної комунікації в українському вузі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: спец. 22.00.06 / К.А. Иванова // Харківський національний університет ім. В. Каразіна. – К., 2002. – 18 с.

93. Іоненко І.Р. Онтологія свободи: спроба системного дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 17.00.08 / І.Р. Іоненко // Харківський державний університет. – Харків, 1995. – 18 с.

94. Історія України: курс лекцій: у 2 кн. Кн. 2 – І. 90 ХХ століття: навч. посібник / [Л.Г. Мельник, В.Ф. Верстюк, М.В. Демченко та ін.]. – К.: Либідь, 1992. – 464 с.

95. Іщенко О.М. Соціальний конфлікт у цивілізаційному процесі: формування, розгортання та розв'язання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: 09.00.03 / О.М. Іщенко // Київський державний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 18 с.

96. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас; пер. з нім. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.

97. Каган М.С. Мир общения / М.С. Каган. – М.: Изд-во полит. лит., 1988. – 315 с.

98. Каган М.С. Философская теория ценности / М.С. Каган. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 205 с.

99. Каган М.С. Человеческая деятельность (опыт системного анализа) / М.С. Каган. – М.: Изд-во полит. лит., 1974. – 328 с.

100. Калашник Г.М. Вступ до дипломатичного етикету: навч. посібник / Г.М. Калашник. – К.: Знання, 2007. – 143 с.
101. Каменская О.Л. Текст и коммуникация / О.Л. Каменская. – М.: Высшая школа, 1990. – 151 с.
102. Канке В.А. Философия. Исторический и систематический курс: учеб. для вузов: изд. 4-е, перераб. и доп. / В.А. Канке. – М.: Издательско-книготорговый дом «Логос», 2000. – 344 с.
103. Каранова С.Г. Особливості становлення демократичного і політичного режиму в Україні (історико-методологічний аспект): дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.01 / С.Г. Каранова // Львівський державний університет ім. І. Франка. – Львів, 1997. – 190 с.
104. Каррі Д.П. Конституція Сполучених Штатів Америки: посібник для всіх / Д.П. Каррі; пер. з англ. О.М. Мокровольського. – К.: Веселка, 1993. – 192 с.
105. Квіт С. Основи герменевтики / С. Квіт. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 191 с.
106. Клепіков А.О. Феномен комунікації в світі культури: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.04 / А.О. Клепіков // Національна академія НАН України. – К., 1996. – 27 с.
107. Климанська Л. Д. Соціально-комунікативні технології в політиці. Таємниці політичної «кухні» - Л.: Вид-во Нац. ун-ту «Львів. Політехніка», 2007. - 332 с.
108. Козловский А.А. Онтология юридической ответственности / А.А. Козловский // Проблемы філософії права: Міжнар. часопис. – Т. II. – К.–Чернівці: Рута, 2004. – С. 98–111.
109. Козловський А.А. Гносеологічна онтологія права / А.А. Козловський // Наук. вісник Чернівецького університету. – Вип. 147. Правознавство. – Чернівці, 2002. – С. 5–9.

110.Козловський А.А. Гносеологічна природа права (філософсько-правовий аналіз): дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.12 / Антон Антонович Козловський. – Чернівці, 2000. – 464 с.

111.Козловський А.А. Гносеологічна природа права (філософсько-правовий аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.12 / Антон Антонович Козловський // Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2000. – 38 с.

112.Козюбра М.І. Методологія права: концептуальні підходи / М.І. Козюбра // Проблеми методології суспільного правознавства: матер. міжн. наук.-теор. конф. – К., 1996. – С. 23–25.

113.Козюбра Н.И. Понятие и структура методологии юридической науки / Н.И. Козюбра // Методологические проблемы юридической науки: сб. науч. тр. / отв. ред. Н.И. Козюбра. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 5–19.

114. Козюк М.Н. Коммуникационный подход в юридических исследованиях / М.Н. Козюк // Комуникативна компетентність правників і їх зв'язки з громадськістю. – Львів, 2002. – С. 90–91.

115.Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 336 с.

116. Коломієць О.Г. Ідея справедливості як інструмент соціальної політики: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 / О.Г. Коломієць // Південно-український педагогічний університет ім. К. Ушинського. – Одеса, 2003. – 20 с.

117.Комерційна дипломатія: торговельна політика і право: навч. посібник. – Друге вид., доп. та перероб. – Львів: Астролябія, 2006. – 704 с.

118.Коммуникации в организациях / укл. Э. Роджерс, Агервала-Роджерс Р. / под ред. Л.И. Евенко / пер. с англ. – М.: Экономика, 1980. – 176 с.

119.Кононенко Т.М. Типи спілкування як елемент історичного процесу (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

канд. філос. наук: спец. 09.00.11 / Т.М. Кононенко // Інститут філософії АН України. – К., 1994. – 20 с.

120. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.

121. Коршунов А.М. Диалектика соціального пізнання / А.М. Коршунов, В.В. Мантатов. – М.: Политиздат, 1988. – 383 с.

122. Кравченко Н.К. Міжнародно-правовий дискурс: когнітивно-комунікативний аспект: авотреф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.15 / Н.К. Кравченко. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2007. – 31 с.

123. Кримський С.Б. Запити філософських смислів / Сергій Кримський. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.

124. Крос Кетлін, Гакет Роберт. Політична комунікація і висвітлення новин у демократичних суспільствах. Перспективи конкуренції / Кетлін Крос, Роберт Гакет. – К.: Основи, 2000. – 142 с.

125. Кудрявцев Ю.В. Нормы права как социальная информация / Ю.В. Кудрявцев. – М.: Юрид. лит., 1981. – 144 с.

126. Лисенков С.Л. Теоретичні питання конституційних культурних прав і свобод особи в Україні / С.Л. Лисенков // Вісник Академії адвокатури. – 2004. – № 1. – С. 5–19.

127. Литвин Т. Розпізнання навмисне неправдивої інформації в мовному повідомленні / Т. Литвин // Право України. – 2000. – № 7. – С. 86–89.

128. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении / Дж. Локк // Соч.: в 3 т. – М., 1985. – Т. 1. – 621 с.

129. Лук'янець В.С. Сучасний науковий дискурс: оновлення методологічної культури: монографія / В.С. Лук'янець, О.М. Кравченко, Л.В. Озадовська. – К., 2000. – 304 с.

130. Лук'янов Д.М. Держава і політичні партії (проблеми співвідношення та взаємодії): дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид.

наук: спец. 12.00.01 / Д.М. Лук'янов // Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Х., 2002. – 202 с.

131. Луман Н. Власть как средство коммуникации; пер. с нем. / Н. Луман // Власть. – М.: Праксис, 2001. – С. 11–33.

132. Максимов С.И. Правовая реальность как предмет философского осмысления: дисс. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.12 / С.И. Максимов. – Х., 2002. – 435 с.

133. Малахов В.П. Философия права. Альбом схем: учеб. пособие / В.П. Малахов. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 118 с.

134. Малинова И.П. Философия права (от метафизики к герменевтике) / И.П. Малинова. – Екатеринбург, 1995. – 128 с.

135. Марков Б.В. Идеология и коммуникация / Б.В. Марков // Философская антропология: очерки истории и теории. – СПб.: Лань, 1997. – С. 76–93.

136. Матвеева О.Н. Свобода слова и проблемы лингвистической экспертизы (к вопросу об аксиологическом аспекте конфликтогенного текста) / О.Н. Матвеева // Право і лінгвістика: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: у 2-х ч. (18–21 верес. 2003 р.). – Сімферополь: ДОЛЯ, 2003. – С. 148–156.

137. Матчук А. Псевдопідтекст і його функціональні різновиди / А. Матчук // Слово і час. – 1993. – № 6. – С. 30–33.

138. Международная комиссия по исследованию проблем коммуникации / Коммуникация: Призыв к исполнению нового подхода / Франсис Баль, директор Французского института прессы и информации; Парижский университет, 1979. – 15 с.

139. Международная комиссия по исследованию проблем коммуникации // Право человека на коммуникацию; Документ Ж. д'Арси. – Париж, 1990. – 15 с.

140. Мережко А.А. Введение в философию международного права / Александр Мережко // Гносеология международного права. – К.: Юстиниан, 2002. – 192 с.
141. Мережко А.А. Наука политики международного права: вытоки и перспективы / Александр Мережко. – К.: Юстиниан, 2009. – 144 с.
142. Мережко А.А. Проблемы юридической герменевтики: международное право, гражданское право, международное частное право / Александр Мережко // Український часопис міжнародного права. – 2002. – № 2. – С. 18–20.
143. Мережко О.О. Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права / Олександр Мережко. – К.: Юстиниан, 2010. – 320 с.
144. Михайлов Г.С. Акмеологический алгоритм диалоговой модели принятия управленческих решений руководителем / Г.С. Михайлов, А.В. Тарасенко // Акмеология. – 2003. – № 4. – С. 33–39.
145. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, Є.М. Моїсєєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Концерн Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1. – 1230 с.
146. Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу: двосторонні та багатосторонні міжнародні договори. Офіційне видання // Міністерство юстиції України; редкол.: Л.М. Горбунова та ін. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 912 с.
147. Мухелишвили Н.Л. Дискурс отчаяния и надежды: внутренняя речь и депрагматизация коммуникации / Н.Л. Мухелишвили, В.М. Сергеев, Ю.А. Шрейдер // Вопросы философии. – 1997. – № 10. – С. 45–57.
148. Мюллер А.П., Кизер А. Организационная коммуникация / А.П. Мюллер, А. Кизер; пер. с англ. – Х.: Изд-во «Гуманитарный центр», 2005. – 438 с.
149. Навроцький В.В. Логіка соціальної взаємодії / В.В. Навроцький. – Х.: Консум, 2005. – 204 с.

150. Наумова М.Ю. Соціальне знання в структурі комунікації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: спец. 22.00.01 / М.Ю. Наумова // Національна академія наук України; Інститут соціології. – К., 1999. – 18 с.
151. Нерсисянц В.С. Філософія права: учебник для вузов / В.С. Нерсисянц. – М.: Издат. группа ИНФРА-М-Норма, 1997. – 625 с.
152. Нечипоренко В.О. Філософсько-правовий аналіз легітимної правової держави: дис. ... канд. філос. наук: спец. 12.00.12 / В.О. Нечипоренко // НАН України. Центр гуманітарної освіти. – К., 2003. – 176 с.
153. Ніколко М.В. Комунікаційна природа легітимаційних процесів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 / М.В. Ніколко // Таврійський національний університет ім. І. Вернадського. – Сімферополь, 2004. – 16 с.
154. Новікова М. Принципи правового компромісу в механізмі правового регулювання / М. Новікова // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2006. – № 2. – С. 43–49.
155. Новікова М. Юридичний компроміс як додатковий метод правового регулювання / М. Новікова // Право України. – 2006. – № 9. – С. 34–38.
156. Носова Б.М. Мас-медійне забезпечення політичних орієнтирів України в контексті євроатлантичної інтеграції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соціальних комунікацій: спец. 27.00.04 / Б.М. Носова // Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 18 с.
157. Оборотов Ю. Юридическая антропология – новое измерение права / Ю. Оборотов // Юридичний вісник. – 2000. – № 1. – С. 48–52.
158. Общение и оптимизация совместной деятельности / под ред. Г.М. Адуревой, Я. Яноушека. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 301 с.
159. Общение, текст, высказывание / отв. ред. Ю.А. Сорокин, Е.Ф. Тарасов. – М.: Наука, 1989. – 175 с.

160. Олійник А. Ідея свободи та недоторканності людини у стародавні часи / А. Олійник // Право України. – 2002. – № 10. – С. 126–129.
161. Офіційний вісник України: зб. нормативно-правових актів. Офіційне видання. 14 січня 2011 року. – К.: Держ. підприємство «Українська правова інформація», 2011. – 719 с.
162. Ошо Р. Близость. Доверие к себе и другому / Р. Ошо. – СПб.: ИД «Весь», 2004. – 192 с.
163. Пахльовська О. Ave, Europa! : Статті , доповіді, публіцистика (1989 - 2008) – К.: Ун-е вид-во «Пульсари», 2008. – 653 с.
164. Петражицкий Л.И. О мотивах человеческих поступков, в особенности об этических мотивах и их разновидностях / Л.И. Петражицкий. – СПб., 1994. – 63 с.
165. Петрова Л.В. Нариси з філософії права / Л.В. Петрова. – Х.: Національна юридична Академія України, 1995. – 258 с.
166. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности / В.А. Петровский. – Ростов-на-Дону, 1996. – 512 с.
167. Пітерс Джон Дарем. Слова на вітрі: історія ідеї комунікації / Дарем Джон Пітерс; пер. з англ. А. Іщенка. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 302 с.
168. Політичні права і свободи у демократичному суспільстві (досвід країн Європейського Союзу). – К., 2000. – 62 с.
169. Полудьонний М. Право на висловлення оціночних суджень крізь призму захисту репутації / М.Полудьонний, Т. Шмарова // Юридичний журнал. – 2003. – № 10(16). – С. 112–115.
170. Поляков А.В. Коммуникативная концепция права (проблемы генезиса и теоретико-правового обоснования): диссертация / А.В. Поляков. – СПбГУ, 2004. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lawfac.bip.ru>.

171.Поляков А.В. Прощание с классикой, или как возможна коммуникативная теория права / А.В. Поляков // Российский ежегодник теории права. – 2008. – № 1. – С. 9–42.

172.Полянська В. Впорядкування політичної комунікації та процес реалізації символічної політики / В. Полянська // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні; за ред. С.Д. Максименка, В.Т. Циби та ін. – К., 2003. – С. 88–97.

173.Попова Н.В. Герменевтичні практики і проблема їх філософського осмислення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.04 / Н.В. Попова // Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2001. – 20 с.

174.Потапова Р.К. Речь: коммуникация. Информация. Кибернетика: учеб. пособие / Р.К. Потапова. – М.: Эдиториал, 2003. – 568 с.

175.Права і свободи людини та сучасний суспільний прогрес: матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (24–25 лютого 1999 року). – Ужгород, 1999. – 512 с.

176.Практика Європейського Суду з прав людини; за ред. П.М. Рабіновича. – Львів: Кальварія, 1998. – Вип. 2. – 80 с.

177.Проблеми психологічної герменевтики / за ред. Н.В. Чепелевої. – К.: Міленіум, 2004. – 276 с.

178.Проблеми філософії права: міжнар. часопис. – Т. II. – К.–Чернівці: Рута, 2004. – 240 с.

179.Рабінович П.М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації (загальнотеоретичні аспекти) / П.М. Рабінович, Н.М. Раданович. – Вип. 4. – Львів: Астрон, 2002. – 192 с.

180. Рабінович С.П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: монографія / Сергій Петрович Рабінович. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 576 с.

181.Рай Л. Развитие навыков эффективного общения / Л. Рай. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.

182.Резаев А.В. Парадигмы общения. Взгляд с позиций социальной философии / А.В. Резаев. – СПб.: Изд-во СПбГУ; Иваново: Изд-во «Политинформ», 1993. – 212 с.

183.Рікер П. Право і справедливість / П. Рікер; пер. із фр. – К.: Дух і літера, 2002. – 216 с.

184.Рузавин Г.И. Логика и аргументация / Г.И. Рузавин. – М.: Юнити, 1997. – 348 с.

185.Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Ж.-П. Сартр. – М.: Республика, 2000. – 939 с. (Конкретные отношения с другим. – С. 377–442).

186.Свиридюк Н.В. Філософсько-правові засади конфліктів у сфері професійної діяльності юриста: : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук: спец. 12.00.12 / Н.В. Свиридюк // Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2010. – 16 с.

187.Селиванов Ф.А. Истина и заблуждение / Ф.А. Селиванов. – М.: Изд-во полит. лит., 1972. – 96 с.

188.Сергеечева В. Азы общения: стратегия и тактика / В. Сергеечева. – СПб.: Питер, 2002. – 224 с.

189. Сидорук А. Перерваний візит, або за добу до початку епохи «Х» / А. Сидорук // Дзеркало тижня. – 2010. – № 10. – С. 16.

190.Сирінський Р.А. Комунікативна методологія як основа розробки неконфронтаційних моделей етнополітики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 / Р.А. Сирінський // Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 16 с.

191.Словник іншомовних слів / уклад. С.Й. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К.: Наукова думка, 2000. – 480 с.

192.Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.

193. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / за ред. С.Я. Єрмоленко; худож. О.С. Юхтман. – Х.: Фоліо, 2006. – 623 с.
194. Современный философский словарь. – М.: Изд-во ПАНПРИНТ, 1998. – 1064 с.
195. Солодухина А.О. Юридический диалог. Теория и практика, круг проблем / А.О. Солодухина, О.А. Солодухин. – М.: Экспертное бюро-М, 1998. – 128 с.
196. Спенгл М. Переговоры. Решение проблемы в разном контексте / М. Спенгл, М. Айзенхарт; пер. с англ. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – 592 с.
197. Ставицька О. Норма права в системі чинників регулювання соціальних конфліктів / О. Ставицька // Право України. – 2001. – № 10. – С. 13–15.
198. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний; пер. з англ. Ю.І. Шевчука; вст. ст. С.В. Кульчицького. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1992. – 512 с.
199. Таллер Р.И. Право как социальное явление / Р.И. Таллер. – Куйбышев, 1984. – 118 с.
200. Тейлор Ч. Етика автентичності / Ч. Тейлор; пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2002. – 128 с.
201. Тимченко С.М. Теоретико-правові проблеми взаємодії громадянського суспільства і правової держави в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / С.М. Тимченко // Національний університет внутрішніх справ України. – Х., 2001. – 18 с.
202. Титарчук О.А. Звичай і право (питання взаємозв'язку і взаємодії): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / О.А. Титарчук // Національна юридична академія України. – Х., 1995. – 19 с.

203. Титов В. Роналд Дворкін про інтерпретацію нечітких висловлень у праві / В. Титов // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 1(32). – С. 84–92.
204. Тихомиров Д.Е. Психология восприятия моральных и правовых норм / Д.Е. Тихомиров. – К.: Знание, 1978. – 48 с.
205. Тімуш І.С. Інтегральний погляд на право: монографія / І.С. Тімуш. – К.: Атіка, 2009. – 284 с.
206. Тлумачний словник української мови / укладачі Т.В. Ковальова, Л.П. Коврига. – Харків: Синтекс, 2005. – 672 с.
207. Тускоз Жан. Міжнародне право: підручник / Жан Тускоз; пер. з франц. – К.: «АртЕк», 1998. – 416 с.
208. Удовика Л.Г. Діалектика моралі і права у розвитку демократії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 09.00.03 / Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 1998. – 16 с.
209. Україна в міжнародно-правових відносинах. Боротьба із злочинністю та взаємна правова допомога. – К.: Юрінком, 1996. – 1176 с.
210. Урсул А.Д. Проблема информации в современной науке: философские очерки / А.Д. Урсул. – М.: Наука, 1975. – 234 с.
211. Усатий Г.О. Компроміс як засіб вирішення кримінально-правового конфлікту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Г.О. Усатий // Національна академія внутрішніх справ України. – К., 1999. – 17 с.
212. Федик С.Є. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського Суду з прав людини та Конституційного Суду України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / С.Є. Федик // Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 20 с.
213. Филлипс Л.Дж. Дискурс-анализ. История и метод / Л.Дж. Филлипс, М.В. Йоргенсен; пер. с англ. – Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2004. – 336 с.

214. Философия права: конспект лекций / [О.Г. Данильян, А.П. Дзедань, Е.И. Максимов и др.]; под ред. О.Г. Данильяна. – Харьков: Право, 2009. – 176 с.
215. Философия права: учебник / [О.Г. Данильян, Л.Д. Байрачная, Е.И. Максимов и др.]; под ред. О.Г. Данильяна. – Харьков: Прапор, 2005. – 384 с.
216. Философия уголовного права / сост., ред. и вступ. статья д-ра юрид. наук, проф. Ю.В. Голика. – СПб.: Изд-во Р. Асламова «Юридический центр Пресс», 2004. – 348 с.
217. Философия: учеб. пособие для вузов / под ред. проф. Н.С. Кожеуровой. – М.: ЮНИТИ-Дана, Единство, 2002. – 319 с.
218. Философия: энциклопедический словарь / под ред. А.А. Ивина. – М.: Гардарики, 2006. – 1072 с.
219. Философский энциклопедический словарь. – М.: Инфра – М, 2007. – 574с.
220. Філософія прав людини / за ред. Госепата Штефана та Ломана Георга; пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 320 с.
221. Філософія права / за ред. Джоела Фейнберга, Джулса Коулмена. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2007. – 1254 с.
222. Філософія права: навч. посібник / О.О. Бандурка, С.А. Бублик, М.Л. Заїнчковський та ін. / за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
223. Філософія права: підручник / за ред. докт. філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – 208 с.
224. Філософія права: проблеми та підходи: навч. посібник для студентів спеціальності «Правознавство» / П.М. Рабінович, С.П. Добрянський, Д.А. Гудима, О.В. Грищук, Т.І. Дудаш, Т.І. Пашук, С.П. Рабінович, Л.В. Ярмол, Ю.І. Анохін / За заг. ред. П.М.Рабіновича. – Львів: Юрид. факульт. Львів. нац. ун-ту ім. І.Франка, 2005. – 332 с.

225. Філософія. Світ людини: навч. посібник. – К.: Либідь, 2003. – 429 с.
226. Філософський енциклопедичний словник / ред. кол.: В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. – К.: Абрис, 2002. – 744 с
227. Фомин Ю.А. Психология делового общения / Ю.А. Фомин. – 3-е изд., перераб. и доп. – Мн.: Амалфея, 2003. – 448 с.
228. Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд. – М.: Просвещение, 1990. – 448 с.
229. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М.: Феникс, 1994. – 480 с.
230. Фулей Т.І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Т.І. Фулей // Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 20 с.
231. Фурс В.Н. Философия незавершенного модерна Юргена Хабермаса / В.Н. Фурс. – Минск: Эконом-Прес, 2000. – 224 с. (Коммуникативное действие и жизненный мир. – С. 86–117).
232. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы. На пути к либеральной евгенике? / Ю. Хабермас; пер. с нем. – М.: Весь мир, 2002. – 143 с.
233. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас; пер. с нем. – СПб.: Наука, 2001. – 417 с. (Слово о сущем).
234. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас. – М.: Наука, 1992. – 176 с.
235. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс / Ю. Хабермас // Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996. – С. 84–91.
236. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас; пер. с нем. – СПб.: Наука, 2001. – 379 с. (Слово о сущем).

237. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас; под ред. Д.В. Скляднева; пер. с нем. – СПб.: Наука, 2000. – 380 с.
238. Хабермас Ю. Производительная сила коммуникации / Ю. Хабермас. – М.: Наука, 1992. – 180 с.
239. Хартли Р.В. Передача информации / Р.В. Хартли. – М.: Наука, 1989. – 243 с.
240. Ходжсон Джейн. Эффективное ведение переговоров / Джейн Ходжсон; пер. с англ. – Днепропетровск: Баланс-Клуб, 2002. – 240 с.
241. Хоек Марк ван. Закон как связь / Марк ван Хоек. – Оксфорд: Публикация Оленя, 2002. – 224 с.
242. Циппеліус Р. Філософія права: підручник / Р. Циппеліус; пер. з нім. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.
243. Черданцев А.Ф. Логико-языковые феномены в праве, юридической науке и практике / А.Ф. Черданцев. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 1993. – 192 с.
244. Чефранов В.А. Правовое сознание как разновидность социального отражения (философско-методологический очерк) / В.А. Чефранов. – К.: Вища школа, 1976. – 210 с.
245. Чехун Н.В. Правда як соціально-філософська категорія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 / Н.В. Чехун // Південно-український педагогічний університет ім. К.Ушинського. – К., 1995. – 20 с.
246. Шаповал В.Н. Предмет філософії права: деякі проблеми формування / В.Н. Шаповал // Вісник ун-ту внутр. справ. – Вип. 2. – Х., 1997. – С. 75–83.
247. Шахбазян К. Міжнародна співпраця громадян у сфері правового регулювання діяльності в Інтернеті / К. Шахбазян // Український часопис міжнародного права. – 2003. – № 1. – С. 70–73.
248. Швачко С.О. Поверхнева та глибинна структури юридичних текстів / С.О. Швачко, І.К. Кобякова // Право і лінгвістика: матеріали Міжнародної

науково-практичної конференції: у 2-х ч. (18–21 верес. 2003 р.). – Сімферополь: ДОЛЯ, 2003. – Ч. 2. – С. 49–54.

249. Шеретов С.Г. Ведение международных переговоров: учеб. пособие / С.Г. Шеретов. – Алматы: Данекер, 2004. – 154 с.

250. Шкода В.В. Вступ до правової філософії / В.В. Шкода. – Х.: Основа, 1997. – 223 с.

251. Штрайнци Р. Європейське право; пер. з нім. / Р. Штрайнци. – Львів: Астролябія, 2009. – 480+XLс.

252. Экштайн К. Основные права и свободы. По российской конституции и Европейской Конференции: учеб. пособие для вузов / К. Экштайн. – М.: Nota Bene, 2004. – 496 с.

253. Эффективность правовых норм. – М.: Юрид. лит., 1980. – 280 с.

254. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія», 1998. – Т. 1: А-Г. – 669 с.

255. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія», 1998. – Т. 2: Д-Й, 1999. – 744 с.

256. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія», 1998. – Т. 3: К-М, 2001. – 792 с.

257. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія», 1998. – Т. 5: П-С, 2003. – 736 с.

258. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія», 1998. – Т. 6: Т-Я, 2004. – 768 с.

259. Юридична та судова практика у Франції. Форми оскарження доступу до права. Основні принципи процесу: зб. документів французько-українського технічного співробітництва. – К., 2003. – № 4. – 225 с.

260. Юркевич Е.Н. Герменевтические идеи в восточнославянской философской традиции / Е.Н. Юркевич. – Харьков: Изд-во ХНУ им. В.А. Каразина, 2002. – 254 с.

261. Юркевич Памфіл. Історія філософії права; Філософія права; Філософський щоденник / Памфіл Юркевич. – К.: Ред. журн. «Український Світ», 1999. – 756 с.

262. Яворська Г.М. Непевний об'єкт бажання: Європа в українському політичному дискурсі: монографія / Г.М. Яворська, О.В. Богомолів. – К.: Вид. дім Дмитра Бурого, 2010. – 136 с.

263. Яковлев И. Ключи к общению. Основы теории коммуникаций / И. Яковлев. – СПб.: «Акалан»; «Азбука-классика», 2006. – 240 с.

264. Яковюк І.В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / І.В. Яковюк. – Х., 2000. – 199 с.

265. Ясперс Карл. Ницше и христианство / Карл Ясперс. – М.: Медиум, 1994. – 113 с.

266. Яшенкова О.В. Основы теории мовної комунікації: навч. посібник / О.В. Яшенкова. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – 309 с.

267. Beaulac Stephane. The Power of Language in the Making of International Law. – Leiden / Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2004. – 200 s.

268. Brian Adler Ronald. Understanding human communication / Ronald B. Adler, George Rodman. – 8th ed. – New York: Oxford University Press, [2002], 2003. – XVII. – 524 p.

269. Communication Theory Today / Edited by David Crowley, David Mitchell. – Polity Press, 1994. – 312 p.

270. Demac Donna A. Liberty Denied. The Current Rise of Censorship in America / Donna A. Demac. – New York, 1988. – 177 p.

271. Dijk J. A. G. M. van. De network – maat schappij: Sociale aspecten van nieuwe media / Dijk J. A. G. M. van. – Afphen aan den Rijn, 2001. – 310 p.
272. Giles M. Nutshells Criminal Law in a Nutshell / M. Giles. – London, Sweet & Maxwell, 1993. – 118 p.
273. Hoecke, Mark van. Law as Communication / Mark van Hoecke. – Oxford – Portland Oregon, 2002. – 224 p.
274. Höffe O. Etyka państwa i prawa / O. Höffe. – Kraków, 1992. – 179 s.
275. Hoffmann L. Kommunikation vor Gericht / L. Hoffmann. – Tübingen, 1983. – 409 s.
276. Horn Dieter. Rechtssprache und Kommunikation: Grundlegung einer semantischen Kommunikationstheorie / Dieter Horn. – Berlin: Duncker & Humblot, 6/p.
277. Human Communication / Michael Burgoon, Frank Hunsaker, Edwin j. Dawson. – Thousand Oaks, London, New Delhi, 1994. – 376 p.
278. Krawietz, Pieroth B., Topornin B. Kommunikation und Recht in der modernen Wissensgesellschaft-national oder international. – Berlin, 2003. – 59 s.
279. Langue et Droit / Actes du Premier Congrès de L'institut international de droit linguistique comparé 27–29 avril 1998 Université du Québec à Montréal // Language and Law / Proceedings of the First Conference of the International Institute of Comparative Linguistic Law Montreal. – Quebec, 1988. – 641 p.
280. Law enforcement communication and community / H. Giles, M. Chernikoff Anderson, T. Knutson, M. Linda Arroyo, E. R. Maguire, W. Wells, K. Tuffin. – S. Barbara, 2002. – 265 p.
281. Machura Stefan. Recht – Yesellschaft Kommunikation. – Nomos Verlagsgesellschaft / Stefan Machura, Stefan Ulbrich. – Baden-Baden, 1996. – 181 s.
282. Nelken D. Law as communication / D. Nelken. – 1996. – 257 s.
283. Radbruch G. Der Mensch im Recht / G. Radbruch // Проблеми філософії права. – 2004. – Т. II. – Т. 71–82.
284. The concept of human dignity in human rights discourse / David Kretzmer, Eckart Klein. – The Hague / London / New York, 2002. – 313 p.

285. Williams Raymond. Contact: human communication and its history / Raymond Williams // Ferruccio Rossi-Landi, Massimo Pesaresi, Arthur D. Shulman, Robyn Penman, Donis A. Dondis, Jask Goody, Henri-Jean Martin, Ithiel de Sola Pool, Garth S. Jowett, Ederyn William. – London: Thames and Hudson, 1981. – 272 p.